valóság

2024

4

A TARTALOMBÓL

Varga Csaba: Következetesség kormányzatban, biztos mércetalálás a jogban Avagy az egész és a rész felfogásmódjai

Pap Krisztián: Nagy-Britannia szerepe az I. világháború kirobbantásában *3. rész*

Rigó Balázs: „Bürokratikus vízfej volt” Az 1956-os forradalom és szabadságharc következményei az állami sportirányításban

Keresztes Csaba: Élet és halál a születés előtt

Hermann Szabolcs: A Szatmári Római Katolikus Egyházmegye népénekeinek gyűjteménye: Téged, Isten, dicsérünk

Horváth Ágnes: Liszt-barát karnagyok a pesti belvárosi főtemplomban – Bräuer Ferenc (1799–1871)

Draskóczy Balázs: Draskóczy László, a református egyházzene hűséges alkotómunkása

Tóth Dalma: A szociális reprezentációk narratív szerveződése az élettörténetekben

Paár Ádám: Kirándulás Közép-Európa havasi legelőin

Zsebők Csaba: A vidék hagyományos megtartó erői elleni bolsevik sajtóhadjárat

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

valóság

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat havi folyóirata

2024.április
LXVII. évfolyam 4. szám

Szerkesztőség
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.
Postacím:
1431 Budapest, Pf. 176
Telefon: +36-30-755-5691

E-mail: valosag@titnet.hu
Internet: www.valosagonline.hu

Kiadja a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.

Felelős kiadó
Piróth Eszter igazgató

Nyomás
Pauker Nyomda
Felelős vezető
Vértes Dániel

Index: 25 865

ISSN 0324-7228

Támogatóink:
Nemzeti Kulturális Alap,
Nemzeti Kulturális Támogatáskezelő

Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális Támogatáskezelő

Szakmai együttműködő partnereink:
Magyar Nemzeti Bank,
Magyar Művészeti Akadémia
Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet,
Budapesti Metropolitan Egyetem

Magyar Művészeti Akadémia
Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet

Budapesti Metropolitan Egyetem

Szerkesztőbizottság
Bogár László
D. Molnár István
Harmati István
Pomogáts Béla
Tellér Gyula

Főszerkesztő
Kucsera Tamás Gergely

Szerkesztők
Kengyel Péter
Albert Valéria olvasószerkesztő

Szerkesztőségi irodavezető
Szalai Zsuzsanna

Digitális formában lapszámonként és előfizetésben is megvásárolható a https://eletestudomany.hu/lapvasarlas/ oldalon.

Előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: +36-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu, eshop.posta.hu, vagy megvásárolható a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatnál: +36-30-755-5691, titlap@titnet.hu.

VARGA CSABA

Következetesség kormányzatban, biztos mércetalálás a jogban

Avagy az egész és a rész felfogásmódjai

(Keretteremtés) Értelmiség? Alkotó értelmiség? Ha esetleg e megnevezésre vagy az e csoporton belüliségre bárki érdemes lehet munkája s teljesítménye révén, feltehetően a legrövidebb időn belül kiderül, hogy voltaképpen világmegváltó. És ki a világmegváltó? Bizonnyal az, akinek gondolatai vannak s mellé társultan kellő készsége vagy hatalma is, hogy ezek valóra váltásáért tehessen, ám akinek e gondolatai olyan nagy ívűek, hogy ha nem is a földkerekség egészét fogják át, de egész népek, hatalmas földdarabok életének megváltozásával, netalán egyenesen új alapokra helyezésével kecsegtethetnek.

Kissé frivolnak és cinikusnak tűnhet az értelmiségnek ilyen körbe vonása, ezt azonban mégis mintha igazolná ezen embertársak – végső soron: mi magunk – egy éppen nem túl gyakorta hangsúlyozott vonása. Nevezetesen az, hogy eszmékben gondolkodunk; ezekkel egyszersmind bizonyos kereteket tételezünk; e keretek mögött meghúzódó gondolatként még meg- és átéljük, hogy az, akinek erre kellő készsége és/vagy hatalma van, ilyen kereteket hivatalosan is intézményesíthet; mindezeknek sikere esetén pedig egyszersmind biztosítjuk, hogy a kérdéses eszmék megvalósuljanak, azaz követett gyakorlatként mindannyiunk mindennapi életében szintén megjelenjenek.

Egy efféle világmegváltó azonban leginkább nem más, mint fantaszta. Ő az a saját utópiája foglyául esett gondolkodó, akinek vágytól vezérelt eljárása éppen két csapdával nem számol, amelyek pedig leggyakrabban eleve merő gondolati játékká, puszta vágykivetítéssé, bármiféle valószerűségnek ábrándteli álomszerűséggel történő tévesztésévé teszik, vagyis – végső soron – a közt és önmagát egyaránt becsapó, csaknem cirkuszi mutatványszerűséggé engedik alacsonyodni az egész történést. Mindenekelőtt azért esik ez meg így, mert csak kivételesen kiemelkedő történelmi szereplők jutnak egyáltalán – és akkor is legritkábban – olyasféle helyzetbe, hogy egy-egy gondolat tettrekészséggel, majd a tettel magával társulhassék, ráadásul úgy, hogy mindezek mögött a valóra váltás készsége s az ahhoz szükséges hatalom egyaránt rendelkezésre álljon. Végül pedig – és éppen nem utolsósorban, hiszen erre történő figyelemfelhívással tárgyaljuk egyáltalán e témát – azért is, mert egy valamikor elhatározott (egyetlen vagy valahány) tett legfeljebb arra alkalmas, hogy általa kereteket vonjunk, azaz addig nem volt, ám most már kitölthető kereteket megalkossunk. Arra azonban már semmiképpen sem elégséges, hogy e kereteket be is népesítsük, belakassuk; vagyis arra, hogy embertömegek ezáltal megváltoztatandó életének környezeteként azokat minden szükséges és elképzelhető szegmensében létrehozzuk.

A keretek ugyanis önmagukban nem mások, mint puszta lehetőségek, pőre potencialitások. Sőt, még akkor is, ha valamikor létrehozattattak, mindazonáltal akár örök időkig ellehetnek csupasz mivoltukban, úgyszólván észrevétlenül vegetálva: egyszerűen úgy, mint igazán élőként sohasem létezett álobjektivitások. Miközben létrehozattatásuk célja persze nem ez lett volna, hanem pontosan az ellenkezője! Az, hogy éljenek úgy, mint közéleti sikerek, bátor áttörések, egy jobb jövőnek nemcsak reményei, de akár egy egész nemzetet új utakra segítő beteljesülései.

Ám az, hogy mindez miként valósul meg egy ország életében, nagyban függ a politika minőségétől, a mindenkori központ és az elhatározó döntések eredendő s így igazi értelmét és hozadékát meghozó hatásterület viszonyától. Ebben pedig mindenekelőtt az játszik szerepet, hogy – beleértve e közeg teljes periferialitását is – az érintettek mennyire ismerik fel saját érdekeltségüket; majd ennek nyomán az, hogy mennyire aktivizálják magukat. Azaz mennyiben fogják saját ügyüknek tekinteni, hogy az imént teremtett keretek betöltését önnön fáradozásukkal elősegítsék.

És mik a meghatározó tényezők mindebben? Végső soron nem mások, mint a keretbetöltés lehetőségei és módozatai, s mindezek mögött maguk az érdekviszonyok. Amennyiben kereteket hatalmi szóval és intézkedéssel maga a hatalmi erő, végső soron a politikum teremt, úgy két eset lehetséges. A valós tartalommal való megtöltés vagy kizárólag (s egyszersmind kötelezően, de célszerűen elvégzendő feladatként) a keretteremtő által, csakis további hatalmi szavával és intézkedésével lehetséges, vagy pedig e keretteremtés eleve azért és úgy történt, hogy a hatalom körein túl az egész népesség legkülönfélébb személyes kezdeményezésének nyithasson szabad utat. Az érdekviszonyokról pedig azt kell tudnunk, hogy minden helyzetben meghatározóak, mindenekelőtt mint a keretbetöltés ösztönzői vagy gátjai. Ösztönzőkként abban, hogy mennyire késztetik akár a tegnapi keretteremtő hatalmi szereplőt is ma vagy holnap arra, hogy valóban éljen e kerettel, teljesítse ki azt. Ám ha gátként hatnak, akkor magának az egész keretteremtő eljárásnak kellett hibásnak lennie, például mert téves feltételezésre alapozott. Azt kell tehát látnunk, hogy a keretbetöltés, vagyis maga a kerettel élés annak függvénye, hogy e megelőző keretteremtés mennyire talált pártfogókra és lelkes hívekre: mennyire tudta megszólítani az érintett közösséget, hogy átérezze közvetlen érdekeltségét, és maga fogjon hozzá saját ügyeként a kérdéses keret kitöltéséhez. Végső fokon, a majdani eredmény felől visszatekintve így minden attól függ, vajon a keretteremtés valóban időszerű, széles támogatottságú igény alkalmas időben történő valóra váltásának bizonyult-e, vagy sem.

Nos, nem mással, mint egy efféle elvont általánosságú, meglehetősen körülményeskedő, ráadásul rejtélyeskedő bevezetéssel tudhatom csak érzékeltetni annak a sokknak a természetét, ami huszadik századi történelmünk szenvedélyes olvasójaként ért, amikor egy, a második világháború éveiben Erdély magyar szórványtelepüléseit tudatosan és rendszerszerűen látogatónak a látottakról, a történelem odavezető útjairól, saját szervezőmunkájáról és segítségnyújtásáról, és mégis, mindennek ellenére a magyarság folytonos (mert a Szent Koronához történő visszatérés dacára változatlanul tovább zajló) apadásáról és térvesztéséről szóló beszámolóját olvashattam. Szerzője egy m. kir. postatitkár, hamarosan egyszersmind az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület titkári szereplője. Utóbbi minőségében született hivatali jelentései ezek a most már mindannyiunk által olvasható dokumentumok, félezernél több helyszíni bejárás során személyes morális elköteleződésből önkéntesen vállalt búvárló és szamaritánus jótevő munkáról, amelyeknek csupán megmaradt töredéknyi anyaga mindazonáltal már az általam olvasott könyvnyi méretű gyűjtemény. Utókorában majd egy lelkes felfedező, fél évszázad múltán tudta csak kiadni, s a vállalkozást megillető főhajtás helyett ez sem sikerült másként, mint úgyszólván bántóan igénytelen küllemben csupán.[1]

Szűk Ödön, a szerző[2] csaknem tömondatokban számol be mindarról, amivel e bejárások során csak találkozhatott. A legelsők közt is az új helyzet tényeiről, amely helyzetnek a magyar királysághoz történő visszatéréssel elvileg az ott túlélő magyarság

fellélegzését kellett volna eredményeznie. Ám megfigyelőként leggyakrabban mégis csak a románság s a németség további, még erőteljesebb, hatóságilag még inkább közvetlenül támogatott felülkerekedését érzékelhette. Mindezt csakis azért, mert már és még, először is, szervezettebbnek, tehát tehetősebbnek és összetartóbbnak a németek és románok bizonyultak, akik mindent megtettek, amit megtehettek, és mindennel éltek, amivel élhettek, dacára a visszatérő magyar uralomnak; és csak mert, másodszor, a magyar közigazgatás úgymond apróbb dolgok szervezésében nehezen mozdulónak, egyszerű szavakkal érzéketlennek, sőt tehetetlennek bizonyult, a kérdéses vidékeken még úgy-ahogy megmaradt szórványmagyarság pedig a puszta létbe maradásért küzdve, halálosan fáradtnak, ernyedtnek. Mert mivel is találkozhatott az odalátogató? Összedőlő templomokkal, beázástól áporodott, rogyadozó iskolákkal és tanító, védőnő nélküli teljes magára hagyatottsággal. Ahol még gyakran az óhazából a most elérhető sikerre kiutazó magyar sem honfitárs testvérét segítette, hanem annak román szomszédját, merthogy a magyar hatóságtól biztosított nyelvpótlékért eleve románsegítővé lett. Miközben a postatitkár kiváltságossága sem volt több, mint bárkié, aki fel tudott emelkedni a magára hagyatottságból: ha keresve és vesződve is, de legalább megtalálhatta azt a hivatali, esetleg civil fórumot vagy csatornát, ahol ebben-abban segítséget kérhetett – és talán valóban remélhetett.

Márpedig a kérdéses jelentések sora száraz tényszerűséggel éppen arról tanúskodik, hogy egyetlen ember, voltaképpen csupán szabad idejének feláldozásával, vagyis hétvégeken s saját buzgalma révén mennyit segíthetett abban, hogy legapróbb, történetesen szórvány falvaink sorsában valamelyes fordulat állhasson elő, és mennyire kiterjeszthette ennek hatását nem többel, mint azzal, hogy jólelkű, a közös ügy felismerésére képes további (erdélyi és anyaországbeli) magyarok számára nemcsak követendő, de hasonló nekibuzdulásban tényleg sokaktól követett példát mutatott.

Sírni valóan szomorú és egyben boldogító történet ez, melynek kései felszínre kerülése, igénytelen küllemű dokumentumgyűjteményként fél évszázaddal későbbi megjelentetése és általam véletlenül további három évtizeddel későbbi elolvasása valóban sokkolt. Hiszen ismeretesek voltak az Erdély s a többi elveszett terület visszatéréséről szóló egykori győzelmi díszalbumok és a máig tartóan mámorító emlékezések. Ismeretesek lettek a csupán néhány évtizeddel ezelőtt végre megszületett monografikus feldolgozások és dokumentumgyűjtemények úgyszintén, amelyek a politikai, közigazgatási, gazdasági reorganizáció méltán fényes oldalait már egymásra toluló árnyképekkel együtt mutatták. Mindezekre azonban rácáfolt e fáradhatatlan szereplő. Hatalmas területet átfogó személyes megtapasztalással bizonyította, hogy mindaz, amit a visszatérés öröméről és sikeréről tudunk, úgy-ahogy, a valamelyes monografizáltságában ma megismerhető módon az csak nagy (vagy nagyobb) területi egységekben működött. Tömbnyi részek viszont, amelyek akkor és ott a nagy egészben, annak egyébként hatalmas feladattömegében efemerálisnak gondoltathattak – talán az „esetleg” és a „majd” kategóriájaként íróasztalszélre tolandóknak, mert megoldásban és annak sürgősségében az elsődleges teendők elvégzése utáni időre megfontolhatónak –, egyszerűen kimaradtak.

A kérdés mögötti hangulatot nagyszámú korabeli sajtóvisszhang kellően érzékelteti. Ezek szerint például a Szabolcsi Hírlap, a Nyírvidék[3], vagy a Kolozsvári ellenzék[4]:

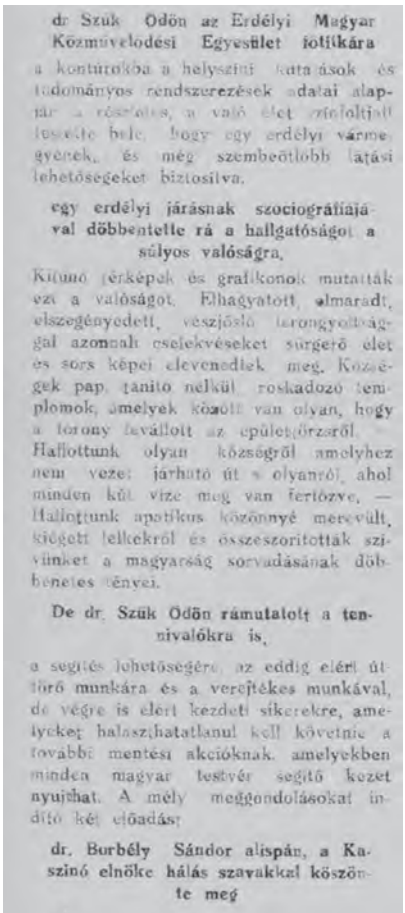

dr Szük Ödön az Erdélyi Magyar Közművelodési Egyesület fotikára

a kontúrokba a helyszíni tatások és tudományos rendszerezések adatai alaptár a részletes, a való élet zsíroltjait lesedte bele, hogy egy erdélyi vármegyének, és még szembeötlobb látási lehetoségeket biztosítva.

egy erdélyi járásnak szociográfiájával döbbentette rá a hallgatóságot a súlyos valóságra.

Kitunó térképek és grafikonok mutatták ezt a valóságot. Elhagyatott, elmaradt, elszegényedett, veszjóslo tarongyoltsággal azonnali cselekvéseket sürgeto élet és sors képei elevenedtek meg. Községek pap, tanító nélkül roskadozó templomok, amelyek között van olyan, hogy a torony leválott az épületjózról. Hallottunk olyan községről amelyhez nem vezet járható út s olyanról, ahol minden kút vize meg van fertozve. — Hallottunk apatikus közönnyé mereyült, kiégett lelkekről és összeszoritották szivünket a magyarság sorvadásának döbbenetes tényei.

De dr. Szük Ödön rámutatott a tennivalókra is,

a segités lehetoségére, az eddig elért útto rő munkára és a verejtékes munkával, de végre is elért kezdeti sikerekre, amelyeket halaszthatatlanul kell követnie a további mentési akcióknak, amelyekben minden magyar testvér segito kezet nyujthat. A mély meggondolásokat indito két eloadás

dr. Borbély Sándor alispán, a Kaszinó elnöke hálás szavakkal köszönte meg

erdélyi magyar sorsproblémákról tartott érdekes és idoszerü eloadást az EMKE elnöki osztályától dr. Szük Ödön p. titkár. Eloadásának bevezeto részében Szilágy, Bihar, Szatmár és Maros-Torda magyarságának mostoha viszonyaival foglalkozott s vázolta azt a helyzetet, amiben ezeken a vidékeken a magyarság a 22 éves idegen uralom hatása alatt került. Dr. Szük Ödön eloadta, hogy az elmult év folyamán mintegy 260 községet keresett fel s igy világosan látja a helyzetet. A felekezeti iskolák sorsa a legmostohább, azoké a felekezeti iskoláké, amelyek az idegen megszállás alatt egyedüli pillére volt a magyar nevelésnek. Tatarozatlan iskolák, omladozó templomok, rozzant papilakok jellemzik az ut és vasut nélküli kis magyar községeket. Dr. Szük Ödön eloadásában nehány segitségre szoruló községet emelt ki, igy Diósadot, Szilágyszentkirályt, Szilágyerkedet. Az utóbbiról elmondta, hogy a templom tornya összedülöben van, az iskolájában nem férnek el a gyermekek, papi, illetoleg tanitói lakása nincs.

Nagyon nagy szükség van arra, hogy Debrecen városa megértse és érzékelje ennek a kérdésnek a sulyosságát, mondta eloadása végén Szük Ödön. Ne keressünk most bünbakot, hanem tegyük magunkévá testvéreink ügyét és mentsük meg oket a magyar haza számára. A továbbiakban dr. Szük Ödön a magyar multról, jelenről és a magyar jövoről térképek és grafikonok segitségével rajzolt képet s kiemelt nehány helyet, ahol megrázo erovel mutatta be a magyarság pusztulását. A nagy érdeklodéssel kisért

Nos, az idő múlik, a történettudomány perspektívája tágul, s annak kérdése, hogy mindazonáltal mennyire volt ez így rendjén, az adottságokból törvényszerűen következő, avagy slendriánságoknál súlyosabb, immár erkölcsileg, politikailag és igazgatási felelősség megállapítására alkalmas körülmények közötti – ma vagy a belátható jövőben ettől a két szélső ponttól megvont skálán lehet majdan az eredményt megvonni, amit nyilván egyfajta monografizált etiológia, azaz okkutatás[5] fog egyszer megfogalmazni.

Ámde maga az elbeszélt történet mindennél ékesebben mutatja, hogy egy valamiféle Egészet érintő keretszabás mennyire nem feltétlenül alkalmas önmagában arra, hogy a szóban forgó Egész egészének voltaképpeni létét, státuszát, szerkezetiségét megszabja, vagyis – és röviden tehát – annak tartalmát megadja, és egyáltalán magának a keretszabásnak a voltaképpeni értelmét, sikerességét és jó sorsát biztosítsa. Vagyis hogy a mindenkori Rész, esetünkben tehát az államnak hatalmi pozícióból követett eljárása mennyire csonkának, önmagában elégtelennek bizonyulhat tevékeny társadalmi támasz, megerősítés, azaz maguknak az érintetteknek s az ügyüket felvállalóknak fáradságot nem ismerő mindennapos erőfeszítése nélkül.

Márpedig Egész és Rész ilyen felfogása, azaz az állami aktor és a tényleges keretkitöltés közti harmónia vagy űr és diszkrepancia kapcsán bárki hasonló kétségek sorát vetheti fel akár az elmúlt egy-két évtized kétharmados, elvileg teljhatalmú kormányzása köréből.

Számomra ilyen, jobbára negatív, mert beteljesületlenségről valló példa – tudva persze azt, hogy más területek ismerőinek más példák tűnhetnek fel – kormányzatunk majdnem hiábavaló erőfeszítése annak biztosítására, hogy az Alaptörvényben rögzített értékrend kellő tömegességgel érvényesülhessen a mindennapokban, főként az oktatásban, a tömegtájékoztatásban és a tudománypolitikában. Hiszen tudjuk: gyermekeinket nem csekély mértékben tanáraik formálják. Aki ma, napjainkban válik tanárrá, nagy eséllyel még fél évszázadon keresztül lesz leszármazottaink (gyermekeink, unokáink, sőt olykor dédunokáink) formálója. S kikből lesz ma tanár? Azokból, akiket mai intézményeinkben mai tanáraik tanítanak. Azokból tehát, akiket mai tanáraik a mai tömegtájékoztatás közegében a ma tudományosságából tanítanak.[6]

Ezzel pedig máris elérkeztünk kultúra-, tudomány- és művészetpolitikánk kardinális kérdéseinek, ezek immár közel három és fél évtized óta hurcolt megoldatlanságainak sokaságához. Annak kérdéséhez például, hogy van-e már e névre érdemes bel- és külföldi kultúrpolitikánk? Olyan, amely széles célcsoportok és aktivitások számára egyszerre tervez, szervez és finanszíroz is hosszú és rövid távon, szabadon pályázhatóan? Olyan, amely nem re-feudalizálódó kiscsoportokat mint immár önérdekhordozó kiválasztottakat támogat, hanem Ügyet szolgál? Olyan, amely koncepcionalitásában túlmutat időleges kormányzati-hivatali ide-odatologatásokon, helyettesítő megoldásokon? Olyan, amely tényleg szolgálni akar, s ehhez maga teremt utakat és megoldásokat; olyan tehát, aminek maga a léte válik üggyé, mert oly erjesztő erővel gazdagítja hazáját? Vagy annak kérdéséhez, hogy megoldatott-e bármi is annak köszönhetően, hogy nemzetközi tiltakozásokkal dacolva a meggondolatlanul három évtizede befogadott Soros-egyetemet pár éve úgymond kiüldöztük? Avagy ahhoz, hogy meghatározott érdemi megfontolásokkal, jelesül annak kívánalmával, hogy a döntően állami költségvetésből, s főként társadalomtudományi és bölcsészeti irányaiban akadémiai tudományos intézeteink az ország előtt álló feladatok szempontjából szükséges és hasznos kutatásokban merüljenek el, és éppenséggel ne az országnak Alaptörvényben is kinyilvánított értékrendjével szemben munkálkodjanak, kivonta egykori kereteiből, viszont némi habozás után új keretei minderről megfeledkezve immár ez ügyben steril érdektelenséggel csak a tudománymenedzselés profizmusát szolgálják? Miközben gomba módra, immár csaknem áttekinthetetlenül szaporodnak – s gyakran alkalomszerű vagy éppen személyes ambíciókból, de minden esetben tudományművelő vagy csaknem egyetempótló célokra létrehozottan – azon közalapítványi intézmények, amelyek profiljukban mintha némely sorsukra hagyott egykori akadémiai kutatóintézet kormányhű duplikálását szolgálnák.

Miközben a Magyar Tudományos Akadémia eddigi funkciói javarészéből kiürült, tagjainak életfogytiglani járadéka nemcsak érintetlen maradt, de időközben kiterjesztetett a Magyar Művészeti Akadémia tagjaira. S miközben pusztán számszakilag, e két fórumon mint a beérkezettség csúcsán tagként kiválasztott közel hétszáz hivatalosan elismert kiválóság ügyködik hazánk javán, a mindennapok mélységében a társadalmi közérzetet leginkább meghatározó közegként (merthogy fél életek töltetnek ma el rádióhallgatás mellett, televízióra meredten, elektronikus vagy nyomtatott napi hírforrások már-már függőséget eredményező, végső soron úgyszólván butító hatású híréhséges böngészésével) sajtónk, kiváltképpen üzenetei egyirányúságával s kifejtései igénytelenségével nem egyszerűen unalmassá, de egyenesen érdektelenné s egészében gyermeteggé lett – akár a két világháború közt rivalizálva politizáló, akár a szocializmust

záró vagy az ezredfordulót övező évtizedek társadalomépítő tartalmasságával, a széles társadalmi közreműködés demokratizmusával szembesítetten is. Mert a két világháború közt kifejezetten virágzó, példaszerűen önálló, a szellemi haza mindennapját megalapozó országtudat- és politikaképző sokaságból, a közös gondolkodásra hívás éthoszából mára egyirányú tájékoztatás lett sajtóban, rádióban és televízióban egyaránt, néhány tucatnyi kiválasztott szereplő monopolizált felületein, olykor vitaszerű átbeszéléssel álcázottan. Pedig a két világégés közti minta számos jegye a szocializmusnak mondott diktatórikus rezsimet is túlélte, amennyiben nem csekély részében aktív társadalmi részvétellel, történészi múltfeltárást vállaló oknyomozó újságírók és e közös szellemi országépítésben zsurnálfelületen úgyszintén részt vállaló, sőt erre kifejezetten bátorított tudományos és laikus sokak írhatták, amivel még az első néhány évtized rendszerváltoztató hevületének a közösségiségében is oly sok értéket teremthetett. A ma sajtójában viszont immár nem kormányzati fontolgatások és tervek, bárkitől javasolható elgondolások vagy intézményépítések, a jelen dolgozat értelmében tehát új keretadó felvetések adják a témát – lehetővé tenni „a hozzáértő, dolgozó / nép okos gyülekezetében / hányni-vetni meg száz bajunk”[7] –, hanem úgyszólván kizárólag fent már eldöntött dolgok – *fait accompli* gyanánt immáron vitathatatlanná lett, mert időközben már véglegessé tetten aktivált eljárások – utólagos (és ezért óhatatlanul kizárólag jusztifikációs hivatású, vagyis végső soron pusztán propagandisztikus célú és hatású) magyarázgatásai.

Ezt akartuk hát? Ez lett volna valóban a cél? Vagy kormányzatunktól pusztán ennyire futotta? Merthogy az ilyen és hasonló alkalmak rekonstruálásakor azt kell látnunk, hogy valamiféle előremutató lépés, újítás, keretszabás-változtatás történik indításként, s ez utóbb folytatatlan marad – vagy koncepcionáltatásának eredendő fedezetlensége okán, vagy a kormányzati feladatvállalásba zsúfolódó rengeteg egyéb tennivalótól háttérbe szorítottan. Ilyenkor pedig – akár a dolog természete, akár az érintetteknek az ügyhöz hozzá nem férése okán – nem következik be az eredetileg célzott tartalommal telítés, vagyis a vágyott funkcióbetöltés sem. S a valahai bizalomból és várakozásból csak a csalódottság marad.

Ha alapsémánkat újragondoljuk, nyilvánvaló lesz tehát, hogy úgyszólván Egész sem létezik megfelelő sűrűségben létrejövő Rész nélkül, avagy – történetesen a gyakorlati politika nyelvére lefordítottan – egy országot kormányzó politikum, bármennyire felkészült s bárminemű tervszerűséggel és következetességgel megáldott legyen is, nem cselekedhet maradandó és teljes értékű sikerrel egy cselekvő aktivitásra is nemcsak kész, de arra egyenesen felhívott társadalmi támogató háttér nélkül.

Legáltalánosabb következtetésként e példából ugyanakkor az is összegezhető, hogy bár mindig az Egész a kiindulópont, de csakis Rész-megvalósulásokkal sűrítetten lehet egyszersmind célpont. Mert egyfelől az Egész megléte ad lehetőséget – feljogosítottságot – arra, hogy Rész-megvalósítottságokban nyilvánuljon meg, másfelől azonban önmagában ezen Egész mint potencialitás, csaknem semmit sem valósít meg az általa hordozott értékből. Hiszen azért van, hogy a Részben, tehát részek tömegében megjelenített legyen.

(Elvszabás) Gondolkodásunkba rég beleégett már annak tudata, hogy az európai kontinens részeiként ama túlnyomórészt latin és germán népek filozófiai kultúrájához kapcsolódunk, amelyben világunk rejtélyeinek bogozgatásakor elsődlegesen mindig valamiféle nagy általánost veszünk szemügyre azzal, hogy a dolgokban rejlő gondolatot, a végső értelmet kíséreljük meg először megragadni, s ha ezt sikerül egy gondolati rendszer részeként azonosítanunk, úgy már ebből mindazt, ami ennek jegyében valaha is létrejött, ennek

alkotóelemeiként immár úgymond le is vezetjük. A mélyebb, a megértendő valóság tehát mindig az Egész, s ehhez képest mindaz, amivel evilági efemeralitásukban csak találkozhatunk, az csupán és legfeljebb Rész. Ami jelenti, hogy ez utóbbi egyfelől maga is lényegmegvalósító, másfelől azonban kizárólag azért és annyiban lényeghordozó, amiért s amennyiben pontosan a kérdéses Egésznek a Részét képezi.

Nos, gondolkodásunk e világában jogunk is abból a korai középkori hagyatékból – amelyet a római jog recepciója eredményezett – egy zárt és formalizált, rendszereszményű jogot fejlesztett ki. Lényege a jog szövegként történő megtestesítése és megtestesültsége. Vagyis *a jog* az, ami annak nyilváníttatott. S csakis az, ami, és csakis azon formában (alakban, megfogalmazásban és így tovább), amelyben annak nyilváníttatott. Úgy és nem más változatban, mint amiként ez megtörtént. És minden más, szóljon bár ugyanerről, legfeljebb joggyakorlati, publicisztikai vagy történelmi ismétlés, jogdogmatikai vagy jogtudományi feldolgozás eredménye lehet, de nem maga *a jog*.

Nos, e jog persze számos formában jelent meg a történelem folyamán. Napról napra növekedhetett, részeiben elhanyagolódhatott, ellentmondásokba bukhatott. Ily módon számos alkalommal jelentkezhetett jogász azzal a becsvággyal, hogy immár aligha áttekinthető felduzzadtságában, ellentmondásosságában (és így tovább) rendbe tegye azt. Úgyszólván a modern korig, a törvényhozás és kodifikáció uralmának idejéig a jogfejlődés nem is igen állott másból, mint – Jusztiniánusz egykori jogrendezésétől máig – ilyen, azután ismét *a jog* gyanánt kinyilvánított teljesítményekből.

Ez *a jog* tehát, mint láttuk, véletlenszerű megfogalmazásának a terméke. Hiszen *a jog* megtestesítője akkor is, ha nyelvtanilag megbicsaklónak látjuk vagy terminusválasztása pontatlannak, szabályozása következetlennek bizonyul. Ami nem változtat azon, hogy jogforrásként nemcsak a joggyakorlat, de a jogtudomány is kizárólag e formájában veheti alapul. S az már az utóbbi feladata és teljesítménye lesz, hogy ebből – racionálva s belső logikát feltárva és/vagy létrehozva – saját tudományos kategóriái és fogalmisága szerint építsen majd egy szigorú következetességű rendszert, kifejtve s bizonyítva abban saját gondolati összefüggéseit. Megjegyzendő, hogy lényegében ugyanezt teszi a jogdogmatika is a joggyakorlat síkján, *a jog* mindenkori esetleges megnyilatkozásaiból logikailag zárt, belülről következetes és ellentmondásmentes szabályrendszert igyekezve kovácsolni.[8]

Európaiságunk gyökereire s bennük a jog szerkezetiségére visszatekintve, az összehasonlító jogtörténetben klasszikus zsidó jognak nevezett jogrend alapjai a szentkönyveiben leírt eseti példákban s azok jobbára filozofikus magyarázataiban lelhetők fel. Utóbb, Európában viszont a római jogrecepcióból két nagy jogi kultúra fejlődött ki. Egyikük, az angolszász, szintén példák amorf összességéből, mintegy tapasztalati úton – induktíve – épült. Korábbi döntésekre figyelve, hasonlósági alapon jutott el egy-egy új eset megoldásáig. Érdekes módon, a zsidó és az angolszász jognak egyaránt adódtak jószándékú racionalizátorai, akik logikailag következetes áttekinthető formára visszavezetve javasolták átírni e látszólagos kaotikumot. Ami persze háttérmunkaként, jogtudományuk saját feladataként mindig is zajlott. Ámde abban a pillanatban, hogy a 12. század második felében a córdobai zsidó jogtudós, Maimonidész vagy a 15. századtól indult törekvések 18–19. századfordulós megkoronázásaként a nagy újító Jeremy Bentham már e jogoknak egy racionális formával történő felváltását – kodifikálását – tűzte célul, e jogok professzionistái megriadtak. Hiszen tisztában voltak azzal, hogy egy ilyen, elvekre és szabályokra visszavezetett újraírással pontosan az eddigi lényeg, annak viszonylagos, de hatalmas értéke veszne el – pontosan az, amit e látszólagos kaotikumban mindazonáltal a mérlegelések tömegét lehetővé tevő hasonlóságkeresés széles sávon nyitva

álló lehetősége jelent. Nos, érdekes most e pontnál megjegyeznem, hogy ugyanez a mi kontinentális jogunk peremvidékén még egyszer megismétlődött. Röviden: a holland gyarmatosítás Dél-Afrikában saját 17–18. századi jogát érvényesítette, a Grotius és mások hagyatékában összeállt római jogot, szokásjogot és bírói döntésanyagot. A napóleoni hódítás viszont az anyaországban ezt kodifikált polgári joggal váltotta fel, amivel pedig szétvált a két jog; és az anyaország minden ellenkező erőfeszítése dacára az egykori gyarmat saját értékeként azt tartotta meg, aminek sajátos előnyeihez már hozzászokott. Ez lett a római-holland jog.

Mi ebből a tanulság? A nagy Egésznek szentelt figyelmünk mindenekelőtt kontinensünkön jellegzetesen deduktív irányú gondolkodást vált ki, következésképpen a racionalitás, az átláthatóság, az összefüggések keresése évszázadok óta nem véletlenül a rendszerben kicsúcsosodó formákat részesíti előnyben. Királyi út azonban sehol sem adott. Az egyedi helyzetek megoldásában összegyűlő és induktíve feldolgozható tapasztalat pedig – ezzel találkoztunk az említett három példánkban – úgyszintén értéket képvisel. Problémamegoldásainkban olyan finom utakat és hajlékony válaszokat eredményezhet, amelyek egy rendszer önmagába zárt formális merevségében nem lennének elérhetők. Ráadásul mindkét döntési feltételrendszer kielégíti annak igényét, hogy magatartási mintaként szolgálva a jog egyszersmind *patterned pattern* legyen: olyan minta, amely maga is mintázott.[9] Tehát nem esetről esetre változó, adott helyzetben keletkeztetett vagy kizárólag adott helyzetre érvényes, és csakis annak megoldására szolgáló, azaz *ad hoc* és szubjektív, hanem olyan, amely eleve minden általa leírt helyzetre nézve kötelező a felkínált magatartási minták azon tömegében, amely maga a jog.

E két gondolkodásmód saját mentalitást termel ki, amelyek önmagukban is megálló zárt világként szoktak működni. A túlfélen állók leggyakrabban meg sem értik a másikat. A szocializmus nagyobb dicsőségére például akkori tekintélyes köz- és magánjogászaink, jogtörténészeink és jogfilozófusaink java többnyire nem is tudta az angol jogot másnak, mint a jogbizonytalanság, a jogtagadás, *horribile dictu*, egyenesen a bírói önkény jogának nevezni. Pedig máig éppen az angol jogvilág az, ahol tollvonással diktatúrába bukások nem szoktak előfordulni. Ami érthető is, ha arra gondolunk, hogy abban a hagyomány éppen részekre nem bontható egységben vesz részt – anélkül, hogy csúcsa lenne, mit külső erővel bárki elfoglalhat.

A három példában a hagyományhoz és tapasztalatisághoz ragaszkodást további körülmény is indokolhatta. Pontosan az, amiért határozottan kerülték a jogban a logikára hagyatkozást azok a zsidó és iszlám kultúrák, amelyek tudományaikban egyébként a logikával magas fokon éltek. Merthogy mindkettő szakrális jog volt, a változhatatlan isteni kinyilatkoztatáson nyugodott. Jogászaik pedig már megtapasztalták, hogy a túlzott logizálás távolra vihet az eredeti tartalomtól, esetünkben a kinyilatkoztatott isteni szándéktól. És pontosan ez a tapasztalat az, amit a jogászi jogfejlesztés felvállalt kontinensünkön. Hiszen saját logizáló útjain mindig biztonságban érezhette magát, merthogy tudta uralni a folyamat egészét. Az angol jogfejlődésben pedig eleve nem lehetett ez probléma. A jogeset esetjoga ugyanis tényekre építkezik, amelyeknek a végtelen változatossága viszont nem logizálható.

Előfordult még egy hasonló helyzet a kontinentális európai jogfejlődésben. A törvényjog uralomra juttatása ugyanis kései termék volt, lényegileg a felvilágosodás kiteljesedéséé. És az azelőtti jog? Voltaire még az elkülönülő szokásjog-birodalmak lófutásnyinál nem nagyobb kiterjedtségén bosszankodott.[10] A törvényjog lassú felülkerekedése pedig a jogegység és jogbiztonság felé történő gyakorlati előrelépésként a 16. század táján éppen szokásjog-összeírásokkal kezdődött. Ezen összeírásoknál nemigen vetődött fel

meghamisítást eredményező jószándékú javítgatás gyanúja,[11] a szokásjog kultúráját végül mégis teljesen felülírta. Az eseti jogmegnyilatkozásokat ti. szabályokká és elvekké kellett átírnia. Miután pedig ezen összeírások eredményét immár a felváltás szándékával törvényerőre emelték, *a jog* gyanánt már csakis ezen átfogalmazások szolgálhattak. Ez viszont a szokásjogi rezsim lényegét képező analógiakeresés helyébe deduktív irányú alkalmazást léptetett.[12] S az már a dolgok iróniája csupán, hogy ma pedig éppen azzal nézünk kritikusan szembe, hogy már az eredeti szokásjog-összeírásokban sem egy-egy jogeset esetjogi megválaszolása (azaz az éppen aznapi így vagy úgy történt történés) kellett volna, hogy az összeírás tárgya legyen, hanem az a gondolkodásmód, ami ezen összeírtat és megoldásként véletlenszerűen megtaláltat, azaz a kérdéses egyedi helyzetben kifejeződöttet is – azon alkalommal, azon esetre generáltan – kitermelte és megfogalmaztatta.[13]

Nos, ennyi történelmi példán keresztül érkezünk el az Egész és a Rész egy másfajta felfogásához. Ahol – szemben a keretszabás kérdéskörével – nem azon problémázunk, vajon az Egész kereteit feltöltik-e a Részek, hanem annak eljárásán, hogy ilyenszerű kodifikálással Részekből logikai úton, absztraháló elvteremtéssel építünk fel egy látványosan racionális (mert áttekinthető, rendezett, hiszen rendszerszerű) sosem volt új Egészet. Ami pedig felülírja az esetek merő tömegének kaotikumában valaha volt Egészet. Amivel viszont nemcsak meghamisítja, de denaturálva és átalakítva a problémamegoldás eddigi menetét, egyszersmind lehetetlenné teszi a benne eredetileg felgyűjtött valahai esetekből hasonlóságok keresését.

Érdekes módon és mintegy lappangva, hasonló megközelítésváltás húzódott meg a magyar alkotmánybíráskodás kezdő idején szóba hozott láthatatlan alkotmány mögött is. Leegyszerűsítve, itt a Részt maga a hatályos alkotmányszöveg, az Egészet pedig az képezte, amit döntéseiben az alkotmánybíróság ebből kifejlesztett, miközben az alkotmánybíróság általuk feltárandó logikájából elvek s szabályok olyan rendszerének kibontására törekedett, amely úgymond explicite mondja ki azt, amit ezen alkotmány állítólag implicite (azaz belső logikája szerint) már eleve tartalmazott. Nos, láthattuk már, hogy jogdogmatika és jogtudomány egyébként is munkálkodik közeli célból, amiként kontinensünkön a jog bármely alkalmazója úgyszintén, aki tanulmányai során *a jog*ot szintén összefüggő rendszerként sajátította el, s eseti alkalmazásakor ezért szintén ezt keresi *a jog* eléje kerülő szövegében. Ám annak igénye és gyakorlata, hogy az alkotmánybírósági testület „értelmezéseiben megfogalmazza az Alkotmány és a benne foglalt jogok elvi alapjait, és ítéleteivel koherens rendszert alkot”,[14] ezzel mintegy kinyilvánítja, hogy nem önmagában áll az alkotmány szövege, majd következő lépésként azt, hogy maga az alkotmányosság mércéjéül is az eredeti textus helyett immár mint „összefüggő rendszert”[15] ezt állítja (merthogy „munkájának keretéül is szolgál” ez egyszersmind[16]), az már bőven túlmegy az eredeti alkotmányi felhatalmazáson.[17]

(Egész és Rész filozófiai látásmódja) „S ki elevent óhajt ösmerni, lemérni, / a lelkét űzze annak elébb ki, / így majd kezében lesz a Rész, / de sajna! Hiányzik a lelki Kötés.”[18] E szép fausti mondatban Goethe az Egésznek a többletét hangsúlyozza a Résszel, azok összességével szemben. Mintegy az Egészet ruházza fel azzal, hogy értelmet kölcsönözzön a Résznek, s ezzel az Egész és a Rész teljességének.

Az Egész és a Rész viszonyának számos lehetséges vetülete van. Ezekből példázott – történetesen a politika és a jog területéről – a két előző esettanulmányunk. Mert maga az Egész és a Rész nyilatkozik meg akkor, amikor a kreatív emberi elmében célképzet fogan s megálmodja benne például az óraszerkezetet, amelyet e vágykép funkcionális lebontásával, saját racionális mérnöki és technológiai intellektualitással e célhoz

rendelten részek létrehozatalával majd megépít. Vagy amikor a politikai erő birtokában kibocsátott törvényével – megalkotva valamiféle célracionális intézményt – olyan keretet hoz létre, amelynek mint Egésznek Részekkel való kitöltésével immár eredendő célját valósítja meg. Politikai cselekvésként keretszabásról és keretkitöltésről szólván így olyasmire gondolunk, amiből csak akkor lesz új funkcióbetöltés, ha megvalósulnak és működnek a Részek is.

A filozófia nyelvén kifejezetten, bármely komplexum releváns összefüggéseire nézve igaz, hogy „Minden tény […] valamiféle elméletet jelenít meg, melynek ez csak egyedi példája. […] Merthogy környezete nélkül a ténynek nincs is értelme önmagában." Ezért „bármennyire jelentéktelen legyen is egy rész, helyes értelmezése mégis az egésznek az értelmezését adja meg", mivel „egy adott mozgáspálya jellegének teljessége csupán az ebből következő fejlődés mozgásának az összfolyamatából tárulkozik fel."[19] A holisztikum nézőpontjából ez egyenértékű azzal a kijelentéssel, hogy „az egész a részen keresztül jön létre, amely rész az egésznek a jellemvonásait cipeli magán. Az egész és a rész dinamikus kölcsönhatásban áll egymással."[20]

Ezen alaptétel akkor sem változik, ha a kölcsönös kapcsolatokat most társadalmi térben értelmezve kijelentjük, hogy „az ok-okozat egész és rész, és az, hogy az okozatok az adott egészhez tartoznak, feltétele magyarázhatóságuknak. Egyedi tényeket ugyanis nem lehet magyarázni, ha nem valamiféle egész részeiként fogjuk fel ezeket; hiszen ami egészen összefüggéstelen, az egyszersmind magyarázhatatlan is."[21] Szintén e relációt specifikus területen értelmezve fogalmazható meg így akár az is, hogy „A konzervatívok kommunitariánusok, akik a Részek összességénél többre tartják az Egészet, s akik szerint az egyén nem több, mint fogaskerék csupán egy társadalmi gépezetben."[22]

Amely összefüggéseket történetesen támogatja – gyökrendszerszerűségének s szerkezetiségének köszönhetően[23] – anyanyelvünk is. Merthogy alapvető jellemzője szerint „az egységből a részek felé tartó szemlélet szétszedi, lebontja az egységet, pontosan jelölve a részei közti viszonyokat."[24]

(Egész és Rész a politikai gyakorlatban) Metaforikus értelemben az Egész és a Rész bármely politikai cselekvés értelmezési keretét, s egyben lehetséges tesztjét képezi. Hiszen maga a politikai cselekvés mindig az általános valamely szintjén zajlik. Új intézményi fogalmi kereteket (s ezzel igazolási alapokat) teremt, amelyekre hivatkozással – a mindenkori Egész Részeiként – további eljárások indíthatók. Nemcsak felhatalmaznak, de egyben köteleznek is erre, hiszen maga a keretteremtés csak ezzel adhat bármit is hozzá az országépítés munkájához, a keretszabásban meghatározott átfogó politikai céltól kijelölt kívánatos feladatmegvalósításhoz.

E keretbetöltésnek óhatatlanul ismérve, hogy teljesíthetőségének mértéke csak egy végtelenített skálán ábrázolható. Elképzelhető egyik szélső pontja elvileg a zéró keretkitöltés. Ez gyakorlatilag aligha fordulhat elő, hiszen a keretet megszabó politikai cselekvés már önmagában gondolatokat indít, ösztönzést ad, s ezzel máris cselekvési mezőbe lép. Másik iránya a végtelenség felé tart, hiszen a keretkitöltés meghatározhatatlan számú s változatú lehetőségével kecsegtet. S egy olyan kiteljesedés felé mutat, amely bármikor újra kezdhetően vagy folytathatóan sohasem befejezett – legfeljebb lelassítható vagy abbahagyható.

A politikai cselekvés elsődleges feladata nyilvánvalóan keretek létrehozatala. Ez azonban majdhogynem *dünamei* típusú létezést[25] eredményez mindaddig, ameddig kitöltésre nem kerül. Ontológiailag azonban mégiscsak több, hiszen régi keretek megváltoztatása vagy újak állítása máris politikai retorika és verbális térfoglalás, ami önmagában

is hathat, a jog nézőpontjából pedig máris felhatalmazás, esetleg kötelezés – de az igazolásnak mindenképpen eszköze. Társadalmilag igazán létezővé – mert hatás gyakorlására kiváltképpen alkalmas közeggé – akkor és azáltal válik, ha ez mint keret kitöltésre kerül. A potencialitásból ekkor lesz aktualitás.[26]

Ezen értelemben az Egész önmagában csaknem semmi, mert nem több, mint kitölthetőség jelzése és irányadója. Értelmet – társadalmi létet s jelentőséget – ennek a Rész, a fennálló keret kitöltésének milyensége és tömörsége ad.

Az Egész és a Rész sémájába ilyen módon úgyszólván minden beleillik, amit egy kormányzat tesz vagy nem tesz. Hiszen e nézőpontból nézve maga a kormányzás nem is lesz egyéb, mint régi keretek felhasználása vagy új keretek létesítése azért, hogy azok kitöltése lehetőleg haladéktalanul megkezdődjék.

JEGYZETEK

1 *Szórványsors. Dr. Szűk Ödön jelentései – Erdély 1940–1944.* (szerk., az előszót írta és a függeléket összeállította: Balogh Júlia) Budapest, 1992, Közművelődési Információs Vállalat, 244 o.
Arcanum-anyagban <https://adt.arcanum.com/hu/> digitalizáltan 1943. november 13-tól 1944. július 13-ig negyvennél több sajtóanyag – leginkább a *Magyar Nép* (Kolozsvár), *Nyírvidék* Szabolcsi Hírlap (Nyíregyháza), *Ellenzék* (Cluj-Kolozsvár), *Nemzeti Ujság* (Budapest), *Keleti Ujság* (Kolozsvár), *Református Tanítóképző Intézet* (Debrecen) hasábjain – számol be Szűk Ödön népmentő erőfeszítéseiről.
Maga a mű a <https://mokka.hu/web/guest/record/-/record/display/manifestation/bibMOK05950637/40ff47db-76bf-4d99-b901-b337a370e240/0/10/6/7/titleOrder/asc> szerint negyedszáz hazai könyvtárban, a <https://worldcat.org/title/1014743039?oclcNum=1014743039> szerint pedig még München, Nanterre, Stockholm, továbbá az amerikai Ann Arbor, Bloomington, New York, Washington és Yale egyetemi gyűjteményeiben található.
„Kevés szomorúbb, szorongatóbb könyvet írtak Erdélyről – ajánlja a kiadványt legalább az *Új Könyvek* (XXIX. évf. 1992. 21. sz. 18–19. o.) –, és éppen nem az érzelmi húrok pengetésével, hanem a szikár adatok föltárásával; sok kiadvány jelent meg az erdélyi magyarság nehéz helyzetéről, de ezek közül alig akadt néhány, amelyik a magyar szórványok gondjaival foglalkozott, legalábbis olyan elmélyült alapossággal és okadatolt pontossággal, mint ez. Szűk Ödön a második bécsi döntés után tért haza szülőföldjére, Észak-Erdélybe, s szinte azon nyomban nekilátott, hogy Orbán Balázs módján szisztematikusan bejárja a visszacsatolt területek – pontosabban Szilágy, Bihar, Szatmár, Kolozs, Máramaros, Szolnok-Doboka, Maros-Torda vármegyék – magyar szórványait, hogy megtegye jelentéseit és javaslatait az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE) Elnöki Osztályának. 1943–44-ből való – torzó mivoltában is rendkívüli kiterjedésű és precizitású – helyzetfelmérései, szociológiai látleletei szomorú tapasztalatokról adnak számot. Az, hogy az 1918–1940 közötti kisebbségi korszakban a szórványvidékeken volt a legnagyobb mértékű a magyarság etnikai fölmorzsolódása és gazdasági-szociális elnyomorodása, még érthető is volna. Ám Szűk Ödönnek azt kellett tapasztalnia, hogy 1940 után mit sem változott a helyzet. Főként az anyaországból odatelepült hivatali apparátus közömbössége, valamint a stabilizálódott gazdasági, etnikai, demográfiai viszonyok következtében a »magyar világ« idején sem javult a szórvány magyarság szociális, kulturális állapota. Kirívó példák tömegét hozza arra nézve, hogy pl. a magyar falvakat magasabb adóterhek sújtják, mint akár a szomszéd román község lakosságát; vagy egy vegyes lakosságú községben a magyar hatóság rója meg az óvónőt, mert nem románul tartja a foglalkozásokat a kicsiknek; vagy a nemzeti kérdést értetlenséggel szemlélő hivatalnokok és értelmiségiek nemtörődömségének számtalan jelenségéről számol be. A szerzőt pedig bajos lenne nemzeti elfogultsággal vádolni, hiszen egyértelműen állást foglal az 1940 őszi ördögkúti vérengzés magyar felelőseivel szemben. Szűk Ödön pontosan érzékeli a magyar hivatalos szervek felelőssége mellett az egyházakét is. Hiszen, míg a román (görögkeleti és görög katolikus) egyházak minden erejükkel híveik összetartozás-tudatát ápolták és egzisztenciális, kulturális biztonságukat szolgálták, addig a magyar (római katolikus és protestáns) felekezetek jóformán tétlenül szemlélték a szórványnépesség fölszívódását. Mindeme jelenségek késztették a szenvedélyes adatgyűjtőt, hogy helyzetjelentéseivel és megoldási javaslataival bombázza az EMKE vezetését és a magyar szervek illetékeseit.”
Értő továbbgondolással tűnődött e tényeken Beke György „Kisebbségi magyarok – Magyarországon

(1940–1944)” recenziója (*Hitel,* VI. évf. 1993. január. 1. sz. 100–107. o.), Csurka István pedig – „Üzenetünk”. *Havi Magyar Fórum,* II. évf. 1994. 12. sz. 2–5., 3. o. – nem jogosulatlanul summázott így: „Történelmünk alapgondjairól van szó.”

2 A feltehetően postaigazgató családból származó Szűk Ödön (Nagyvárad, 1912 – Szentendre, 1995) jogász, a háború után még Erdélybe visszatérten, ám utolsó évtizedeiben tanítónő feleségével Szentendrén élt (mint nyugdíjas büntetőbíró, járási hivatali igazgatási osztályvezető és aktív tanácstag) a helyi és magyarságtörténeti sajtóban nemritkán gondolataival, erdélyi történelmi tapasztalatával, levelezéskezdeményezéseivel a köz ügyében példaszerűen kiálló életet. Lásd pl. <https://www.infoszentendre.hu/hirek/olvas/hatott-alkotott-gyarapitott-emlektabla-szuk-don-emlekere-2012-10-13-130243>.

3 Nyírvidék, Szabolcsi Hírlap (Nyíregyháza), XI. évf. 1943. október 5. 225. sz. 4. o.

4 Ellenzék, Független politikai napilap (Kolozsvár), LXV. évf. 1944. március 22. 66. sz. 4. o.

5 A <https://en.wikipedia.org/wiki/Etiology> szerint az „Etiológia (*etiology,* avagy *aetiology* vagy *ætiology*) az okozás vagy származás tanulmányozása. A szó a görög αιτιολογία (*aitiología*) szóból az »értelmet adni« az ‘oknak’ [az αιτία *(aitía)*] és a ‘valami tanulmányozása’ [-λογία *(-logía)*] összetételéből adódik. Teljesebben, az etiológia a dolgok fennállása vagy működése módja, avagy maguk az okok mögött meghúzódó okok, eredet vagy értelem tanulmányozása.”

6 Kapcsolódó kérdésekhez vö. pl. Varga Csaba: A közösségi megmaradás és feltételei. Avagy természetesség a közösség hagyományában, önazonosságában és emberi minőségében. *Hitel,* XXXVII. évf. 2024. sajtó alatt.

7 József Attila: Hazám (1937. május), mely a *Szép Szó* könyvheti antológiája – „Mi a magyar most?” (XIV. évf. 1937. június, 14–15. sz. 3–10. o.; <https://adt.arcanum.com/hu/view/SzepSzo_04/?pg=313&layout=s>) – nyitóverseként jelent meg.

8 Vö. Varga Csaba: A jogtudomány természete. *MTA Law Working Papers,* 2015. 24. sz. 2–10. o. In <http://jog.tk.mta.hu/uploads/files/mtalwp/2015_24_Varga.pdf> egyfelől, illetve „Jogdogmatika, avagy *jus, jurisprudentia* és társai – tudományelméleti nézőpontból” + „»Jog«, »jogtudomány«, »tudomány« – lét- és ismeretelméleti nézőpontból (Viszontválasz)” + „A dogmatika természetét illető kutatások lehetséges hozadéka (Hozzászólás)” in *Jogdogmatika és jogelmélet.* A Miskolci Egyetem és a Miskolci Akadémiai Bizottság által 2006. november 10-én és 11-én rendezett konferencia anyaga. Szabó Miklós szerk. /Prudentia Iuris sorozat 26. kötet/, Miskolc, 2007, Bíbor Kiadó, 11–26.; 68–80.; 241–251. o. In <https://mek.oszk.hu/17900/17995/>, 163–180.; 181–195.; 197–208. o. másfelől.

9 Általános fogalomként évtizedeken keresztül a társadalom egészét átfogó globális s az alapvetőként felmerülő érdekkonfliktusokat legfőbb szabályozó és befolyásoló erővel rendező jelenségnek tekintettem a jogot – vö. pl. Varga Csaba: *A jogi gondolkodás paradigmái.* [1996], jelentősen átdolg. és bőv. 2. kiad. Budapest, 2004, Szent István Társulat, 504 o.; <https://mek.oszk.hu/14600/14633/>, 6.1. fej. –, ma azonban elégségesnek vélem e megközelítést is.

10 „Un homme qui voyage dans ce pays change de loi presque autant de fois qu’il change de chevaux de poste.” Voltaire ‘Szokásjog’ in uő: *Filozófiai ábécé.* Budapest, 1996, Kossuth, 277. o.

11 Ti. a középkori kódexmásolások örök kétsége maradt, hogy termékei mennyire sikerültek romlatlannak. Merthogy mechanikus kópiaképzés feladatuk ellenére a szerzetesek – jobb ügyet, lelkük üdvét vélve szolgálni – kimutathatóan bele-belejavítgattak a szövegbe.

12 Mindezen jogtörténeti s kodifikációs részletekre lásd Varga Csaba: *A kodifikáció mint társadalmi-történelmi jelenség.* [1979], 2., jav. és utószóval bőv. kiad. Budapest, 2002, Akadémiai Kiadó, 439 o.; <https://mek.oszk.hu/14200/14206/>.

13 Vö. Varga Csaba: »Magyarok a nagyvilágban«: Nékám Sándor (1905–1982), a jogi személy, az afrikai szokásjog, a komparatisztika kutatója. *Iustum Aequum Salutare,* XI. évf. 2015. 3. sz. 154–166. o.; <http://epa.oszk.hu/02400/02445/00037/pdf/EPA02445_ias_2015_03_10.pdf>, 161–161. o.

14 23/1990. (X. 31.) AB-határozat a halálbüntetés alkotmányellenességéről, in <https://njt.hu/jogszabaly/1990-23-30-75>.

15 <https://index.hu/belfold/2022/01/03/nyolcvaneves-solyom-laszlo-volt-allamfo-az-alkotmanybirosag-elso-elnoke/>.

16 Rixer Ádám: *A történeti alkotmány lehetséges jelentéstartalmai.* In <http://jesz.ajk.elte.hu/rixer47.html>, 3.2. pont.

17 Ugyanakkor az alkotmányosságra érzékenység szépséghibája, ha például amerikai alkotmányvédők úgy tekintenek dokumentumukra, mint a régi európai hagyomány Nostradamusra, ki jövendöléseivel úgymond mindent előre látott. Mintha meg sem fogalmazódnék annak eshetősége, hogy bizonyos kérdésekre az alkotmánynak esetleg egyszerűen nincsen válasza. Pedig Sólyom László a jog hallgatására pusztán pár évvel korábban még egész elméletet épített. Lásd uő.: Mit szabad és mit nem (Capriccio polgári jogi témákra). *Valóság,* XXVIII. évf. 1985. 8. sz. 12–24. o.

18 Johann Wolfgang von Goethe: *Faust.* Eine Tragödie. Tübingen, Cotta, 1808;

<https://de.wikisource.org/w/index.php?title=Seite:Faust_I_(Goethe)_119.jpg&oldid=->, erster Teil (Studierzimmer, Mephistopheles zum Schüler), 119 (1936–1939. sor), ford. Jékely Zoltán – Kálnoky László <https://mek.oszk.hu/00300/00389/00389.pdf>: „Wer will was Lebendiges erkennen und beschreiben, / Sucht erst den Geist herauszutreiben; / Dann hat er die Teile in der Hand, / Fehlt, leider! nur das geistige Band."

19 John Grier Hibben: The Whole and the Part. In uő.: *A Defence of Prejudice and Other Essays.* New York, 1911, C. Scribner's Sons, 183 o.; <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=hvd.hntypb&seq=11>, 68–83, 71, 70–71 és 74. o.: „Every fact […] illustrates some theory, of which it is a particular instance. […] The isolated fact, indeed, apart from its setting, has no meaning." „If one part, however insignificant, be rightly interpreted, it will discover the whole." „The complete nature of a course can be revealed only through the whole process of the course of development which proceeds from it." Megjegyzendő, hogy a nagyvilágban kevéssé ismert imént idézett szerző (1861–1933) az a presbiteriánus lelkész-filozófus volt, aki 1893-ban jogfilozófiai témából doktorálva („The Relation of Ethics to Jurisprudence" in <https://www.journals.uchicago.edu/doi/pdf/10.1086/intejethi.4.2.2375432>) majdan a Princeton University elnöki méltóságában (1912–1932) Woodrow Wilson utóda lett.

20 Philip Franses: The Creative Relation of Whole and Part. *Holistic Science Journal* <https://holisticsciencejournal.co.uk/ojs/WholePart.pdf>, 1: „[T]he whole comes into being through the part; and the part is representative of the whole. The whole and the part are in a dynamic interaction."

21 Pászka Imre: Sociologia militans. *Szociológia,* 8. évf. 1998. 4. sz. 70–99. o.; <https://szociologia.hu/dynamic/9804paszka.htm>, 96, hivatkozva Wolfgang Röd: *Bevezetés a kritikai filozófiába.* Debrecen, 1998, Csokonai Kiadó, 29–37. o. művére.

22 David Reisman: The Whole and the Part. (DOI: <https://doi.org/10.4337/9781800883154.00009>) In uő.: *Ideology. Conservatives, Liberals and Socialists.* /Political Science and Public Policy 2021/ Cheltenham, 2021, Elgar, 256 p.; DOI: <https://doi.org/10.4337/9781800883154>, 75–88. o., Abstract: „Conservatives are communitarians. They believe that the whole is more than the sum of the parts and that each individual is a cog in a social wheel."
Megjegyzendő, hogy nem igazán tér el az említett megfogalmazásoktól e relációnak az elméleti fizika vagy a marxizmus köréből adott meghatározása sem; lásd pl. Ortvay Rudolf: Az egész és rész problémája. *Athenaeum,* XXVI. évf. 1940. december. 5–6. sz. 301–320. o.; <https://core.ac.uk/download/pdf/35150888.pdf>, vagy H. M. Pham: The Dialectical Unity between the Part and the Whole in the Conception of Marxist–Leninist Philosophy. *Vietnam Journal of Education,* 7. évf. 2023. 2. sz. 171–177. o.; <https://doi.org/10.52296/vje.2023.298>.

23 <https://hu.wikipedia.org/wiki/Gyök_(nyelvészet)> általában és Czuczor Gergely – Fogarasi János: *A magyar nyelv szótára.* A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából. Pest, Emich Gusztáv, majd Budapest, Athenaeum, 1862–1874, különösen.

24 Maleczky József, idézi Czakó Gábor: A magyar észjárásról <https://www.czakogabor.hu/index.php?page=olvas&bovebben=true&id=5&cikkid=286>.

25 Arisztotelész *Metafizikája* szerint ez a lehetőség szerint létező (*to dünamei on)*. Korabeli hasonlat szerint olyan, mint egy márványtömb a belőle készült szobor felől visszatekintve. <https://hu.wikipedia.org/wiki/Metafizika_(Arisztotelész)>. Aquinói Szent Tamásnál ezt az *ens potentia* fejezi ki.

26 <https://en.wikipedia.org/wiki/Potentiality_and_actuality>.

PAP KRISZTIÁN

Nagy-Britannia szerepe az I. világháború kirobbantásában *3. rész*

„Ha Anglia léte azt kívánja, akkor az ördög fog törődni a nemzetközi jogi megállapodásokkal.”
Lord Fisher admiralis

(Megint a német flottaépítés) Britannia leginkább a német flottatörvények (1898, 1900), illetve azok kiegészítései miatt kezdett nyugtalankodni. John Fisher, az Admiralitás első lordja úgy akarta megoldani a fegyverkezési versenyt, hogy teljesen új típusú hadihajókat, Dreadnought[1]-okat állít hadrendbe, ami rendkívül gyorsan, 1906-ban meg is történt. A páncélos sorhajók 4 darab 305 mm-es nehézlövegével szemben a Dreadnought 10 darab 305 mm-es ágyúval rendelkezett, és az egységes tűzvezetést is megoldották, valamint gyorsabbak is voltak az újonnan alkalmazott gőzturbináknak köszönhetően. Lord Fisher ötlete azonban nem jött be, mert a Dreadnought megjelenése nemhogy letörte a fegyverkezési versenyt, hanem éppen fokozta, hiszen minden nagyhatalom ilyen típusú hajókat akart tengerre bocsátani. Ráadásul a Dreadnought-ok 1914-re elavultak, mert a flották vezetését átvették a közben megjelent, *szuper-dreadnought*-nak nevezett, jóval erősebb egységek.

Az 1909-es év Angliának további aggodalmat jelentett a német flottatörvény újabb kiegészítése miatt. Az angol–német kapcsolatokat innentől kezdve a bizalmatlanság hatotta át, miként Gooch fogalmaz: „Úgy tűnt, gúnyos sors uralkodott az angol–német kapcsolatokon, és minden egymást követő felvetést újabb baklövés vagy félreértés követett.”[2] Mint például az akkoriban sokat emlegetett bagdadi vasút kérdése, amit a németeknek továbbra sem sikerült tisztázni. A londoni német nagykövet, Metternich folyamatosan küldte elemzéseit. Szerinte „az angol ember” nem vágyott sem szövetségekre, sem háborúkra, nem volt ellenséges Németországgal szemben, de egyre nőtt a félelme. A korábbi keserűség már elmúlt, de a német flotta növekedése blokkolta a bizalmat.

Metternichet Berlinből arra utasították, hogy mutasson rá a brit félelmek alaptalanságára, mivel Németországnak nem állt szándékában a brit flottával vetélkedni. A német kancellár, Bülow azonban nem tudta eloszlatni az angol félelmeket, mert maga is bevallja emlékiratában, hogy 1908-ban hiába könyörgött a császárnál a flottabővítés tempójának lassításán. Amikor ugyanis VII. Edward 1909 februárjában Berlinben járt, és a „Flottenpolitik” elkerülhetetlen hatásáról beszéltek, akkor dühös visszautasításba ütközött. Gooch szerint ez volt az első és az utolsó alkalom, hogy a brit kormány hivatalosan javasolt korlátozást. Innentől kezdve az angol sajtó és politika egyre agresszívebb módon viszonyult a németekhez. A Daily Mail napilap II. Vilmost anglofilként, de a német nemzetet „anglofóbként” jellemezte.

A német nagykövet ismételt figyelmeztetései miatt a kancellár önbizalma megingott és úgy írt Tirpitznek, ahogy korábban még soha. Mivel úgy látta, hogy mindenki, aki nemrégiben Angliában járt, élénk aggodalmáról számolt be, bár alaptalanul a német flotta támadásával kapcsolatban, és egy megelőző háborút latolgattak az angol sajtóban. Bülow írta: „Rendkívül valószínű, hogy ez a gondolat fokozatosan áthatja az angol népet, ahogy a flottával kapcsolatos szándékaink gyanúja is gyökeret vert. Felelős

államférfiként szembe kell néznem azzal a súlyos kérdéssel, hogyan viszonyulunk egy ilyen eshetőséghez. Meg kell tehát kérdeznem excellenciás urat, vajon Németország és a német nép nyugodt bizalommal várhatja-e az angol támadást?”[3]

Tirpitz nagyadmirális továbbra is azon a nézeten volt, hogy csak egy erős csataflotta tudja megőrizni a békét. Amíg tehát Metternich a tempó lassítását javasolta, Tirpitz vasenergiával szorgalmazta a flottaprogram végrehajtását, mert úgy vélte, hogy a háború veszélye csökkent, nem pedig nőtt, ahogy a flotta erősödött, pedig Angliában egyre szélesebb körök tartottak tőle. Hamarosan olyan erős lesz – vélekedett Tirpitz –, hogy megtámadni óriási kockázatot jelentene. Bülow azt javasolta, hogy évente ne négy, hanem csak három nagy csatahajót építsenek. Tirpitz viszont úgy vélte, hogy a kancellár tervét otthon és külföldön a brit fenyegetések hatásának értelmeznék, ami újabb megaláztatásokhoz vezet, és megnőne a háború veszélye. Ezért feleslegesnek tartotta a programot csökkenteni, mivel nem állt fenn háború veszélye: ha lenne, az túl kicsi engedmény lenne a támadás elkerüléséhez. Ha pedig mégis a haditengerészeti törvény ilyenfajta módosítását szorgalmazzák, akkor ő lemond. Erre Bülow visszavonta csökkentési javaslatát. Végül Tirpitz belement egy olyan megoldásba, hogy tíz év alatt, évente három nagyhajót építsenek, ha az angolok is elfogadják, hogy ők pedig évente négy Dreatnought-ot építenek. Most már Bülow is belátta, hogy Angliát nem a kereskedelmi verseny, hanem a német flottaépítési program idegesíti a legjobban, de ekkor már talán büszkeségből sem tudott megoldást találni a feszültség feloldására. Néhány hónappal később le is mondott.

Edward király és felesége februári berlini látogatása idején Bülow biztosította az angolokat, hogy tévedés azt feltételezni, hogy Németország Anglia ellen építi flottáját, azonban – tette hozzá – készen kell állnia arra, hogy megvédje magát más országokkal szemben, Gooch szerint már hiába, mert az ilyen udvarias biztosítékoknak már rég nem volt súlyuk. Ekkor Metternich arról számolt be, hogy a brit kormány úgy véli, hogy Németország titokban felgyorsítja programját, Berlinben ettől komolyan megijedtek, de nem kértek magyarázatot. A kancellár röviden azt válaszolta, hogy nem terveznek gyorsítást, de nem sok hatása volt, mert a brit kabinet az Admiralitásuk tájékoztatását részesítette előnyben. Az Admiralitás élén pedig az ambiciózus, támadószellemű Lord Fisher állt. Az ezt követő angol–német egyezkedések és kötetlen beszélgetések az árnyékbokszot idézték, mintsem a valódi megoldások keresését.

(A második marokkói válság és a tripoliszi háború) 1911. május 2-án francia csapatok vonultak be a marokkói Fez városába, hogy – a szultán kérésére – segítsék leverni a szultánellenes felkelést, ami viszont Berlin tiltakozását váltotta ki, féltvén a szultánátus függetlenségét. Mivel a francia sajtó követelte, hogy Marokkót protektorátussá nyilvánítsák, elég egyértelmű volt, hogy a felkelést a franciák robbantották ki. Márpedig a marokkói szultán függetlensége nemcsak az algecirasi, de újabb szerződések alapját is képezte, ezért a francia törekvéseket Berlin semmiképpen nem akarta annyiban hagyni. A franciákat az angolok ebben a kérdésben teljes mellszélességgel támogatták, és ezt Grey közölte is a londoni német nagykövettel 1911. május végén, mondván, az angol–francia megállapodások kötik Angliát, hogy Franciaországot támogassa.[4] A helyzetet csak fokozta, hogy a német Panther ágyúnaszád megjelent Agadir kikötőjében, hogy szenet vegyen fel, amit a franciák és az angolok félreértelmeztek és nyomásgyakorlás eszközének tartották német részről. Valójában a Panther hosszabb küldetés után lett hazarendelve és eredetileg Casablancában vagy Mogadorban kellett volna a szenet vételeznie, és a félreértések elkerülése végett a német külügyminisztérium inkább a délebbre fekvő Agadirba irányította, ahova július 1-én megérkezett. A Panther gyenge fegyverzete

(mindössze két 10,5 cm-es és hat 37 mm-es löveggel bírt)[5] sem jelenthetett komolyabb fenyegetést, megjelenése mégis kirobbantotta a második marokkói válságot. A német gazdasági érdekek védelmét a Reichstagban is követelték, talán ezért is küldték még oda a Berlin nevű könnyűcirkálót és az Ebert. Grey attól tartott, hogy a németek kikötőt akarnak szerezni maguknak Marokkóban.

Az agadiri válság kapcsán is az angol diplomácia egyfajta kettőssége figyelhető meg, ezt Tompkins is elismeri, amikor Grey tevékenységéről ír: „Noha nem volt hajlandó Britannia partnereinek szilárd biztosítékot adni a brit támogatásról egy tényleges háború esetén, azon volt, hogy fenntartsa azokat a diplomáciai barátságokat, amelyekről úgy gondolta, hogy Britannia saját biztonsága szempontjából elengedhetetlenek. Az Oroszországgal és Franciaországgal fenntartott diplomáciai kapcsolataiban rejlő ellentmondások részben az ő kissé kétértelmű céljaiból fakadtak, de mindenesetre a kabinet megakadályozta volna Grey-t abban, hogy egyértelműen meghatározott szövetségeket kössön.”[6] Grey magatartása tehát teljesen tükrözte a kormány álláspontját. Grey nem volt hajlandó kicsinyes veszekedésekre a francia–orosz „partnerekkel”, mert azon volt, hogy a felmerülő nehézségek ellenére fenntartsa az antantot, és úgy vélte, „hogyha nincs az antant, akkor el kell szigetelődnünk, és lehet, hogy mindenki ellenünk lesz”.[7] Grey helyzetét nem könnyítette, hogy politikai ellenfelei – mint Lloyd George és Winston Churchill – és barátai – mint Haldane – azon dolgoztak, arra ösztönözték őt, hogy próbáljon meg egy haditengerészeti vagy politikai megállapodást kötni Németországgal. A brit külügyminisztert több oldalról is támadták németellenes politikájáért, amire ő azzal védekezhetett, hogy a németek nem akarják a haditengerészet csökkentését, amelyet a két nemzet közötti kiegyezés abszolút előfeltételének tekintett. Emiatt „az agadiri válság előestéjén Németország és Britannia még mindig távol állt minden megállapodástól.”[8] Az angolok azonban ekkor kiléptek a hűvös visszafogottságukból.

Ugyanis a Panther megjelenése után, július 21-én Grey közölte a német nagykövettel: jó lesz, ha Angliát is bevonják a tanácskozásba, majd ugyanezen nap esti órájában Lloyd George a Mansion House-ban[9] a vacsora során híressé vált beszédet mondott, melyben egyenesen megfenyegette Németországot, kijelentve: „…ha olyan helyzetet kényszerítenének ránk, amelyben a békét csak úgy lehetne fenntartani, ha feladnánk azt a nagy és jótékony pozíciót, amelyet Britannia évszázados hősiességgel és teljesítménnyel nyert el, lehetővé téve, hogy Britanniát ott, ahol érdekeit létfontosságú módon érinti, úgy kezeljék, mintha a nemzetek tanácsában nem lenne jelentősége, akkor nyomatékosan kijelentem, hogy a béke ezen az áron olyan megaláztatás lenne egy olyan nagyszerű országra, mint a miénk, elfogadhatatlan. A nemzeti becsület nem pártkérdés. Nagy nemzetközi kereskedelmünk biztonsága nem pártkérdés.”[10] Nehéz lenne ezt máshogy értékelni, mint a nyílt háborús fenyegetést. Berlinben persze nagy volt a felháborodás, és még Metternich nagykövet is úgy értékelt, hogy a beszéd „villámcsapásként” érte a németeket, tekintve, hogy Lloyd George korábban németbarátnak számított. A franciák viszont fellelkesedtek ezen a beszéden, pedig a német kormány előzőleg már jelezte Grey-nek, hogy nem kívánnak lehetetlen dolgokat Franciaországtól, és nincs szándékukban angol érdekeket veszélyeztetni. Az események láncolatát figyelve, Vági arra a következtetésre jut, hogy Lloyd George beszéde egyszerűen provokáció volt, ami ellen a német kormány élesen tiltakozott ugyan, de ezt a közvélemény tudomására nem hozta, ezért úgy tűnt föl, mintha meghátráltak volna az angolokkal szemben.

Tegyük hozzá, az agadiri válság idején a brit haderőreform befejeződött, a brit szárazföldi hadsereget átszervezték, a kereteket kibővítették területvédő alakulatokkal és egyben képessé tették gyors mozgósításra és bevetésre a kontinensen. A britek tehát

készen álltak egy komoly háborúra és az ezzel kapcsolatos türelmetlenség fejeződhetett ki Lloyd George beszédében is. Ráadásul a Mansion House-i beszéd idején „a britek próbamozgósítást hajtottak végre, szabadságolási tilalmat rendeltek el a katonaság számára, szenet vásároltak a flotta készleteinek feltöltésére, elrendelték a német hadihajók mozgásának megfigyelését az Északi-tengeren."[11] Vélhetően arra számítottak, hogy a háború tengeri összecsapásokkal fog kezdődni, amitől a legkevésbé tartottak, hiszen tekintélyes túlerővel bírtak.

A további tárgyalások során Németország a Marokkóból való „kivonulásért" cserébe Francia-Kongót követelte, ami logisztikailag volt fontos, mivel „a kontinensen elszórtan elhelyezkedő gyarmatokat (Kamerun, Német Délnyugat-Afrika, Német Kelet-Afrika, illetve Togo) igyekeztek […] összekötni és így a kontinens középső-déli részén egy összefüggő, nagy német fennhatóság alatt lévő területet kialakítani."[12] Franciaország kárpótlásként Kongóban lemondott mintegy 200.000 km^2-nyi mocsaras területről, „amelyből 100.000 km^2 olyan őserdő és miazmás mocsár volt, hogy ottan európai ember nem is tudott volna hosszabb ideig tartózkodni, míg viszont Németország német Kamerunból engedett át a franciáknak 12.000 km^2 területet, mely többet ért, mint az egész terület."[13] Ezt az üzletet a német külügyminisztériumot vezető Kiderlen Wächter[14] hozta össze, ugyanakkor Bethmann-Hollweg[15] az 1911. november 9-ei birodalmi gyűlésen azzal büszkélkedett, hogy ő háború nélkül is tud „értékes terület"-et szerezni. Mondván: „A politikámnak az az érdeme, hogy nem ült fel a földszerzés agyrémének." Emiatt a nagy kongói dzsungel miatt Kiderlen még a háborút is vállalta volna, ha II. Vilmos ezt nem utasítja el. Kétségtelen, hogy a németek gyarmatok szerzésében voltak érdekeltek, és ez már az angol–francia duó számára elfogadhatatlan rivalizálást jelentett.

Az antant számára az is világossá vált, hogy II. Vilmos őszintén békepárti, a később hangoztatott vádaktól eltérően. Ezt jól megvilágítja a következő eset. A londoni orosz nagykövet, gróf Benckendorff[16] 1911. augusztus 16-án szigorúan bizalmas jelentést küld Szentpétervárra: „Aztán Sir Edward Grey elárulta nekem, hogy ő nem hiszi, hogy Vilmos császár akarta volna a háborút, mikor ez a válság kitört és azt sem hiszi, hogy most akarná a háborút. Teljesen kizártnak tartom azt, hogy Ő még a fent említett helyzetben is ilyen kérdésben háborút akarna, miután a szemei előtt lebegnének az általa előidézett összeütközésnek a következményei". Amihez az orosz nagykövet még a következőt fűzte hozzá: „Nem tagadhatom, hogy ez a nyílt bírálat megfelel a valóságnak. Hozzáteszem azonban, hogy ez a beszélgetés szigorúan bizalmas."[17]

Hogy hogyan gondolkodtak ekkor az antant politikusai, az éppen gróf Benckendorff egy másik jelentéséből világosan kiderül. Sir Grey ugyanis megkérdezte tőle, hogy Oroszország hogyan fog reagálni, ha komplikációk lépnek fel a marokkói kérdés során. A nagykövet nem hivatalosan azt válaszolta, hogy az adott pillanatban Oroszország számára nagy szerencsétlenség lenne a háború, de a szövetség Franciaország és Oroszország között továbbra is fennáll. Mire Grey kitálalt: „Megmondjam önnek, hogy miért kell nekem ezt tudnom? Német–francia háború esetén tudniillik Angliának részt kell venni a háborúban. Ha azonban ez a háború még az orosz háborút is maga után vonná, akkor Ausztria is belesodródik a háborúba, pedig nem nagyon akar beavatkozni ebbe a kérdésbe, azonban a viszonyok ebbe mégis bele fogják kényszeríteni. Nem kétséges, hogy ebben az esetben Albániában is kiélesedik a helyzet. És így ez a párbaj nem Németország és Franciaország között folyik le, hanem ez átalakul világháborúvá."[18] Azt gondolom, hogy ilyen nyilatkozatok után kijelenthetjük, az antant innentől egy dolgot keresett, hogy hogyan tudja kiprovokálni Németországtól a háborúba lépést.

Mellesleg a francia vezérkar a támadó szellemű Ferdinánd Foch javaslatára elvetette a védelmi koncepciót és kidolgozták a „XVII. tervet", amely a Németország elleni támadást jelentette. Mint említettük, a francia–angol vezérkarok már ekkor titokban szorosan együttműködtek a „német veszedelem" elleni tervek összehangolásában. Ezt maga French tábornagy ismerte el a Daily Telegraph-ban 1919. május 24-én megjelent cikkben, ahol azt is beismerte a francia vezérkari főnök, hogy már 1908 óta számolt a háborúval. Vélhetően a Boszniával kapcsolatos annexiós válság váltotta ki Frenchből a háború elkerülhetetlenségének gondolatát.

Nem győzzük hangsúlyozni, hogy ezek a jelentések, újságcikkek csak évekkel később, vagy éppen az I. világháború után kerültek nyilvánosságra, tehát ezekről a közvélemény, de még maga a politikai elit sem mindig tudott. Gondoljunk bele, hogy az Európai Bizottság elnökének visszás ügyei szinte naprakészek voltak. Ugyanis Ursula von der Leyen azon megoldása, amelyet a The New York Times szellőztetett meg 2021 áprilisában[19], hogy 36 milliárd euróért vásárolt az EU 1,8 milliárd Covid elleni vakcinát, vagy hogy a férje a vakcinagyártó amerikai multivállalatnál kapott egy zsíros állást, szinte up to date információk, néhány hét vagy hónap eltéréssel. A témánkban szereplő táviratok viszont csak jelentős csúszással kerültek napvilágra, ezért az európai nagyközönség közel sem tudta aktuálisan, hogy mikor verik át.

1911 novemberében a második marokkói válság lezáródott, miközben októberben kirobbant a tripoliszi háború Olaszország és az Oszmán Birodalom között. Az agadiri válság a brit–francia tandem számára egy dolgot világossá tett: Oroszországot csak egy olyan közös háborúba tudják bevonni, ahol konkrét orosz érdekek is szerepelnek. Tehát olyan területet kellett találni, ahol megvannak ezek a komoly érdekeltségek, ami nem is volt különösen nehéz, hiszen a Balkán és az ottani népek sérelme egy méhkashoz volt hasonló, amit elég volt megpiszkálni és rögtön felbolydult. Azonban volt egy nagy probléma a Balkánnal kapcsolatban, az Oszmán Birodalom, amely nemcsak európai, de jelentős arab területek felett is diszponált, melyek veszélyeztethették az angolok közelkeleti érdekeit. Közel sem volt tehát mindegy, hogy az Oszmán Birodalommal milyen viszonyban áll Britannia. Különösen a brit konzervatívok voltak erősen oszmánbarátok. Ezért is történt, hogy Churchill ekkoriban „sürgette Greyt, hogy tegyen határozott intézkedéseket Törökország támogatására, mert az értékesebb barátnak bizonyulna, mint Olaszország."[20] Sőt, Grey abba az irányba igyekezett terelni a folyamatokat, hogy a megalakuló Balkán Ligának Törökország is tagja legyen, ilyen módon is megpróbálva leválasztani a törököket a németekről.[21] Ezt az eszmét az oroszok igyekeztek felkarolni, azonban Szerbia és Bulgária elfogadhatatlannak tartotta ezt a felvetést, és nem is lett belőle semmi.

(Belgium semlegességéről) Az angolok eltökéltségét a háború végrehajtásában jól mutatja, hogy mit is gondoltak ők Belgium semlegességéről, amelyet Németország 1914-ben valóban megsértett. Érdemes megint Vágit hosszabban idézni: „A németek által zsákmányolt belga külügyi okmányok azt mutatják, hogy 1912 áprilisában Jungbluth[22] belga vezérkari főnök Bridge[23] angol katonai attachéval beszélgetést folytatott, amikor az angol tiszt a belga vezérkari főnök előtt kijelentette, hogy a legutolsó eseményekből kifolyólag az angol kormány Belgiumban csapatokat szállított volna partra, még abban az esetben is, ha Belgium nem kért volna segítséget. Ez ellen Jungbluth tiltakozott, mire Bridge a közismert angol hidegvérrel azt válaszolta, hogy miután ők tudják, hogy Belgium nem tudja megakadályozni a német átvonulást, mindenképpen csapatokat szállítottak volna partra Belgiumban. A vezérkari főnök ezt a beszélgetést 1912. április 23-án jelentés

alakjában továbbította a belga kormányhoz és ez a többi belga okmányokkal együtt német kezekbe került."[24] A beszélgetés ennél élesebben zajlott le, ugyanis „Jungbluth már 1911 szeptemberében figyelmeztette Bridgest, hogy Franciaországot tekintik a legvalószínűbb agresszornak, nem pedig Németországot, és kijelentette: „A stratégiai feltételekről nem is beszélve. Németország pénzügyi helyzete olyan rossz volt, hogy ez a tény a rossz terméssel, a szárazsággal és az általános depresszióval párosulva egy háborút célszerűtlenné tenne számára. Franciaország viszont gazdagabb volt, mint valaha, és a közvélemény szilárd. A francia sajtó veszélyes tényező volt a helyzetben, és nem szabad megfeledkezni arról, hogy egy francia bármire képes volt."[25] A belga király és vezérkari főnöke is németbarátok voltak, akik el voltak szánva arra, hogy Belgium semlegességét bárkivel szemben megvédik, emiatt komoly katonai reformokat hajtottak végre.

Az angolok már 1911-ben tisztában voltak azzal, hogy a németek Belgiumon keresztül fognak felvonulni, mert a rossz stratégiai helyzetük miatt nem tehettek másként, ha néhány hét alatt akarták legyőzni Franciaországot. Mert csak így tudták gyorsan megkerülni a franciák keleti határerődítéseit. És ezt éppen Churchill árulta el The World Crisis 1911–1914 ('A világválság' 1911–1914) című művében. Ez a könyve azóta sem jelent meg magyarul. Ebből kiderül, hogy 1911. augusztus 23-án a brit miniszterelnök titokban összehívta a birodalmi védelmi tanácsot, ahol Sir Henry Wilson,[26] a hadműveleti igazgató felvilágosítást tartott a katonai helyzetről, és elmondta a németek kényszerhelyzetét Belgiummal kapcsolatban. Churchill részletesen ismerteti, hogy a brit vezérkari főnök mennyire jól látta a német stratégiai kényszerpályát, és elképesztően pontos stratégiai elemzést végezve fölvázolták azt, ami három évvel később bekövetkezett. Azt is kisakkozták, hogy a német hadsereg 4/5-e fog nyugaton felvonulni, és a maradék 1/5-e pedig visszamarad az oroszok ellen.[27]

Hiba lenne azt gondolni, hogy a franciák nem Belgiumon keresztül akarták támadó hadműveletüket megindítani Németország ellen. Nyilvánosságra került ugyanis az 1911. évi augusztus 31-ei orosz–francia vezérkari jegyzőkönyv, s benne a következő áll: „1911-ben lépett életbe a 16. számú francia haditerv, amely szerint az egész francia hadseregnek majdnem egyharmada Louxemburg és a tenger között vonul fel. Ennek a felvonulásnak azonban csak akkor van értelme, ha azzal a gondolattal párosul, hogy Belgiumon keresztül kell vonulni Németország ellen, mert máskülönben a francia hadseregnek majdnem egyharmada napokon át ki lett volna kapcsolva a döntő harcokból a belga és a svájci határ között."[28] Ezenkívül egy bizonyos Perçin francia tüzértábornok, aki a „L'ère nouvelle" 1925. január 26-i számában „férfiasan bevallja, hogy ő 1910–1911-ben mint hadseregvezető, hadijátékban vett részt, amelynek lefolyása alatt kitűnt, hogy a német támadás az elzász-lotaringiai fronton kilátástalan és hogy a németeknek nem marad más hátra, minthogy Belgiumon át támadjanak, ha eredményt akarnak elérni. Ezért a nagyon tanulságos hadijáték után a francia vezérkarban az a nézet alakult ki, hogy Franciaország szintén meg kell, hogy sértse a belga semlegességet és e célból 1912 nyarán Picard tüzérezredes egy csoport vezérkari tiszttel keresztül-kasul utazta Belgiumot, hogy ezt a hadműveleti területet is áttanulmányozzák."[29] Perçintől azt is megtudjuk, hogy 1911-ben a franciák még úgy gondolták, hogy háború esetén nekik is azonnal meg kell indulniuk, még ha ezért a belga semlegességet meg is kell sérteniük. Angol javaslatra aztán módosult ez a felfogás és inkább bevárták a németek támadását. Wilson és munkatársai ugyanebben az időben szintén végrehajtottak egy nagy stratégiai hadijátékot. A belga hadsereg élén történt személyi változások és átszervezések azt eredményezték, hogy a kis belga állam ellenállt a semlegességét megsértő német támadásnak.

Az olvasóban is joggal merül föl a kérdés, ha az antant már 1911-ben annyira elszánt volt a háború dolgában, hogy szinte tűkön ültek, akkor miért nem indították azt meg? A háborút leginkább az angolok presszionálták, mert érezték, hogy idővel a német hadiflotta számarányában meg fogja közelíteni az övékét, nekik tehát sürgős volt a dolog. Ám a döntő tényezőt a halasztásban a már említett orosz hadsereg készületlensége jelentette. Mint ezt Alekszandr Izvolszkij Joseph Caillaux[30] francia miniszterelnöknek 1911. július 25-ei beszélgetése során kijelentette: „Mi nem vagyunk abban a helyzetben, hogy európai háborúban részt vegyünk, miután még legalább két évre van szükségünk, hogy a csapatainkat átszervezzük."[31]

Az agadiri válság elmúltával sokan abban a hiszemben voltak, hogy most nyugalom lesz és nem jönnek további nemzetközi bonyodalmak. Az olyan vérbeli diplomaták, mint az orosz Izvolszkij viszont teljesen másként ítélte meg a helyzetet, az 1911 decemberében Párizsból küldött jelentésében a következőt írta: ,,Az elmúlt válság után a helyzet Európában nagyon bizonytalanná lett és nem kételkedem abban, hogy minden kis helyi összetűzésből európai válság fog fejlődni, amelybe Oroszország és a többi európai nagyhatalom is bele fog avatkozni."[32] A mélyben tehát tovább fortyogtak a merész tervek és az indulatok, de az antant részéről tudomásul vették, hogy még nem jött el az idő a nagy leszámolásra. A nagyhatalmi erővonalak létrejöttek, az oroszok egyre inkább fokozták hadseregük fejlesztését, és csak az volt a kérdés, mikorra lesznek bevethetők hadosztályaik. Ehhez képest az olyan politikus antitalentumok, mint Bethmann-Hollweg valamiféle rózsaszín ködön át látta Európa egét, amelyet nem felhőznek be olyan kellemetlenségek, mint a szomszédok katonai készülődései. Tévedésében osztozott a német hadügyminisztérium és 1912 tavaszán a német békelétszámot mindössze 29 ezer fővel emelték. Bíráló hangok akadtak persze, akik igyekeztek átlátni az antant machinációit, de őket „túlfűtött nacionalistának" bélyegezték és nem törődtek velük.

Ilyen volt August Keim[33] tábornok, aki előadásaiban kritizálta a német hadsereg elavultságát, és 1912 májusában így fogalmazott: „A döntőpont az orosz–francia szövetség és a két államnak Angliával való együttműködése. A mai politikai helyzeten lehetetlen valamit változtatni. …A politikai helyzet nem véletlenségekből alakul ki, hanem természeti szükségességekből. Ilyen természeti szükségesség Angliára nézve a gazdasági életkérdés és azért a folyton fejlődő német kereskedelem miatt ki kell, hogy alakuljon az ellenséges viszony Németországgal szemben. A második természeti szükségesség a franciák nemzeti gyűlölete és bosszúvágya; ez pedig a revanche szóban összpontosul. E körül forog minden és aki Franciaországgal való kibékülésről beszél, az vagy buta, vagy pedig olyan ember, aki hallani és látni nem akar. A harmadik természeti szükségesség Oroszország faji gyűlölete és országok utáni sóvárgása. Szilárd meggyőződésem az, hogy ebből a történelmi-természeti törvényből kifolyólag a háború egyik napon nem lesz többé elkerülhető és nekünk meg kell hogy legyen a bátorságunk, hogy erre a sorstól megadott kérdésre reá mutassunk."[34] Nem csoda, hogy az angolok annyira meg voltak elégedve Bethmann működésével, hogy ezt még Sir Grey is kinyilvánította a londoni német nagykövetnek.

(*Egy furcsa közjáték: a Haldane-misszió)* Az agadiri válság idején történt angol fenyegetődzések azt a véleményt erősítették meg Németországban, hogy a német hadiflottát erőteljesen fejleszteni kell, ennek érdekében Tirpitz nagyadmirális egy újabb flottatörvényt készített elő. Az angol diplomácia még egyszer mozgásba lendült, hogy ezt megakadályozza, ezért 1912 elején egy közvetítő bankáron keresztül memorandumot juttattak el

II. Vilmosnak, amelyet Grey, Churchill és Lloyd George állított össze. Ebben a „memorandumban ki volt fejtve, hogyha Németország elismeri a tengeren az angol túlsúlyt és nem fejleszti tovább a német hajóhadat, akkor Anglia elő fogja segíteni a német gyarmati kívánságokat, azonkívül pedig kölcsönös semlegességi nyilatkozatban is meg fognak állapodni egy harmadik hatalom támadóterveivel szemben…”[35] Erre a németek jelezték, hogy haditengerészeti kérdésben előzékenyek lesznek, ha „az angolok részéről meg lesznek a kellő biztosítékok arra nézve, hogy az angol politikában barátságos irányváltozás fog bekövetkezni Németországgal szemben.”[36] Végül azt kérték, hogy jöjjön egy angol miniszter megbeszélésre Berlinbe és 1912. február hó 8-án meg is jelent a németbarát Lord Haldane hadügyminiszter, aki még aznap Bethmann-nal, 9-én pedig II. Vilmossal és Tirpitzzel tárgyalt.

Haldane azt közölte Bethmann-nal, hogy London nagy előzékenységnek venné, ha Berlin „a három új nagy csatahajó építését csak 1913, 1916 és 1919-ben kezdené meg. Mikor pedig Tirpitzzel tárgyalt Haldane, akkor bőkezűen odaígérte a németeknek Zanzibart, Angolát, Pembat, sőt egy aequatoriális [méltányos] birodalmat ígért Közép-Afrikán keresztül. A német császárnak arra a kérdésére pedig, hogy Anglia mit tekintene engedménynek a németek részéről, Haldane azt válaszolta, hogy azt, ha a hajók építését 12 évre osztanák be, amihez Tirpitz hozzájárult. De Tirpitz hozzájárult még ahhoz is, hogy az első új nagy csatahajót 1913-ban, a másodikat 1916-ban, a harmadikat pedig 1917-ben kezdjék építeni. (Tirpitz: „Politische Dokumente”, 286–289. oldal.)”[37] Könyvében Lord Haldane viszont tagadta, hogy ilyen ajánlatot tett volna: „Mindkét alkalommal [1912., 1914.] csak annyit tettünk, hogy javaslatot tettünk Németországnak a saját terület cseréjét az ő területükre, és vállaltuk, hogy nem versengünk bizonyos területek megvásárlásáért, amelyek esetleg piacra kerülhetnek...”[38] Ma már lehetetlenség megmondani, hogy ki, miben hazudott vagy mit értett félre, de ennek mélyebb oka a két állam közötti kölcsönös bizalmatlanságban rejlett.

Lord Haldane belátta, hogy Berlint nem lehet letéríteni a flottafejlesztésről, csak késleltetni. Haldane ekkor olyan kijelentést is tett, hogy Angliának nincsenek titkos katonai megállapodásai más államokkal, ami igaz, írásos megállapodásuk tényleg nem volt, csak titkos megbeszélések és ígéretek. Az angol diplomácia nagyon „kifinomult” játékot folytatott. Viszont Tirpitz abban tévedett, hogy az épülő „flottánk északi-tengeri jelenléte váltotta ki tiszteletteljes hangnemüket, és csökkentette a brit támadás valószínűségét,” sőt, szerinte a „tizenhét évnyi flottaépítés, igaz, javította az elfogadható béke kilátásait Angliával.”[39] Egészen más volt a helyzet, mint Churchill bevallja, mert Angliában a német flotta miatti izgalom ugyan elhalkult és helyét átvette a dolgos csend, mert egész Anglia egyesült abban a gondolatban, hogy bármekkora veszélyt is jelenthet a német flotta, azt meg kell semmisíteni és ehhez dolgozni kell. Mint Churchill írta: „Minden egyes szegecsével, amelyet von Tirpitz hadihajóiba ütött, egyesítette a brit véleményt az élet minden területén és a Birodalom minden részén a leghatalmasabb emberek széles köreiben. A Kielben és Wilhelmshavenben dörömbölő kalapácsok a nemzetek koalícióját kovácsolták össze, amellyel Németországnak ellenállni kellett, és amit végül meg kellett döntenie.”[40] Ha egy nemzet egyesül abban a tudatban, hogy nincs más út, mint a háború, és van ehhez elég hatalma, akkor azt is elfogja tudni érni, hogy a háború úgy robbanjon ki, ahogy az számára megfelelő. Mert Churchill ezen a ponton már említi a háborús felelősség kérdését.

Lord Haldane hazavitte a német flottatörvény vázlatát, amelyet az Admiralitáson tüzetes vizsgálatnak vetettek alá, mert még nem ismerték, ennek eredményéről Churchill is beszámolt könyvében. Szerinte a németek a brit Admiralitás javaslatával ellenkezőleg

jártak el, nem csökkentették, hanem növelték flottájukat, és ezt törvénybe is iktatták. Ez azt is jelentette, hogy „Gyakorlatilag a német haditengerészet négyötödét véglegesen háborús alapokra helyezték. A német kormány az év minden évszakában huszonöt, esetleg huszonkilenc, teljesen hadrendbe állított csatahajóval rendelkezhetne, miközben jelenleg a brit kormánynak csak huszonkettő van teljes hadrendben hazai vizeken, még az atlanti flottát is ide számolva."[41] Ekkor, 1912 márciusában felmerült egy kölcsönös nyilatkozat kiadása és Grey egy olyan értelmű formulát ajánlott, hogy „Anglia nem fog indokolatlan támadást indítani Németország ellen, és nem folytat agresszív politikát vele szemben…", amit a német kormány megfelelőnek ítélt és a nagykövetükön keresztül a következő kiegészítő záradékot javasolták: „Anglia ezért legalább jóindulatú semlegességet fog követni, ha háborút kényszerítenek Németországra"; vagy: „Anglia z Na, ez már nem fért bele az angol engedékenységbe! „Ez az utolsó feltétel – írta Churchill – messze túlmutatna eredeti szándékunkon, és megfoszthatott volna attól a hatalomtól, hogy Franciaország segítségére jöjjünk egy olyan háborúban, amelyet »kényszerítenek« vagy állítólag »kényszerítettek« a németekre Ausztria és Oroszország veszekedésének eredményeként. Minden bizonnyal az antant megszűnésének tekintették volna. Sőt, még ha meg is tettük volna ezt a lépést, az új német haditengerészeti törvényt nem kellett visszavonni. Legfeljebb módosítani kellett."[42]

Ezt követően az angolok az Északi-tengerre koncentrálták hadiflottájuk többségét, és a hadiflotta költségvetését 20 millió fontról ötvenegymillióra emelték, mindezt nagy csendben.[43] A brit hadiflotta mozgatásával egy időben és az együttműködés jegyében Franciaország minden nehéz hadihajóját a Földközi-tengerre irányította, így mint Churchill megjegyzi: „A kölcsönös bizalom érzése pedig gyorsan nőtt a két haditengerészet között."[44] Sajnos a sikertelen Haldane-missziót úgy is lehet értelmezni, hogy az angolok így próbálták kipuhatolni a német flottafejlesztési terveket, hiszen a franciákkal folytatott titkos megállapodásokat semmiképpen nem akarták veszélybe sodorni.

Mindehhez tudnunk kell, hogy amikor Poincaré[45] Szentpétervároni az oroszokkal tárgyalt, akkor Szazonov[46] a cárnak készített 1912. augusztus 17-ei jelentésében a következő értelemben írt: „…az angol–francia viszony letárgyalásánál Poincaré bevallotta neki, hogy a francia–angol viszony nagyon meghitt és hogy Franciaország és Anglia között nincs ugyan írásbeli szerződés, de azért a vezérkarok egymással a legszorosabb összeköttetésben állanak, és hogy a legnagyobb nyíltsággal tárgyalnak egymással. Ebből az állandó gondolatcseréből az angol és francia kormány között szóbeli megegyezés alakult ki, amelyben Anglia hajlandónak mutatkozott arra, hogy tengeri és szárazföldi haderejével segítségül jöjjön Franciaországnak, ha ezt Németország megtámadja. Anglia megígérte, hogy a szárazföldön Franciaországot 100.000 emberből álló hadsereggel támogatni fogja, amely csapatokat a belga határra fogja dobni, hogy megakadályozza a németeknek Belgiumon való átvonulását, amelyet a francia vezérkar előrelát."[47] Poincaré arra kérte Szazonovot, hogy erről hallgasson, mert ő megígérte az angoloknak, hogy ezt titokban fogja tartani. Valójában az angolok 1911-ben már 160 ezer katonát is képesek voltak partra tenni tizenkét nap alatt, ami már gyorsabb volt, mint a német mozgósítás üteme.

A titkos diplomácia tehát gőzerővel zajlott a háttérben, és az angol politikusok nem a levegőbe beszéltek, hanem olyan ígéreteket tettek, amit 1914-ben be is váltottak. Nehezen tudjuk elképzelni, hogy bármi olyan fordulat történhetett, amely Londont titkos ígéreteinek be nem tartására bírta volna. Ha viszont idő előtt kiderül, hogy Anglia egyértelműen és elkötelezetten a francia–orosz entente mellett áll, akkor Berlin nagy

valószínűséggel nem ment volna háborúba. Egészen biztosak azonban ebben sem lehetünk, mert a németek nem ismerték fel, hogy milyen veszélyes és előnytelen tényezők között kell majd megvívniuk egy világháborút.

De miért is volt szüksége Németországnak nagyobb hadiflottára? A korszak ismert politikusa, Andrássy Gyula szerint Németország gyenge pontja a flotta volt, mivel „a szárazföldön kétségtelenül a legerősebb állam a tengeren alig számított valamit, – hatodik sorban állott. Pedig érezhetővé vált egy hatalmasabb tengerészet szüksége. Külkereskedelme napról napra növekedett. Számtalan oly érdeke és oly vagyona van, amelyet csak a flotta védhet meg. A hadihajók nemcsak biztosítják a megkötött nemzeti üzleteket, de új üzleteket készítenek elő. A prestige a tengerentúl meghozza üzleti kamatait is.”[48] Andrássy szerint mivel II. Vilmos angol vérből származott, ez okozta a tenger iránti szenvedélyét, csakhogy ezzel letért a Bismarck által kijelölt útról, amivel „Anglia útjait keresztezi és arra a térre lép, melyen Anglia dominál és dominálni akar, ahol túlsúlyát sohasem engedte és nem is engedheti kérdésessé tenni.”[49] Az persze egy külön kérdés, hogy a háború esetén egyesített angol–francia–orosz (és olasz és amerikai) hadiflottával szemben mire ment volna a központi hatalmak hadiflottája, mikor az antant a háború elejétől sikeresen vonta blokád alá Európát.

London számára a katonai és üzleti szempontok elválaszthatatlanul összefonódtak, ahogy erről Lord Haldane is beszámolt, mivel a németek nem értették meg az angolok félelmeit: „Mi, akik szigeteken élünk, és élelmiszereink, nyersanyagaink attól függtek, hogy meg tudjuk-e védeni a szállításukat és vele együtt magunkat is az inváziótól, nem engedhettük át a tengervédelmet, amelyet nemzedékről nemzedékre a megőrzésünk szükségességeként ismertek el, amelyet tengeri erők létrehozása veszélybe sodor.”[50] Haldane egyébként Németországban járt egyetemre, és alapvetően szimpatizált velük, de azért elsősorban brit volt, és ezt nem is akarta megtagadni. Lord Haldane ekkor őszinteségi rohamot kaphatott, mert azt is elismerte, amivel Angliát vádolták a két világháború között: „A mi politikánk tisztán üzletpolitika volt, és minden más ebből következett, beleértve a közös érdekek és a béke fenntartása iránti vágy erősödését.”[51] Ugyanakkor vitatta Bethmann azon meglátását hogy Franciaország, Oroszország és Anglia arra a döntésre jutottak, hogy olyan politikát folytatnak, amely magában foglalja: Franciaország bosszúját Elzász és Lotaringia elvesztéséért, Oroszországnak Konstantinápoly megszerzését a Balkán és a Boszporusz feletti uralommal, és Angliának a német kereskedelem pusztulását. Márpedig ezek voltak az antant fő hadicéljai, más kérdés, hogy Oroszország esetében ez nem teljesült, mert elvéreztek a keleti fronton.

Nagy-Britannia egész egyszerűen félt attól, hogy Németország erősebb flottát épít föl, mint az angol flotta, és ezt a félelmüket csak háború árán tudták leküzdeni. Ehhez viszont korábbi riválisaik expanzív-terjeszkedő és revansista törekvéseit kellett elfogadniuk és támogatniuk, illetve az Amerikai Egyesült Államok hathatós és bármikor felhasználható támogatása mellett döntöttek. Az USA-t viszont nem volt annyira könnyű beléptetni a világháborúba, mint azt gondolták. Londonban úgy látták, hogy Bethmann-Hollweg kancellár tényleg jó szándékú személyiség, azonban attól is tartottak, hogy helyére Tirpitz admirális fog kerülni, mert Haldane hallott ilyesmit rebesgetni Berlinben, ezért féltek, hogy a Bethmanntól kapott ígéretek egy politikai fordulat esetén érvényüket vesztik. Legalábbis Haldane erről írt könyvében: „…mivel Bethmann Hollweg hajlandónak mutatkozott a jó kapcsolatok kialakítására és megőrzésére, nem számíthatunk arra, hogy befolyása megmarad vagy érvényesül. Ahogy egy kiváló külföldi diplomata megjegyezte: »Ebben a magasan szervezett nemzetben, amikor feljutott a legfelső történetre, nemcsak zűrzavart, de káoszt is talál«.”[52] Berlinben ezeket a félelmeket nem tudták, vagy nem akarták megérteni és ez feloldhatatlan konfliktust okozott a két nemzet között.

(A Balkán-háborúk, 1912–1913) A nagy kérdés az, hogy a brit politika hozzáállása a háborúhoz miért változott meg az annexiós válság időszakához képest, hogy még a konzervatívok is ebben kezdték látni az angol–német ellentétek elsimításának egyetlen módját. Vajon ez a változás nem állt összefüggésben azzal, hogy a brit hadügyi reform befejeződött és a szárazföldi hadsereg is készen állt egy nagy mérkőzésre? Valamint azzal, hogy diplomáciai szinten is a szerepek nagyrészt letisztázódtak és már csak a ,,mikor és hol" kérdése maradt fent a cassus bellire vonatkozóan? Bizonytalansági tényező persze volt, mint a kis Románia esetében, melynek élén I. Károly király határozottan bár, de egyedül a központi hatalmak mellett állt. A román trónörökös viszont, akinek a felesége egy angol lady volt és rokonságban állt a brit uralkodóházzal, már antantpárti. Nyilvánvaló volt, hogy a puskaporos hordót a Balkánon kellett meggyújtani, hogy Oroszországot is érdekeltté tegyék a küzdelemben. Hogy a balkáni tűzfészek mennyire veszélyes helynek számított, azt jól megmutatták a Balkán-háborúk.

Ahogy a britek önbizalma növekedett hadigépezetük kiépülésével, valami hasonló történt orosz oldalon is, mert mint Tompkins írja: ,,…az orosz diplomáciai tevékenység vadul növekedett Európa minden fővárosában. Egyszerre legalább három ellentétes pályán indult meg, hiszen Izvolszkij Párizsban, Csarikov[53] Konstantinápolyban, Hartwig[54] és Neklyudov[55] pedig a Balkánon mind Oroszország előnyére törekedett. Hartwig és Neklyudov tettei a balkáni államok egyesülését hozták létre"[56], ami a Balkán-háborúhoz vezetett.

A balkáni államoknak ugyanis 1912-ig nem volt egységes politikájuk, amely lehetővé tette volna az Oszmán Birodalom elleni fellépést, és a Balkán Liga létrejötte egyértelműen az orosz diplomácia eredménye volt, mivel azon orosz kísérlet, hogy a tengerszorosok kérdésében megállapodásra jussanak a törökökkel, nem sikerült. Mindez megváltozott 1912. március 13-án, amikor Szerbia és Bulgária titokban szövetséget kötöttek, azt júniusban már katonai konvencióvá növelték, és amely tulajdonképpen az Oszmán Birodalom és Ausztria–Magyarország ellen készült.[57] Az orosz diplomácia befolyását a Balkán Liga létrehozásában vitatni szokták, pedig az 1911-ben még meglevő bolgár–szerb ellentétek feloldásában Hartwig és Neklyudov gőzerővel dolgozott. Ráadásul az orosz gyámkodást Szazonov is elismerte egy 1912. március 30-án Londonba és Párizsba küldött bizalmas táviratban.[58] S az oroszok voltak azok is, akik elintézték, hogy a megbízhatatlannak tartott Bulgária 180 millió frank kölcsönt kapjon, hogy végrehajthassa a fegyverkezést, de az egész Balkán fegyverkezett ekkoriban.

Az oroszok annyira biztosra vették a Balkán Liga létrejöttét, hogy egy nappal annak megkötése előtt a varsói katonai kerület parancsnoka már figyelmeztető táviratot kapott az orosz vezérkartól, arra az esetre, ha váratlanul ,,…a nyugati határokon beállott politikai zavarok miatt az általános mozgósítást elrendelik, akkor a mozgósítási távirat egyidejűleg azt a legfelsőbb parancsot jelenti, hogy Ausztria és Németország ellen meg kell kezdeni az ellenségeskedést."[59] Ez pedig nem mást jelentett – értékelt Vági –, minthogy Oroszország hadüzenet nélkül megkezdi nyugaton harctevékenységét, ha Ausztria és Németország erre a legkisebb okot adja. Mint a későbbiekben is látni fogjuk, a mozgósítás egyenlő volt a háború megindításával. Oroszország tartott attól, hogy Ausztria–Magyarország beavatkozik a Balkánon, ha létrejön a bolgár–szerb szövetség, illetve attól, ha megindul a törökellenes harc. Ez azonban egyik esetben sem történt meg. Ráadásul az orosz hadsereg továbbra sem volt tökéletes állapotban, és katonai körök az előbbi parancs visszavonását követelték, amiből arra lehet következtetni, hogy egyes orosz diplomaták önkényesen jártak el ebben az ügyben.

Az angolok hozzáállása nem volt könnyű helyzetben a kitörni készülő Balkán-háború idején. Grey is nehezen tudott állást foglalni, mivel külpolitikájának ellentétes céljai közé került. Igyekezett megőrizni az Oszmán Birodalom integritását és jóindulatát, amiben pártja és kormánya is támogatta, miközben azzal is tisztában volt, hogy az oroszok balkáni és a tengerszorosokkal kapcsolatos törekvéseit a britek csak vonakodva támogatták. A szentpétervári angol követ, Buchanan[60] is folyamatosan olyan jelentéseket küldött, amely szerint a konzervatív katonai körökből és a kormányból is sok kritika éri az angol–orosz közeledést. Ennek egyik oka, mint Tompkins fogalmaz, hogy orosz részről „a Németországhoz való közeledés iránti érzelmek soha nem tűntek el teljesen”[61] és a Dumában a jobboldaliak mindig a németbarátságot hangoztatták.

Grey-nek tehát nehéz dolga volt és amikor Szazonov szeptemberben Angliában járt, igyekezett kerülni a Balkán-kérdést, és inkább a perzsa ügyet vitatták meg, pedig az orosz külügyminiszter nagyon várta, hogy szóba kerüljön a téma. Előzőleg Poincaré járt Szentpéterváron, aki azt javasolta az oroszoknak, hogy próbáljanak az angolokkal legalább haditengerészeti egyezményt kötni, „amely segítene az antant hatalmak hatékonyabb összehangolásában egy Németországgal vívott háború esetén.”[62] Szazonov ekkor tájékoztatta Grey-t arról is, hogy a francia hadiflotta a Mediterráneumban fogja segíteni az orosz érdekeket, és megkérdezte, hogy számíthatnak-e ilyesmire Anglia részéről az Északi-tengeren. A válaszról Szazonov a következőt jelentette a cárnak: „Grey kijelentette, hogy ha a kérdéses körülmények [háború Németországgal] előállnak, Anglia minden erőfeszítést megtesz annak érdekében, hogy a legbeszédesebb csapást mérje Németország tengeri hatalmára. Grey önként is megerősítette számomra azt, amit már Poincaré-tól tudtam; Franciaország és Anglia között létrejött megállapodás, amelynek értelmében a Németországgal vívott háború esetén Anglia kötelezettséget vállalt arra, hogy Franciaországnak segítséget ad, nemcsak a tengeren, hanem a szárazföldön is, a kontinensen partraszálló csapatok révén.”[63] Grey némileg visszafogottabb jelentést küldött az elhangzottakról Buchanannek, de a lényegen ez mit sem változtatott, viszont arra kétségtelenül vigyázott, hogy konkrét ígéreteket ne tegyen.

Emiatt Szazonov némileg csalódottan tért haza, ahol a sajtó is támadni kezdte, Buchanan pedig arról számolt be a brit külügyminisztériumnak, hogy „az oroszok bizalma az antant értékében erősen megrendült, és néhány orosz ismét azt javasolta, hogy az antantot adják fel a Németországgal kötött megállapodás érdekében.”[64] Grey munkatársai ezek miatt bölcs dolognak tartották, hogy az angol–orosz antantot célszerű lenne szövetséggé alakítani, ám Grey nem volt ennyire lelkes, de azt világossá tette, hogy „baj” esetén nem fog Ausztria–Magyarország mellé állni. Grey tartott tőle, hogy az oroszok egy olyan „szörnyeteget” hoztak létre a Balkánon, amelyet nem fognak tudni irányítani.

Márpedig 1912 októberére kiderült, hogy valóban nagy a baj, már a nyáron egymást követték a határincidensek, szeptemberben Bulgária mozgósított, aztán kitört az albán és makedón felkelés. Végül „Október 1-jére a négy balkáni szövetséges mind mozgósított az Oszmán Birodalom ellen, és október 8-án egy előre kidolgozott terv szerint Montenegró megkezdte a háborút. Október 17-ig mind a négy állam hadat üzent Törökországnak.”[65] Október 8-án a Monarchia és Oroszország figyelmeztetést küldött az érintett államoknak, hogy nem engedik a térségbeli status quo megváltozását, de ez már senkit nem érdekelt. Az egy örök kérdés marad, hogy az ilyen típusú beavatkozási, mérséklési kísérletek mögött valódi szándék állt, vagy egyszerűen csak az adott nagyhatalmak igyekeztek magukat ezzel fedezni a világ előtt.

Az előzőkben jeleztük, hogy az oroszok a balkáni helyzet kapcsán nemcsak elégtételt akartak az 1908-as fiaskóért, hanem többről is szó volt. Ugyanis „szeptember 30-án megkezdődött az orosz hadsereg mozgósítása Lengyelországban – és mint Tompkins megjegyzi –, ami gyanúsan egybeesik a háború kitörésével. Bár Szazonov megesküdött, hogy semmit sem tud a mozgósításról, láthatóan Neratov[66] nemcsak tudta, de helyeselte is. Kijelentette, hogy „már régóta tervezték, és semmi köze a balkáni ellenségeskedéshez."[67] Oroszország erődemonstrációt tartott.

Októberben ugyan véget ért a török–olasz háború, és a németek által kiképzett oszmán csapatok gyors győzelmét jósolták, nagy meglepetésre a balkáni államok nem omlottak össze és mindegyikük kiemelkedően sikerese volt a törökök visszaszorításában. A török hadsereg éppen nagy átszervezés alatt állt, ami gyors vereségüket magyarázza. Gyakorlatilag egy hónap alatt szinte megtisztították a Balkánt a török jelenléttől, Drinápoly (ma Edirne) ostrom alatt áll, és a bolgár csapatok már Konstantinápolyt fenyegették. Ez bizony váratlan fejlemény volt, és Londonban Grey zavarban lehetett, mert nem értette a török haderő összeomlását. Mint említettük, a brit konzervatív erők a törökbarátságot tartották fontosnak, és az olasz–török háború idején Churchill is arra buzdította őt, hogy támogassák fegyverrel Törökországot, mert így majd felhasználhatják Németország ellen. Most viszont, az új fejlemények tükrében nem lett volna bölcs dolog a törököket támogatni. Fennállt annak is a veszélye, hogy a Monarchia megtámadja Szerbiát, mivel nem engedhették meg, hogy a déli szomszéd nagyhatalommá váljon. Conrad ekkor még látott esélyt arra, ha megindítja a támadást, akkor sikerül egy lokális háborút folytatni, mint a szarajevói merénylet kapcsán fogalmazott: a háborút „1908–1909-ben nyílt kártyákkal is meg lehetett volna játszani; 1912–1913-ban is voltak sanszai a játéknak; most viszont ez egy va banque játék."[68] Váratlanul a németek ajánlottak fel közvetítői segítséget a Monarchia és Oroszország között, amit Grey kivételesen örömmel fogadott el, viszont a németellenes munkatársai már kevésbé.

Grey-nek ez a „színeváltozása" egyféleképpen magyarázható és abból a szempontból érthető, hogy az Oszmán Birodalomnak akart valamiféle kiutat találni a katasztrofális helyzetből, nem akarta, hogy teljesen megsemmisüljenek, valamint a franciák szerepe sem volt túl egyértelmű, csak így, az Ausztria–Magyarországnak tett engedménnyel lehetett elkerülni egy bizonytalan általános európai háborút. Tehát nem azért, amit Tompkins állít, hogy a brit külügyminiszter azért állt Ausztria oldalára és működött együtt Németországgal, „mert meg volt győződve követeléseik jogosságáról, és hogy ez az egyetlen módja az európai háború megakadályozásának."[69] A politikai konstelláció továbbra sem volt alkalmas egy brit szempontok szerinti általános európai háborúhoz. Érvelésünket alátámasztani látszik Nicolsonnak egy 1912. november 13-án küldött távirata, aki egyetértett Grey-jel abban, hogy Szerbia nem ér meg egy háborút: „Rendkívül nevetséges lenne, ha Európa háborúba keveredne egy ilyen kicsinyes kérdés miatt."[70] Emiatt pedig Szazonovnak le kellett hűtenie a szerb követeléseket, így azok nem kaptak tengeri kikötőt és Albániáról is le kellett mondaniuk.

Két évbe sem telt, amikor a birodalmi álmokat kergető kis Szerbia közvetve részt vett a szarajevói merényletben, és egy trónörökös meggyilkolása már elég súlyos volt egy európai háborúhoz. Mi változott? Főleg az, hogy az Oszmán Birodalom szerepe átértékelődött és már nem volt olyan fontos, mint két évvel korábban, és a Balkán-érintettségük sem volt olyan mértékű, mint akkor. Illetve volt még egy tényező, Németország nem volt közvetlenül érdekelt a Balkán-háborúkban. Ehhez említjük meg a kortárs marxista történész, Pokrovszkij[71] véleményét az említett szeptemberi Szazonov–Grey-találkozóról: „…elképzelhető a cári diplomácia öröme midőn ugyanakkor kitűnt, hogy a Németországgal

való háború a legjobb eszköz, hogy az angol jeget is megolvassza. Anglia, természetesen a hivatalos Anglia, mikor a törökországi háborúról volt szó, süketnek tétette magát, de azonnal élesen kezdett hallani, mihelyt vele orosz–német háborúról kezdtek beszélni."[72]

És nemcsak az angol jeget lehetett „megolvasztani" a németek háborúba vonásával, de a francia kormányt is, mint erről Izvolszkij beszámol egy titkos levelében arra vonatkozóan, amit neki Poincaré mondott: „…az események e fázisában a köztársaság kormánya nem volna abban a helyzetben, hogy a parlamenttől vagy pedig a közvéleménytől megkapja a hozzájárulást akármilyen aktív katonai intézkedéshez. Ha azonban a konfliktus Ausztriával maga után vonná Németország fegyveres beavatkozását, akkor ezt a francia kormány már előre is casus foederisnek tekinti és egy pillanatig sem fog habozni, hogy azoknak a kötelességeknek, amelyeket Oroszországgal szemben magára vállalt, eleget ne tegyen. Franciaország, tette hozzá Poincaré, tagadhatatlanul békés szándékú, azonban Németország fellépése Oroszországgal szemben azonnal megváltoztatná a hangulatot…"[73] Hozzá kell tennünk, hogy maguk a németek, a német külügy (Kiderlen és Bethmann) képtelenek voltak reálisan értékelni a Balkán-helyzetet, nem akarták elhinni, hogy délen háború törhet ki. Mintha titkos diplomácia nem is létezett volna! Azt sem hitték el, hogy a Balkán Liga legyőzheti a török seregeket. Arra viszont képesek voltak, hogy egy Szerbiának szánt és Törökországon át érkező lőszerszállítmányt, amelyet a törökök lefoglaltak, annak továbbengedésére bírták az érintett hatóságot. Hasonlóan állt a helyzet a Monarchia külügyi „szakértői" esetében, akik aztán a török vereség miatt nem is tudták, hogyan mérsékeljék a győzők eredményeit, egyben saját presztízsüket hogyan állítsák helyre, nem beszélve a Monarchiáról.

Az általános háború tehát küszöbön állt az oroszok reményei szerint, amit az is bizonyít, hogy a szeptemberi mozgósítást előkészítő utasítás után, 1912 októberében a varsói katonai kerület IV. hadtestéhez újabb titkos parancs érkezett, amelyben ismét jelzik, hogy az általános mozgósítás egyben az ellenségeskedés megkezdését is jelenti. Ez a rendelkezés is a háború után, 1919-ben kapott nyilvánosságot és annak tartalmát, miszerint az oroszok az általános háborút 1912 őszére várták a Balkán-háborúval összefüggésben, megerősítette az orosz mozgósítási osztály emigrációba kényszerült tábornoka.[74] Ugyanakkor az orosz katonai vezetés taktikai okokból és az elégtelen lőszerkészlet miatt mégis ezen parancsok visszavonását tanácsolta, amit a cár jóváhagyott, de ez csak 1,5 év haladékot jelentett. A Balkán Liga győzelme mindenesetre átalakította Európa térképét, Szerbia önbizalmát hatalmasra növelte, és ennek következményeit elsősorban Ausztria–Magyarországnak kellett levonnia.

Mivel a törökök fegyverszünetet kértek, 1912. december elején Londonban összeült a békekonferencia, amely viszont Drinápoly városa miatt holtpontra jutott és Enver pasa 1913 januárjában újra indította a harcokat. A montenegró–szerb erők Scutari városát fogták ostrom alá, és azt minden felszólítás ellenére is folytatták addig, míg a város török parancsnoka nem adta meg magát. Miközben az Adrián föl-alá cirkáltak a francia, brit, német, osztrák–magyar és olasz hadihajók. Mivel az angolok továbbra is észszerűtlennek és tűrhetetlennek tartották, hogy Európa nagy része háborúba keveredjen néhány albán város miatt, rövidesen Szazonovnak és Poincaré-nak is be kellett látnia, hogy bármilyen további terveik is voltak a balkáni helyzet kihasználására, azokat ejteniük kell. Ráadásul Ausztria–Magyarország presztízse is veszélyben forgott, Conrad ultimátum küldését sürgette, de úgy tűnt, sikerült lehűteni a kedélyeket, és ebben kétségtelenül Grey-nek volt meghatározó szerepe, illetve az orosz hadsereg készületlenségének.

Ez utóbbi annyira súlyosnak mutatkozott, hogy Szazonov a különböző értesítések ellenére sem tudott mást tenni, mint nyugton maradni. Így a londoni orosz nagykövet november 20-i jelentése is hatástalan maradt, pedig Benckendorff[75] „…ebben tanácsokat

is ad Sassanovnak, hogy Anglia milyen feltételek mellett avatkozna be a háborúba. Az egyik feltétel az, hogy Franciaország fellépésével a háború általános háborúvá fajuljon, a második feltétel pedig az, hogy a támadásért a felelősséget az ellenség viselje, mert az angol közvélemény a támadónak igazat adni nem fog és azért annál jobban kell kidomborítani a német és osztrák politikai agresszivitást."[76] Két nappal később pedig tudomására jut, hogy „Nicolson angol külügyi államtitkár Cambon francia nagykövetnek megmondta, hogy abban az esetben, ha a hármasszövetség a kettős szövetséggel harcba keveredik, Anglia is részt vesz a háborúban."[77] De ezek a jelzések sem tudják meghatni az orosz külügyminisztert, aki egy alkalommal így fogalmazott: „Oroszország nem áll készen arra, hogy »világháborút indítson azért, hogy Miklós király omlettet főzzön.«"[78] Természetesen az idézett követi jelentéseket hiába is keresnénk az amerikai Tompkins disszertációjában, aki még azt is képes volt megfogalmazni, hogy ebben az időszakban „Sazonov legnagyobb problémája Oroszország szövetségeseivel kapcsolatban az volt, hogy nem volt biztos a brit támogatásban."[79] Az már egy hihetőbb állítás, miszerint a brit külügyminisztériumban két csoportra oszlottak: egyik volt a németbarátok csoportja, a másikat pedig a németellenesek alkották, mint Nicolson, aki aggódott Grey németekkel kapcsolatos visszafogottsága miatt.

A szerbek tehát politikai és katonai okokból kénytelenek voltak engedni és nagyon tanulságos ezzel kapcsolatban a berlini szerb követ, Bogićević[80] Belgrádba küldött, 1912. november 13-ai távirata: „Sokkal jobb lesz, hogyha Szerbia, amely kétszer olyan nagy lett, mint eddig volt, megerősödik, hogy minél jobban előkészítve bevárhassa azokat a fontos eseményeket, amelyek a nagyhatalmak között be fognak következni."[81] A Londonban összeült békekonferencia keretében 1913. május 30-án írták alá a londoni egyezményt, amelyet a bolgárok annyira sérelmesnek találtak, hogy június 29-én a bolgár uralkodó önhatalmúlag elrendelte a görög és szerb állások megtámadását Macedóniában, amivel kitört a második Balkán-háború. A szerb, görög, román és török ellentámadások következtében a bolgár hadsereg összeomlott, és 1913. augusztus 10-én aláírták az egész Balkán-háborút lezáró bukaresti békét. 1913 augusztusa után a konferencia nem ülésezett többször, miként Grey emlékezett: nem volt formális befejezés, közös fotózás sem, ahogy nem is állapodtak meg semmiben, még az albán határokról sem, egyszerűen csak abbahagyták a találkozót és szétoszlottak a résztvevők. Vagyis – a mi olvasatunkban – semmit nem oldottak meg, csak elodázták a problémákat, azaz időt nyertek, mint 2015 februárjában Angela Merkelék, amikor aláíratták a Minszk II. egyezményt, csak azért, hogy az ukránok hadseregét rendesen felfegyverezhessék.[82]

Aztán 1913 októberében történt még egy közjáték, mivel a szerbek csak nem bírtak magukkal, benyomultak albán területre, és ígéreteik ellenére sem vonultak ki onnan, emiatt Ausztria–Magyarország október 13-án ultimátumot küldött Belgrádnak. Az ultimátum ellen Londonban és Szentpéterváron tiltakoztak ugyan, de valódi intézkedés nem történt, mert kénytelenek voltak belátni, hogy a Monarchiának igaza van, hiszen a konferencia szellemiségével ellentétes lett volna, ha helybenhagyják a szerb területfoglalást. A két nagyhatalom élesen figyelmeztette Belgrádot, hogy fújjon visszavonulót, amit az kénytelenül, de megtett. Rövid összegzésként elmondható, hogy a Balkánnal kapcsolatos brit ellenérzések és az orosz katonai készületlenség okozták, hogy az I. világháború nem 1912-ben, hanem csak két évvel később robbant ki.

(Az utolsó felvonás: a láncreakció) A Balkán-háború utáni hónapokra a legkevésbé sem lehetett ráfogni, hogy azok a „détente", az enyhülés jegyében teltek volna. Mint Thallóczy Lajos[83] írta 1914 áprilisában: „A külügyi helyzetre nézve is bizonyos aggodalom fogja el az embereket, mintha élet-halál harcra kellene készülnünk."[84] A központi

hatalmak kormányai több irányból (bolgár, román, holland stb.) kaptak jelzéseket, hogy a háború a közeljövőben ki fog törni. Még az oroszok felől is egyértelmű utalások történnek jelentős, kormányközeli emberektől, arról nem is beszélve, hogy az orosz katonai készülődéseket az osztrák–magyar hírszerzés is jelenti. Ezzel szemben a német császárt és a német külügyi hivatalt valami érthetetlen naivitás hatotta át, és alapvetően nem érezték annyira fenyegetőnek a nemzetközi helyzetet, mint Ferenc József és Berchtold[85], akik határozottan állították, hogy Románia a Hármas Szövetség részére már elveszett és az orosz katonai készülődést rendkívül aggasztónak tartották.[86] Németországban akik tisztán láttak, azok az alldeutsch szervezetet alkották, s akiket viszont a hivatalos szervek lenéztek.

Szarajevóban 1914. június 28-án megtörtént a merénylet, amely véget vetett a 34 éve tartó európai általános békének, és megszakadt a kontinens normális gazdasági-társadalmi fejlődése, Európa hosszú távon a nagyhatalmak játékszerévé vált. Ebben az időpillanatban Britannia, Franciaország, Oroszország teljes harckészültségben, a legtökéletesebben felkészültek a nagy összecsapásra, amelyről csak kevesen látták előre, hogy legalább három évig fog tartani, ezek egyike éppen egy brit, Lord Kitchener volt. 1914-re létrejöttek a szemben álló koalíciók, nagyjából tudni lehetett az erőviszonyokat, de kivétel nélkül mindenki gyors győzelemre számított.

Angliával kapcsolatban érdemes megjegyeznünk, hogy a merénylet előtti időszakban az angol–orosz kapcsolatok nem éppen a legjobbak. Főleg Perzsia miatt voltak állandó viták és egyeztetések a befolyási zónák ügyében, mivel ekkoriban olajat találtak, és ez különösen fontos volt Britanniának, tekintve, hogy a hadihajókat kezdték átállítani szénről gázolaj-meghajtásúra. Ezért „1914 februárjában Britannia meghatározó részesedést vásárolt az Angol–Perzsia Olaj Company-ban, és az Admiralitás hosszú távú szerződést kötött a céggel, hogy olcsó és megbízható olajellátást biztosítson a brit haditengerészet számára.”[87] Szazonov persze tiltakozott, mivel a koncesszió lehetővé tette a britek számára, hogy az egész országban fúrjanak és további csalódást jelentett számára, miszerint London nem akarta elismerni, hogy Oroszországból Perzsián át Indiába vasútat építsenek. További problémát jelentettek Tibet és Afganisztán ügyei. Szazonov egyre türelmetlenebb lett és a kiterjedt területi problémákra átfogó rendezési terveket javasolt, amibe viszont Grey sohasem tudott beleegyezni. Közvetlenül a merénylet előtt az angol–orosz kapcsolatok annyira ingatagok voltak, hogy a pesszimista Nicolson figyelmeztette Grey-t: „kapcsolatunk Oroszországgal most közeledik ahhoz a ponthoz, ahol el kell döntenünk, hogy valóban bensőséges és állandó barátokká váljunk-e, vagy más útra térjünk át.”[88] Emiatt egy új tárgyalást készítettek elő, amelyet az európai események feleslegessé tettek.

Túl e nézeteltéréseken viszont az oroszok és a franciák is nagyon szerették volna, ha Anglia és Oroszország legalább haditengerészeti egyezményt köt egymással. Grey ebben az időben is „…határozottan kitartott amellett, hogy Anglia cselekvési szabadságát nem befolyásolja sem Franciaországgal, sem Oroszországgal ápolt barátsága. Anglia szerepe, ahogy Grey látta, az volt, hogy közbenső erőként lépjen fel a két szövetségi rendszer, egyrészt Franciaország és Oroszország, másrészt Németország és Ausztria között.”[89] Mint Tompkins megjegyzi: Grey még saját magának sem ismerte el, hogy lépéseivel Anglia Oroszország és Franciaország támogatására kötelezte el magát háború esetére. Grey tehát tényleg a mérleg nyelvét próbálta eljátszani a diplomácia eszközeivel, miközben pontosan tudta, hogy Britannia az antant oldalán állt.

A haditengerészeti megállapodást az oroszokkal sohasem kötötték meg, mivel a háború közbeszólt, a brit sajtónak azonban ürügyül szolgált a támadásra Grey érthetetlennek látszó taktikázása ellen. Az ezt követő sajtócikkek 1914 júliusában, vagyis a merénylet

után a külügyminisztert hibáztatták „a titkosságért és az alattomos machinációkért”, ez pedig további kérdésekhez vezetett a parlamentben a haditengerészeti megállapodással kapcsolatban. Itt viszont Grey a kérdések megkerülése mesterének bizonyult, mert Asquith[90] miniszterelnök egy korábbi érvelésével búját ki az egyenes válaszadás alól: „A miniszterelnök azt válaszolta, hogy ha háború támad az európai hatalmak között, nincs olyan kiadatott megállapodás, amely korlátozná vagy akadályozná a kormány vagy a parlament szabadságát annak eldöntésében, hogy Britannia részt vegyen-e egy háborúban... Ez ma is ugyanolyan igaz, mint egy évvel ezelőtt. Azóta nem zárultak le tárgyalások olyan hatalommal, amely kevésbé igazítaná ezt az állítást. Ilyen tárgyalások nincsenek folyamatban, és amennyire én meg tudom ítélni, valószínűleg nem is fognak tárgyalásokat folytatni, de ha olyan megállapodás születne, amely szükségessé teszi a miniszterelnök tavalyi nyilatkozatának visszavonását vagy módosítását... véleményem szerint a Parlament elé kellene terjeszteni, és azt hiszem, az is lesz.”[91]

Mert a hivatalos és félhivatalos megnyilatkozásokon túl ott vannak azok a magánbeszélgetések, amelyek teljesen egyértelműen mutatják, hogy valójában mit is gondoltak az antant politikusai az elkövetkezendő időszakra, a háborúra vonatkozóan. Ilyen eset, amikor az éppen csak kinevezett szentpétervári francia nagykövet, Paléologue[92] 1914. június 5-én váratlanul hazaállított Párizsba, ahol kijelentette Briandnak[93], hogy nem hajlandó tovább Szentpéterváron maradni, ha Viviani[94] a hároméves katonai szolgálatot nem veszi nyíltan programjába. „Hát olyan biztosan meg van győződve, hogy a háború küszöbén állunk?” – kérdezte Briand. „A legbelsőbb meggyőződésem – mondta Paléologue –, hogy vihar elé nézünk.” „A láthatárnak melyik pontján és melyik napon fog kitörni?” – kérdi tovább Briand. „Azt nem mondhatom meg – válaszolt Paléologue –, azonban a háború mostantól kezdve teljesen biztos és rövidesen esedékes is lesz.”[95]

Paléologue meglátása összefügg egy szentpétervári újság június 14-ei cikkével, amelyet maga Szuhomlinov[96] orosz hadügyminiszter jegyzett, a következő cím alatt: „Oroszország kész, Franciaországnak is késznek kell lennie.” Ebben egyebek mellett az szerepel, hogy „Oroszország mindent megtett, amire őt a francia szövetség kötelezte és azért elvárja, hogy a szövetséges is eleget fog tenni kötelességének.” Mint ahogy az is, hogy Oroszország 2,3 millió katonát tart folyamatosan fegyverben, miközben Németország 880 ezer, Ausztria–Magyarország 500 ezer katonával rendelkezik. A cikk zárómondata: „Oroszország és Franciaország nem akarnak háborút, de Oroszország kész és Franciaországnak is késznek kell lennie.”[97] Franciaország már régen készen állt, de ekkor még fokozták a készültséget úgy a hadseregen belül, vagy mint az élelmiszerkészlet koncentrálására. Amit megint csak jól mutat Clemenceau, „a vén róka” egy szóbeli közlése Sabini olasz kereskedelmi attasénak 1914 áprilisában: „Három hónap múlva itt lesz a háború, vajon Olaszország velünk lesz-e?”[98] És még sorolni lehetne, de a lényeg, hogy a francia–orosz antant tényleg készen állt a nagy összecsapásra 1914 nyarán.

Az angoloknál maradva, Vági idézi Brianchaninovot[99], a pánszláv mozgalom vezetőjét, aki 1914. március 28-án a „Novoje Zveno” című pánszláv hetilapban elmondta, hogy amikor felkereste Poincaré-t és Grey-t, akkor Grey-től megtudta, hogy Anglia a nagy háborúban részt fog venni és hogy az néhány hónap múlva ki fog törni, mire Briantchaninov gúnyosan hozzátette, hogy erről az angolok csak alakoskodással és barátságos beszélgetés közben nyilatkoznak, hogy erről senki semmit se tudjon.[100] És itt vissza kell utalnunk egy korábbi interpellációra, amelyet Lord Hugh Cecil[101], brit konzervatív párti politikus intézett a brit miniszterelnökhöz 1913. március 13-án: „Nagyon elterjedt az a nézet, hogy ennek az országnak kötelezettsége van, amely kötelezettségnek azonban nem szerződés képezi az alapját, hanem olyan ígéretek, amelyeket diplomáciai

tárgyalások alkalmával a minisztérium tett. Ez az ígéret pedig az volna, hogy egy erős felfegyverzett hadsereget az ország határain túl fog küldeni, hogy Európában operáljon. Ezt általában feltételezik."[102] Asquith egyszerűen tagadó választ adott a felvetésre. Grey külpolitikai taktikázása még az angol ellenzék számára sem volt világos, jelentősége tényleg csak a szarajevói merénylettel lett világos. És még sorolhatnánk ezeket a magánkijelentéseket, idézeteket, melyekkel azt is demonstrálni kívánjuk, hogy a politikusok nyilatkozatai és a nagy világlapok propagandája mindig csak a látszatot szolgálja, az igazság mindig egy lépéssel hátrább helyezkedik el.

Bécsben, közvetlenül a merénylet utáni egy-két napban csak Conrad vezérkari főnök gondolta úgy, hogy eljött az alkalom a Szerbiával való leszámolásra, még az uralkodó és Berchtold sem ebben látták a megoldást. A magyar miniszterelnök pedig végképp nem, mivel a szerb kormány felelőssége még nem volt bizonyított és Romániát nem tartotta megbízhatónak, az esetleg helyére lépő Bulgária pedig a padlón volt. Tisza István jól érezte a kedvezőtlen nemzetközi helyzetet, ezért sem akart belemenni egy bizonytalan háborús kalandba. És ezen a ponton a németek léptek közbe, akik nemcsak támogatták a Monarchiát a katonai lépésre, de a következő hetekben kifejezetten presszionálták Bécset, hogy ezt a lépést tegye meg, nehogy elszalasszák a ,,kedvező" pillanatot. Az osztrák–magyar közvélemény elégtételt követelő háborúpártiságát sem lehetett teljesen megkerülni. Tisza teljesen egyedül maradt a háborút elcsúsztató álláspontjával, és bizonyos mértékig érthető az osztrák keményvonalasság, hiszen mégiscsak egy nagyhatalom trónörökösét ölték meg! Az viszont végzetes hibának bizonyult, hogy a kihívást akkor fogadták el, amikor egy, az ellenség által felállított helyzetbe mentek bele. Ez annál is végzetesebb hibának látszik, minthogy az 1914-es évben az osztrák–magyar seregek két fronton harcoltak egyszerre.

A háborút el kellett volna halasztani, ez tény, csak kérdés, hogy meddig? Hiszen a nagyhatalmi felállás továbbra sem változott volna meg. Az sem kérdés, hogy hosszabb távon a béke a történelmi Magyarország érdekeit szolgálta.

Egyébként, ha Berlin ennyire fontosnak tartotta sürgetni a Szerbia elleni büntető hadjáratot, akkor vajon a háború kiterjedésével is számoltak-e? Úgy véljük ennyi évtized távlatából, hogy igen, hiszen a Schlieffen-terv, annak moltkei kiegészítésével készen állt, de II. Vilmos és köre alapvetően azzal számolt, hogy Nagy-Britannia kimarad az európai küzdelemből. És hiába jelzi a londoni német nagykövet, Karl Max Lichnowsky[103] herceg, hogy ezen vélekedések tévesek és ,,azokat a berlini illúziókat, hogy Anglia semleges maradhat egy kontinentális európai háború esetén, nem osztotta"[104], vagyis az angolok beavatkozására igenis számítani kellett volna. Lichnowsky emlékirataiban úgy vélte, hogy Berlinből elég lett volna egyetlen gesztus, hogy Bécs elfogadja az ultimátumra kapott szerb választ, ezzel elkerülve az európai háborút. Ebben Lichnowskynak bizonyára igaza volt, még ha nem mérlegelte is a nagyhatalmi presztízs és a néptömegek érzelmeinek hatását. A szándékok és események azonban felgyorsultak és túlléptek a további mérlegeléseken.

Július 28-án a Monarchia hadat üzent Szerbiának, erre Grey telefont ragadott és megpróbálta leállítani a folyamatot, felajánlva a nagyhatalmi közvetítést, ami enyhén szólva komolytalannak tűnik, mert ezen a ponton egy hadsereg mozgósítását már képtelenség leállítani. Németország is elutasította a közvetítést. Másnap, 29-én összeült a brit kabinet, és a fő téma Belgium semlegessége volt, mivel ,,Anglia kevés szerződéses kötelezettségének egyike a belga semlegesség védelmét írta elő, és Németország részéről bármilyen megsértés egyértelmű ürügyül szolgálhat a háborúra."[105] Tulajdonképpen Anglia hadba lépése most már csak azon múlt, hogy a németek behatolnak-e Belgiumba, ami elkerülhetetlen volt, mivel csak így lehetett megkerülni a francia erődvonalat.

Ekkor a kabinet nem is hozott döntéseket. És ekkor történt még egy közjáték, mint Tompkins fogalmaz: „Britannia határozatlansága lehet a részleges magyarázata annak a hihetetlen ajánlatnak, amelyet Bethmann-Hollweg tett Greynek július 29-én. Ha a britek semlegességet vállalnának háború esetén, Németország cserébe nem törekszik területszerzésekre Franciaország rovására, kivéve a gyarmati birtokokat.”[106] Ezt a meghökkentő és talán naiv ajánlatot Eyre Crowe[107] kapásból hiteltelennek tartotta, mint ahogy Grey képtelenségnek tartotta annak megvalósíthatóságát. Úgy tűnik, hogy Bethmann továbbra is úgy gondolta, hogy Britannia semmilyen körülmények között nem fog háborúba indulni. Grey erre írt egy békülékeny hangú levelet, és amíg a választ várták Berlinből, addigra az orosz mozgósítás egyre nyilvánvalóbb lett. Németország július 31-én figyelmeztette Oroszországot a háború veszélyére, és követelte az összes háborús intézkedés visszavonását tizenkét órán belül, amit Oroszország megtagadott, erre Németország hadat üzent Oroszországnak.

A szarajevói merényletet követő hetekben az antantpolitikusok várakozó álláspontón voltak, kivéve Szazonovot, aki rendkívüli aktivitást mutatott és egyik kormánytól a másikig fordult, hogy tőlük állásfoglalást kapjon. Az I. világháború kirobbantásához érdemes tudnunk, hogy az 1892-es francia–orosz konvencióban már arra is kitértek**,** hogy „miképpen lehetne rákenni a központi hatalmakra a háborús ódiumot, amint ez a valóságban – 1914-ben – meg is történt. Boisdeffre tábornok 1892. augusztus 20-án a hadügyminiszternek egy jelentést küldött, amelynek 4-ik pontjában a következők olvashatók: „Ausztria vagy Olaszország ellen elrendelt általános mozgósítás Európa előtt a támadó szerepet jelenti, azért a semlegesek előtt nehéz volna a helyzet. Ha azonban kellő óvintézkedések alkalmazásával várakozó álláspontra helyezkednénk míg Németország mozgósít, akkor ő magára vállalja a támadó szerepet az összes hátrányokkal együtt, míg Franciaország és Oroszország ezáltal bebizonyítanák, hogy ők a békét óhajtották s csak tisztán védelemből cselekedtek”.[108] A mozgósítás kérdése azért fontos, mert aki előbb mozgósít, az tulajdonképpen vállalja az „agresszor” szerepét. Ennek pedig a „jog háborújában” van kiemelt jelentősége, mert a majdani béketárgyalásokon igencsak rosszul vette volna ki magát, ha az antant lett volna a támadó fél, miközben ítélkezik a legyőzöttek fölött.

Hogy ezek a tényezők mennyire fontosak a brit diplomácia és Edward Grey számára, azt tanúsítja a Szentpéterváron történt eset, amikor az angol nagykövet, Buchanan Szazonovtól jövet találkozik Paléologue-val: „Szörnyű állapotban van – mondja Sir George. – A helyzet tovább romlik… Most már biztos vagyok benne, hogy Oroszország a végsőkig elmegy, *she is thoroughly in earnest*. Könyörögtem Szazonovnak, nehogy belemenjen olyan katonai intézkedésekbe, amelyeket Németország provokációnak foghat föl. A felelősség, a támadás kezdeményezése legyen csak a német kormányé. Az angol közvélemény csak akkor fogadhatja el a háború gondolatát, ha kétségbevonhatatlanul Németország az agresszor… Kérem, ön is ilyen értelemben beszéljen Szazonovval!”[109] Mivel július 23-án Szerbia megkapja az ultimátumot, a következő napon, július 24-én az orosz katonai vezetők és a politikusok nagy egyetértésben elrendelik a titkos mozgósítást a négy legfontosabb katonai körzetben, a moszkvait, a kijevit, az odesszait és a kazanyit, valamint a fekete-tengeri flottát, erre a németek is gyorsan megkezdik az előkészületeket, és a láncreakció beindult. A Monarchia első részleges mozgósítási napja 1914. július 28-a, de már július 27-én tudták, hogy Oroszország július 30-án hivatalosan is el fogja rendelni az általános mozgósítást, amire válaszul a Monarchia július 31-én, 12 óra 30 perckor általános mozgósítást rendelt el. Az utolsó pillanatig bíztak benne Bécsben, hogy sikerül lokalizálni a szerbiai hadjáratot.

Az események tehát haladtak a maguk útján, és Szentpéterváron Szazonovnak az okozott fejtörést, hogy vajon Anglia hogyan fog reagálni a mostani helyzetben, mint írta később az angol nagykövettel kapcsolatban: „Teljesen számíthattam a segítségre, de még mindig lényegesebb volt számomra, hogy azonnal nyílt nyilatkozatot kapjak a brit kormánytól Oroszországgal és Franciaországgal való szolidaritásáról a szerb kérdésben."[110] Buchanan ugyanis nem kapott egyértelmű utasításokat, ezért nem is tehetett konkrét ígéreteket, csak magánvéleményét fejezhette ki, miszerint kétségtelen, hogy Britannia minden diplomáciai segítséget meg fog adni. Azt viszont Buchanannek is látnia kellett, hogy most Oroszország nem fog meghátrálni úgy, mint az előző években, és Szentpétervár a szerbeknek küldött ultimátumot követően nem is habozott a mozgósítással.

Az angol külügyminiszter a júliusi hetekben közvetíteni próbált Ausztria–Magyarország és Szerbia között, illetve Oroszország irányába, úgymond: a béke érdekében. Végül is minden azon múlt, hogy Szentpétervár hogyan fog reagálni. Tompkins szerint ekkor az oroszok és a franciák is elutasították Grey javaslatát, de nem hivatalosan, a németek viszont igen, mert ők is azt hitték, hogy a konfliktus lokalizálható. Sőt, a német diplomácia képviselői már azzal számoltak, hogy Anglia elszakad vagy eltávolodik a francia és orosz antanttól.[111] A Grey halogató taktikázását folyton kritizáló Crowe, a külügyminisztérium magas rangú hivatalnoka határozottan „meg volt győződve arról, hogy Anglia nem maradhat semleges háború esetén, és biztos volt benne, hogy a háború elkerülhetetlen." Crowe szerint: „Nyilvánvaló, hogy Franciaország és Oroszország elhatározta, hogy elfogadja a rájuk háruló kihívást. Akármit is gondolunk az osztrák roham eredményességéről Szerbia, Franciaország és Oroszország ellen, fontoljuk meg, hogy mindez csak ürügy és a lényegi következménye, hogy a hármas szövetség szembenállása, az antant három állama egyértelműen elköteleződött a harc mellett."[112] A türelmetlenül németellenes Crowe ekkor egy memorandumot is küldött Grey-nek, amelyben világosan kifejtette az antantkapcsolat jelentőségét.[113]

A brit kormányban nem mindenki támogatta a háborús beavatkozást, amelyet a sajtó nagy része ellenzett, miközben a brit munkáspárti vezetők hatalmas demonstrációt szerveztek a Trafalgar Square-on a háború ellen tiltakozva. Augusztus 2-án Grey annyit megengedett magának, hogy Cambont tájékoztatta: a brit flotta meg fogja védeni a francia partokat német támadás esetén, de azt is hozzátette, hogy Britanniának továbbra sem kötelező belépnie a háborúba, pedig ezzel a lépéssel már félig benne is voltak.

Augusztus 3-án a német hadsereg megtámadta Belgiumot, és London álláspontja rögtön egyértelmű lett. Még a délután folyamán Grey az alsóház elé terjesztette a beavatkozás ügyét, ahol „lenyűgöző" előadásában arra kérte a képviselőket, hogy a válságot „a brit érdekek, a brit becsület és a brit kötelezettségek szemszögéből" közelítsék meg, mire a képviselők döntő többsége támogatta a szónokot. Grey nem említette, de ekkor már Franciaország és Oroszország is háborúban állt. Augusztus 3-án este Németország hadat üzent Franciaországnak, és még aznap este Belgium brit diplomáciai beavatkozást kért. Másnap a brit külügyminisztérium követelte Belgium semlegességének tiszteletben tartását. Németország nem válaszolt. Aztán 1914. augusztus 4-én este tizenegy órakor Britannia hadat üzent Németországnak. Szazonov könyörgésére végre megérkezett a megfelelő válasz, s visszaemlékezésében elismerte, hogy egészen addig a pillanatig, amíg a német csapatok meg nem szállták Belgiumot, az orosz kormány aggódott, és bizonytalan volt az angol kabinet szándékait illetően.[114]

Szazonovnak ezt a fajta őszinteségét el kell fogadnunk, mert az angol külügyminiszter az utolsó pillanatig kétségben hagyott mindenkit egy esetleges európai háborúval kapcsolatban, annak ellenére, hogy Anglia katonailag készen állt és a külpolitikai feltételek

is az antanterőknek kedveztek. Mint Tompkins találóan megfogalmazta: „Grey idealizmusa és liberalizmusa ellenére politikai realista volt. Talán ösztönösen rájött, hogy mi az, amit a brit parlamenti rendszer és a brit közvélemény elviselne. Pályafutása során feltűnően élesen ismerte az európai színtér politikai és diplomáciai valóságát, és csak ritkán mutatott félreértést a Britannia előtt álló problémákkal kapcsolatban. A diplomáciai világban opportunistának és amatőrnek nevezték, és igaz, hogy Grey nem dolgozott ki hosszú távú célokat, azon kívül, hogy következetesen támogatta a hármas antant elvét."[115] Valószínűleg kevés olyan politikus volt, aki képes lehetett elviselni azt a feszültséget, amit Anglia kétértelmű kapcsolata jelentett Franciaországgal és Oroszországgal, és amelyet ha tudatos megtévesztésnek nevezünk, akkor ez Németország felé tökéletesen sikerült. Anglia ekkor már két évtizede a mérleg nyelvét jelentette a nagyhatalmi játszmában, mivel a brit külügyminiszter csak az utolsó utáni pillanatban fedte fel kártyáit, tökéletesen uralni tudta környezetét, szövetségeseit és ellenségeit.

JEGYZETEK

1 „Dreadnought" volt az első ilyen típusú hajó neve, amelyből aztán hajóosztály elnevezés lett.
2 Gooch, George Peabody: *Before the war. Studies in Diplomacy. I. kötet*. London, 1936, longmans, Green and Co., 267. o.
3 Uo. 269–270. o.
4 Vági István: *Elmélkedések a világháborúról. I. kötet. A világháború előzményei, a sarajevói gyilkosságig.* Sopron, 1927, Vitéz Tóth Alajos Könyvnyomdai Műintézete, 200. o.
5 https://hu.wikipedia.org/wiki/SMS_Panther_
6 Tompkins, Rosemary C.: *Anglo–Russian diplomatic relations 1907–1914.* Denton, 1975, North Texas State University, 210. o.
7 Uo. 209. o.
8 Uo. 211. o.
9 A Mansion House London lord polgármesterének hivatalos rezidenciája. Ez egy I. osztályú műemlék épület, mely az 1740-es években épült. A Mansion House-t a City of London leghivatalosabb funkcióira használják, beleértve az évi két fehér nyakkendős vacsorát. A húsvéti banketten a fő szónok a külügyminiszter, aki ezután választ kap a diplomáciai testület dékánjától, azaz a leghosszabb ideje hivatalban lévő nagykövettől. Június elején az államkincstár kancellárján a sor, hogy elmondja „Mansion House Speech"-jét a brit gazdaság állapotáról. https://en.wikipedia.org/wiki/Mansion_House,_London
10 https://en.wikipedia.org/wiki/David_Lloyd_George
11 https://hu.wikipedia.org/wiki/Második_marokkói_válság#cite_note-21
12 https://hu.wikipedia.org/wiki/Második_marokkói_válság
13 Vági: i. m. 203. o.
14 Alfred von Kiderlen-Wächter (1852–1912) német diplomata. 1908-ban külügyminiszter-helyettessé nevezték ki, és fontos szerepe volt abban, hogy Oroszország ne segítse Szerbiát a Bosznia-Hercegovina Ausztria általi annektálását követő válság idején. 1910 júniusa és 1912 decembere között államtitkár és a Külügyminisztérium vezetője volt, aki az I. világháború előtti második marokkói válságban (1911) játszott szerepéről emlékezetes, bár ritkán emlegetett.
15 Theobald von Bethmann-Hollweg 1856–1921) német politikus. A Német Birodalom 5. kancellárja volt az 1909-től 1917-ig terjedő időszakban. Korábban belügyminiszter. Óvatosan támogatott bizonyos liberalizációt, ugyanakkor szilárd meggyőződése volt, hogy a parlamentáris monarchia a legjobb kormányforma Németország számára. Mivel tapasztalatlannak érezte magát a külügyekben, szabad kezet adott külügyminiszterének, különösen a második marokkói válság idején. Próbált jó viszonyt kialakítani Britanniával, de nem tudott a két állam közötti haditengerészeti fegyverkezési verseny miatt.
16 Alekszandr Philipp Konstantin Ludwig von Benckendorff gróf (1849–1917) balti német származású orosz diplomata, dániai és brit nagykövet. 1903-tól 1917-ben bekövetkezett haláláig a St. James's udvarának nagykövete volt, az Egyesült Királyság fő orosz diplomatája. Ő szervezte meg 1907-ben az angol–orosz antant aláírását.
17 Vági: i. m. 204. o.
18 Uo. 205. o.
19 https://www.nytimes.com/2021/04/28/world/europe/european-union-pfizer-von-der-leyen-coronavirus-vaccine
20 Tompkins: i. m. 233. o.
21 Uo. 245. o.
22 Harry Alfred Jungbluth (1847–1930) belga tábornok,

1912 és 1930 között I. Albert király vezérkari főnöke.

23 Sir George Tom Molesworth Bridges altábornagy (1871–1939), ismertebb nevén Sir Tom Bridges, a brit hadsereg tisztje, katona-diplomata és Dél-Ausztrália 19. kormányzója.

24 Vági: i. m. 207. o.

25 Draper, Mario: 'Are We Ready?': Belgium and the Entente's Military Planning for a War Against Germany, 1906–1914. *The International History Review,* 2019. 41. évf. 6. sz. 1216–1234. o.

26 Sir Henry Hughes Wilson (1864–1922.) brit tábornagy, az első világháború egyik legmagasabb rangú brit vezérkari tisztje volt, rövid ideig ír unionista politikus. Wilson 1907-től a camberley-i vezérkari kollégium parancsnoka, majd 1910-től a Hadügyminisztérium katonai műveleti igazgatója, mely poszton létfontosságú szerepet töltött be az expedíciós erők Franciaországba történő telepítésére vonatkozó tervek kidolgozásában. Wilson a katonai hírszerzésért is felelős volt. https://en.wikipedia.org/wiki/Sir_Henry_Wilson,_1st_Baronet

27 Winston Churchill: *The World Crisis, 1911–1914.* London, 1923, Thorton Butterworth, 54–60. o.

28 Vági: i. m. 209. o.

29 Uo.

30 Joseph-Marie-Auguste Caillaux (1863–1944) francia politikus, a Harmadik Köztársaság 43. miniszterelnöke. 1911. június 27-én miniszterelnökké nevezték ki, és a belügyi tárcát is megkapta, de Poincaré elérte, hogy 1912. januárban lemondjon. Több ízben pénzügyminiszter. Meggyőződéses békepárti politikus.

31 Vági: i. m. 210. o.

32 Uo. 212. o.

33 August Keim (1845–1926) német tiszt, hadtörténész. Harcolt az 1866-os és az 1870-es háborúban, 1881-ben a vezérkarhoz került. Az 1880-as évek végén kezdett el írni kritikus hangon a német hadseregről, amiért eltávolították a hadseregből, majd visszahívták, végül 1899-ben nyugdíjba vonult. Újságíróként és több katonai és jobboldali szervezet elnökeként szorgalmazta a hadseregfejlesztést és a flottabővítést.

34 August Keim: *Erlebtes und Erstrebtes, Lebenserinnerungen.* Hannover, 1925, Letsch, 178–179. oldal; idézi Vági, 215. o.

35 Vági: i. m. 233. o.

36 Uo.

37 Uo.

38 Haldane, Richard Burdon: *Before the War*. London, 1920, Cassell and Company, 145. o. https://archive.org/details/beforewar00haldiala/page/146/

39 Churchill: i. m. 115. o.

40 Uo. 115. o.

41 Uo. 103. o.

42 Uo. 104. o.

43 Haldane: i. m. 87. o.

44 Churchill: i. m. 111. o.

45 Raymond Poincaré (1860–1934) ügyvéd, francia államfő és a Harmadik Köztársaság 44., 57. és 63. miniszterelnöke. Kétszer pénzügyminiszter. 1912-től a világháborúig miniszterelnökként egyedül irányította a francia külpolitikát. 1913 és 1920 között francia államelnök. Németellenes politikus, aki a francia–orosz antantot védelmi szövetségből támadóvá állította át. Emiatt is elutasította Joseph Caillaux francia–német szövetségre vonatkozó javaslatát.

46 Szergej Dmitrijevics Szazonov (1860–1927) orosz politikus, a Bath Lovagrend lovagja, 1910–1916 között az Orosz Birodalom külügyminisztere. A mai napig ellentmondásos személyiség, sokan vádolják azzal, hogy nagymértékben közrejátszott az első világháború kirobbantásában. 1910-ben Izvolszkijt váltotta a külügyi poszton.

47 Vági: i. m. 229. o.

48 Andrássy Gyula gróf: *Diplomácia és világháború.* Budapest, 1921, Légrádi Testvérek kiadása, 17. o.

49 Uo.

50 Haldane: i. m. 105. o.

51 Uo. 106. o.

52 Uo. 85–86. o.

53 Nyikolaj Valerijevics Csarikov (1855–1930) orosz diplomata, szenátor, Történész és filozófus, az Orosz Történelmi Társaság teljes jogú tagja. Önkéntesként részt vett az 1877–1878-as orosz–török háborúban, bátorságáért megkapta a Szent György rendjelet. 1883-tól szolgált a Közel-Keleten mint diplomata és ügynök. Majd Bulgáriában és Berlinben dolgozott. 1900-tól rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter Szerbiában. 1909. május 25-étől rendkívüli meghatalmazott nagykövet Konstantinápolyban. Baráti, bizalmas viszonyban volt Izvolszkijjal. Miután Konstantinápolyból 1912-ben visszahívták, szenátor lett. A Buchlau-botrányba bukott bele.

54 Nicholas Genrikhovich Hartwig báró (1857–1914) orosz császári diplomata és cári tisztviselő, Perzsia (1906–1908) és Szerbia (1909–1914) nagykövete. Lelkes pánszlávistaként azt mondták rá, hogy „szerbebb, mint a szerbek". Hartwignak kulcsszerepe volt az 1912-ben létrejött szövetségrendszer, a Balkáni Liga kialakításában. Hartwig úgy tűnt, hogy békét sürget a Balkánon, miközben valójában közvetlenül hozzájárult a második balkáni háború kirobbanásához és az ebből eredő szerb terület és presztízs növekedéséhez. 1914. július 10-én látogatást tett Wladimir Giesl bárónál, amikor szívrohamban meghalt.

55 Anatoli Neklyudov (1856–1934) orosz diplomata. Bulgária orosz nagykövete 1912-ben.
56 Tompkins: i. m. 236. o.
57 Vági: i. m. 246. o.
58 Vági: i. m. 244. o.; Tompkins: i. m. 258. o.
59 Vági: i. m. 242. o.
60 Sir George William Buchanan (1854–1924) brit diplomata. 1876-ban lépett diplomáciai szolgálatba, másodtitkárként szolgált Tokióban, Bécsben és Bernben, valamint titkárként Rómában. 1899-ben a Venezuelai Határbizottság tagja volt, majd még abban az évben ügyvivővé nevezték ki Darmstadtb an és Karlsruhében. 1901 végén Berlinbe költözött, ahol a brit nagykövetség első titkárává nevezték ki. 1903 és 1908 között Bulgária rendkívüli követe és meghatalmazott minisztere, 1909-ben Hollandia és Luxemburg meghatalmazott minisztere. 1910-től az oroszországi brit nagykövet.
61 Tompkins: i. m. 259. o.
62 Uo. 260. o.
63 Uo. 261. o.
64 Uo. 262. o.
65 Uo. 265. o.
66 Anatolij Anatoljevics Neratov (1863–1938) orosz diplomata, az orosz külügyminisztérium tisztviselője. A cári és az ideiglenes kormány öt külügyminiszterének helyettese volt. Neratov 1890 körül csatlakozott a külszolgálathoz. 1906 és 1910 között az orosz külügyminisztérium 1. osztályának igazgatóhelyettese, 1910-től 1917-ig állandó államtitkár, illetve külügyminiszterhelyettes. Neratov hosszú szolgálata alatt soha nem járt külföldön, ideiglenesen négyszer lett megbízott külügyminiszter: 1911-ben, 1916-ban és 1917-ben kétszer. 1917-ben a fehérek oldalára állt, majd franciaországi emigráció következett.
67 Tompkins: i. m. 267. o.
68 Galántai József: *Szarajevótól a háborúig*. Budapest, Kossuth, 1975, 47. o.
69 Tompkins: i. m. 272. o.
70 I. m. 277. o.
71 Mihail Nyikolajevics Pokrovszkij (1868–1932) orosz marxista történész, bolsevik forradalmár, közéleti és politikai személyiség. Az egyik legkorábbi szakmailag képzett történész, aki csatlakozott az orosz forradalmi mozgalomhoz, akit az 1920-as évek legbefolyásosabb szovjet történészének tekintenek. 1905-ben csatlakozott a bolsevik párthoz, viszont az 1917-es októberi forradalmat megelőző közel egy évtizedig nem volt sem bolsevik, sem mensevik, mivel európai száműzetésben élt mint független radikális. A bolsevik hatalomátvétel után újra csatlakozott a bolsevik párthoz, és Moszkvába költözött, ahol a szovjet kormány új oktatási minisztériumának, a Felvilágosodás Népbiztosságának helyettes vezetője lett.
72 Vági: i. m. 251. o.
73 Uo. 252. o.
74 Idézi Vági, 252. o.: Robert Hoeniger: *Rußlands Vorbereitung zum Weltkrieg: auf Grund unveröffentlichten russischer Urkunden*. Berlin, 1919, E. S. Mittler, 22. o.
75 Alexander Philipp Konstantin Ludwig von Benckendorff gróf (1849–1917) balti német származású orosz diplomata. 1869-ben kezdte meg diplomáciai munkáját, majd hosszabb kihagyás után 1886-ban visszatért a diplomáciához, a bécsi nagykövetség első titkára lett, 1897-től 1903-ig pedig dániai nagykövet. A koppenhágai poszt jó kiindulópontot adott neki ahhoz, hogy figyelemmel kísérje az európai politika fő mozgató erőit, mivel a dán királyi család házassági szövetségei alkalmanként baráti családi körben összehozták III. Sándor özvegyét, II. Miklóst és a walesi herceget, aki később VII. Eduárdként király lett. Ily módon Benckendorff gróf még azelőtt megkapta beavatását az angol–orosz közeledés szellemi körébe, hogy az ténylegesen antantot eredményezett volna. 1903-tól 1917-ben bekövetkezett haláláig az Egyesült Királyság nagykövete. https://en.wikipedia.org/wiki/Alexander_von_Benckendorff
76 Vági: i. m. 265. o.
77 Uo.
78 Tompkins: i. m. 299. o.
79 Uo. 300. o.
80 Milan Bogićević (1840–1929) szerb politikus és diplomata. Igazságügy-miniszter, külügyminiszter és nagykövetként szolgált az Oszmán Birodalomban, az Osztrák–Magyar Monarchiában és a Német Birodalomban. https://en.wikipedia.org/wiki/Milan_Bogicevic
81 Vági: i. m. 260. o.
82 Kreml: Oroszországot átverték a minszki megállapodásokkal. https://magyarnemzet.hu/kulfold/2022/12/
83 Dr. Thallóczy Lajos (született: Strommer Lajos; 1857–1916) magyar történész, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, 1913-tól 1916-ig a Magyar Történelmi Társulat elnöke, politikus, 1912-től belső titkos tanácsos, 1901-től a császári és királyi közös pénzügyi minisztérium osztályfőnöke. 1916-tól a megszállt Szerbia polgári kormányzója.
84 Vermes Gábor: *Tisza István.* / Millenniumi magyar történelem sorozat/, Budapest, 2001, Osiris. 238. o.
85 Leopold von Berchtold gróf (1863–1942) osztrák nagybirtokos, diplomata, az első világháború kitörése idején az Osztrák–Magyar Monarchia közös külügyminisztere. Londoni és párizsi diplomáciai megbízatások után 1906-tól a Monarchia nagyköveteként szolgált a szentpétervári cári udvarnál, ahonnan 1911-ben tért vissza Bécsbe. Aehrenthal halála után ő lesz a külügyminiszter 1912 és 1915. január között.
86 Vági: i. m. 356. o.
87 Tompkins: i. m. 309. o.
88 Uo. 313. o.

89 Uo.
90 Herbert Henry Asquith (1852–1928) brit államférfi és liberális politikus, aki 1908 és 1916 között az Egyesült Királyság miniszterelnöke. Ő volt az utolsó liberális miniszterelnök, aki kormánytöbbséggel irányított, és a legutolsó liberális, aki az ellenzék vezetője volt. Nagy szerepe volt a liberális jogszabályok kialakításában és elfogadtatásában, valamint a Lordok Háza hatalmának csökkentésében. 1914 augusztusában Asquith vitte Nagy-Britanniát a világháborúba. 1915-ben kormányát erőteljesen támadták a lőszerhiány és a Gallipoli-hadjárat kudarca miatt. Koalíciós kormányt alakított más pártokkal, de nem elégítette ki a kritikusokat, 1916 decemberében lemondásra kényszerült, és soha nem nyerte vissza a hatalmat. https://en.wikipedia.org/wiki/H._H._Asquith
91 Tompkins: i. m. 320. o.
92 Maurice Paléologue (1859–1944) francia diplomata, történész és esszéista. Raymond Poincaré osztálytársa, jogi diplomát szerzett, majd 1880-ban belépett a Külügyminisztériumba, és kinevezték a tangeri, pekingi és római nagykövetség titkárává. Pozíciókat tölt be a politikai igazgatóságban: fenntartott ügyek szolgálata (bizalmas kérdések, elemzés). 1901-ben meghatalmazott miniszter lett, 1907 és 1912 között szófiai, 1914. február és 1917. május között szentpétervári nagykövet. https://fr.wikipedia.org/wiki/Maurice_Paléologue
93 Aristide Briand (1862–1932) francia politikus, a Harmadik Köztársaság hatszoros miniszterelnöke. 1914-ben tárca nélküli miniszter.
94 René Viviani (1863–1925) szocialista politikus, a Harmadik Köztársaság 49. miniszterelnöke az első világháború első évében. Miniszterelnök 1914. június 13. – 1915. október 29. között és külügyminiszter, de a német hadüzenet miatt lemondott külügyminiszterségéről.
95 Idézi Vági, 348. o.: Paléologue: *Revue des deux mondes.* 1921. január 15.
96 Vlagyimir Alekszandrovics Szuhomlinov (1848–1926) orosz tábornok, 1908 és 1909 között vezérkari főnök, 1909 és 1915 júniusa között hadügyminiszter.
97 Vági: i. m. 350. o.
98 Idézi Vági, 351. o.: Sabini: *Le found d'uno guerelle*. 1921.
99 Aleksandr Nikolaevich Brianchaninov (1874–1970), orosz mozgalmi vezető, a Novoje Zveno pánszláv folyóirat szerkesztője.
100 Vági: i. m. 353. o.
101 Hugh Richard Heathcote Gascoyne-Cecil (1869–1956) brit konzervatív párti politikus. Politikai karrierjét 1891-ben kezdte és 1910-ben az Oxfordi Egyetem parlamenti képviselője lett, amelyet a következő 27 évben képviselt. A vallásos Cecil szenvedélyesen gyűlölte a liberális Asquit-kormányt és folyamatosan vétózta annak javaslatait.
102 Vági: i. m. 370. o.
103 Karl Max, Fürst von Lichnowsky (1860–1928) német diplomata, Csehországból és Sziléziából származott a család. Bécsben (1902–1904) szolgált, 1912 és 1914 között német nagykövet volt az Egyesült Királyságban. Az 1914. júliusi válság idején azonnal figyelmeztette a kancellárt, majd a császárt Franciaország és Oroszország mellett az angol beavatkozásról. Július 25-én szó szerint könyörgött II. Vilmosnak, hogy fogadja el az Edward Grey által javasolt közvetítést. Megjövendölte, hogy a Német Birodalom nem nyerheti meg az elkövetkező háborút, és azt mondta: „ha kitör a háború, az a világ legnagyobb katasztrófája lesz". https://hu.frwiki.wiki/wiki/Karl_Max_von_Lichnowsky.
104 Galántai: i. m. 150. o.
105 Tompkins: i. m. 340. o.
106 Uo. 341. o.
107 Sir Eyre Alexander Barby Wichart Crowe (1864–1925) brit diplomata, a Külügyminisztérium Németország-szakértője. Anyja német volt, ő pedig Lipcsében született. 1907-ben vehemens hangú memorandumot készített, mely szerint Németország terjeszkedését a Nagy-Britanniával szembeni ellenségeskedés motiválta, és szorosabb Entente Cordiale-t kell kiváltani a Brit Birodalom és Franciaország között. Crowe meggyőződése volt, hogy Németország „hegemóniát" akar, először „Európában, majd végül a világban". Crowe kijelentette, hogy Németország hasonló fenyegetést jelent az európai hatalmi egyensúlyra, mint II. Fülöp spanyol király, a Bourbonok és Napóleon, ezért ellenezte Németország megbékítését. Engesztelhetetlen német gyűlölete miatt még az angol diplomáciatörténész, John Charmley szerint is háborúra buzdított. https://en.wikipedia.org/wiki/Eyre_Crowe.
108 Vági: i. m. 52. o.
109 Maurice Paléologue: *A cárok Oroszországa az első világháború alatt*. / Emlékezések sorozat/, Budapest, 1982, Európa Könyvkiadó, 27. o.
110 Tompkins: i. m. 331. o.
111 Uo. 330. o.
112 Uo.
113 „Az az érv, hogy nincs írásos kötelék, amely Franciaországhoz kötne minket, szigorúan helyes. Nincs szerződéses kötelezettség. De az antantot úgy készítették el, erősítették meg, tették próbára és ünnepelték, hogy igazolja azt a hitet, hogy erkölcsi kötelék kovácsolódik. …kötelességünk és érdekünk abban fog állni, hogy kiálljunk Franciaország mellett… Az az elmélet, hogy Anglia nem tud nagy háborúban részt venni, azt jelenti, hogy lemond független államiságáról… Az erőegyensúlyt nem tudja fenntartani egy olyan állam, amely harcképtelen, és következésképpen nincs súlya." https://en.wikipedia.org/wiki/Eyre_Crowe
114 Tompkins: i. m. 346. o.
115 Uo. 353. o.

RIGÓ BALÁZS

„Bürokratikus vízfej volt”
Az 1956-os forradalom és szabadságharc következményei az állami sportirányításban

(A szovjet típusú állami sportirányítás létrehozása és átalakításának lehetősége 1956-ban)
Magyarországon 1951-ben hozták létre szovjet minta alapján és a Szovjetunióból érkezett tanácsadók[1] közreműködésével az állami sportirányítás új rendszerét. Az 1951. évi 2. törvényerejű rendelettel Országos Testnevelési és Sport Bizottság (a továbbiakban: OTSB) néven hazánkban is felállították a Minisztertanács mellett működő állami sportfőhatóságot, amely „minden testnevelési és sportmunka legfőbb állami vezető, irányító és ellenőrző szerve lett”. Az OTSB feladat- és hatáskörét megállapító minisztertanácsi rendelet értelmében a testület irányító és ellenőrző tevékenysége kiterjedt a tanácsok végrehajtó bizottságai mellett létesített megyei, kerületi, városi és járási testnevelési és sportbizottságokon túl a szintén ekkor kialakított szakszervezeti, minisztériumi és közületi sportegyesületekre és más sportszervezetekre.[2] Az OTSB közvetlen irányítása és felügyelete alá került továbbá a Testnevelési Főiskola, a budapesti fiú- és leány, a kiskunfélegyházi, pécsi és tatai testnevelési gimnázium, a Sportlétesítmények Vállalat, a Turistaházakat Kezelő és a Sport Lap- és Könyvkiadó Vállalat. A korábban önállóan működő sportági szakszövetségeket a társadalmi sportszövetségekkel váltották fel, melyek közül az országos szövetségeket az OTSB Sportoktatási Hivatala, illetve az azon belül felállított osztályok, míg a területi szövetségeket a területi, megyei és városi TSB-k alá sorolták be. A megyei, budapesti és országos társadalmi sportszövetségek tagjait és funkcionáriusait az illetékes TSB-k, illetve az OTSB nevezte ki. A már 1948 óta az OTSB elődje, az Országos Sport Hivatal (OSH) fennhatósága alatt működő, korábban szintén önálló testület, a Magyar Olimpiai Bizottság is az új állami sportfőhatóság irányítása alá került. Elnöke 1950-től egészen a rendszerváltásig a mindenkori állami sportszerv vezetője lett, így ezt a pozíciót 1950 és 1964 között Hegyi Gyula, az OTSB, majd 1958-tól a Magyar Testnevelési és Sport Tanács elnöke töltötte be.

A sportért felelős állami főhatóság létrehozásával együtt természetesen az élet ezen területe is szoros pártellenőrzés alatt állt ebben az időszakban. A Magyar Dolgozók Pártján (MDP-n) belül a központi pártapparátus keretei között az 1950. április végén szovjet mintára felállított Adminisztratív Osztályon belül hozták létre a Sportszervezetek Alosztályát, amelynek hatáskörébe a sportirányítás országos szerve – ekkor még az OSH, majd az OTSB – mellett a Magyar Vadászok Szövetségét, valamint a Szabadságharcos Szövetséget (SZHSZ) utalták. A sportügyek ellenőrzése ezzel szervezetileg a Párt hatalmi centrumába került, hiszen e terület mellett további öt alosztályán keresztül az Adminisztratív Osztály felügyelte a Belügy-, a Honvédelmi,[3] az Igazságügyi, a Külügy- és a Népjóléti Minisztérium működését, továbbá ide tartozott még többek között – az ÁVH kivételével[4] – az összes fegyveres testület, a közigazgatási apparátus, a bíróságok és az ügyészségek is.[5] A MDP Adminisztratív Osztály Sport Alosztályának vezetésével megbízott Terényi Imrét széles feladatkörrel ruházták fel; nemcsak közvetlenül az állami sporthatóságot és a különböző sportszervezeteket ellenőrizte, de részt vett a minisztériumok kollégiumi és más fontos ülésein, megbeszéléseket tartott a külső szervek munkájának megjavításáról, információs jelentéseket és feljegyzéseket készített, javaslatokat tett egyes munkaterületek politikai, szakmai és szervezeti fejlesztése érdekében, jelentéseket kért be a külső szervektől, illetve foglalkozott a hatáskörébe tartozó káderekkel.[6]

A legfelső pártvezetés közvetlen felügyeletét az biztosította a sport felett, hogy a Minisztertanács 1951. január 12-i ülésén az OTSB szervezéséről szóló törvényerejű rendelet tárgyalása során közzétételre nem került határozatával kimondta, hogy az állami sportfőhatóság feletti főfelügyeleti jog gyakorlásával Farkas Mihály honvédelmi minisztert bízza meg.[7] További lehetőséget nyújtott a kommunista pártvezetők számára a sportirányítás befolyásolására az is, hogy az államvezetés más területeivel megegyező módon az állami sportszerv vezető pozícióit is az MDP vezető szerveinek határozatai alapján töltötték be. Míg az 1950-es hatásköri lista alapján a Politikai Bizottság (PB) döntött az OSH vezetőjéről és a Szervező Bizottság az OSH főosztályvezetőiről,[8] addig az 1951-es hatásköri lista értelmében a PB határozott az OTSB elnökének személyéről, az elnökhelyettesi posztok betöltéséről pedig a Titkárság mondta ki a döntő szót.[9] Az OTSB és a TSB-k hatásköréről és szervezetéről szóló 34/1951. (II. 4.) MT számú minisztertanácsi rendelet alapján persze hivatalosan az elnök kinevezése az Elnöki Tanács, az elnökhelyettesek és a bizottsági tagok kinevezése pedig a Minisztertanács joga volt. Ennek megfelelően az MDP Titkárságának döntése alapján nevezte ki az Elnöki Tanács és a Minisztertanács az OTSB felállításakor a testület vezetőit – Hegyi Gyula elnököt, illetve Sebes Gusztáv és Tapolczai Jenő elnökhelyetteseket – és tagjait,[10] majd ugyancsak az MDP Titkárságának 1952. januári határozata nyomán döntöttek a bizottság létszámának bővítéséről és Tapolczai Jenő leváltásáról,[11] mint ahogy 1955-ben két új elnökhelyettes, Martin Ferenc és Kelen Béla beállításáról, illetve az OTSB Elnökségének összetételéről is.[12]

Az előzőkkel együtt a sport az ekkoriban elért jelentős sikerek által biztosított politikai legitimációnak köszönhetően több szempontból is kivételes, illetve kivételezett helyzetben volt. Az 1956 tavaszán és kora nyarán lezajlott jelentős politikai változások – a Szovjet Kommunista Párt XX. kongresszusa nyomán 1953 után hazánkban is ismét meginduló desztalinizáció, az egyre jobban megélénkülő nyilvános viták a fennálló rendszerről, a pártvezetéssel szemben felmerülő kritikák, a szovjet modell mechanikus másolásával és Sztálin politikájával kapcsolatos bírálatok, majd Rákosi Mátyás személyes felelősségvállalása a személyi kultusz hazai következményeiért és az elkövetett törvénytelenségekért – ezt a területet sem hagyták érintetlenül, és ez igaz volt magára a sportirányítás rendszerére is. A MDP Adminisztratív Osztálya 1956 márciusában egyeztetésre hívta az OTSB vezetőit, amelyen már felmerült, hogy 1951-ben, a szovjet tapasztalatok alkalmazásával végrehajtott átszervezés során több hibát követtek el, feleslegesen alakítottak át bizonyos jól működő, hagyományos magyar sportszervezési formákat. Elhatározták, hogy az elhangzottak alapján további belső egyeztetéseket folytatnak le, írásbeli javaslatokat kérnek be a sportszervektől, az összegyűjtött információk alapján pedig augusztusig előterjesztést készítenek az MDP Politikai Bizottsága számára a sportegyesületek, a társadalmi szövetségek és az állami sportirányító szervek munkájának demokratizálására, és kitérnek a strukturális korrekcióra is.[13] Természetesen nem hagyták érintetlenül a sportéletet az MDP 1956. július 18–21. között meghozott, nagy jelentőségű döntései sem. Rákosi Mátyás PB-tagsága és a Központi Vezetőség (KV) első titkári tisztsége alóli felmentése mellett kiemelt jelentőséggel bírt a sportot, és azon belül is különösen a labdarúgást korábban felügyelő elsőszámú pártvezető, Farkas Mihály kizárása a KV-ből és az MDP soraiból.

Az MDP vezetőségének szánt átalakítási tervezettel kapcsolatos tárgyalásokat ugyan még a nyilvánosság kizárásával folytatták le, 1956 nyarán és őszén azonban már a sajtóban is komoly viták zajlottak le előbb elsősorban a labdarúgásról, majd magáról a sport egészéről, amelyek éppen a forradalom kitörését megelőző napokban jutottak el a csúcspontra.

1956. október 21-én jelentette meg ugyanis a sportélet legfőbb kérdéseiről nyílt vitát szorgalmazó cikkét a *Népsport*ban a laphoz éppen az OTSB egy korábbi döntésének felülvizsgálását követően nem sokkal korábban visszatérő Pető Béla. Írásában abból indult ki, hogy az élsport terén elért kiváló eredmények tükrében igazságtalan lenne az OTSB egész munkáját „divatból” elítélni, de azt be kell látni, hogy a további fejlődés biztosítása érdekében a szavak helyett immár „tettekben kell széles alapokra helyezni hazánk sportéletét, s meg kell szüntetni a magyar sport állami monopol jellegét”. Pető szerint azonban ehhez már nem lett volna elegendő az, hogy az OTSB és az alsóbb fokú TSB-k kijavítják a hibákat, és demokratikus alapon folytatják tevékenységüket, mert a TSB-rendszer ettől még ugyanúgy hivatalok hálózata maradt volna, mely forma érvelése szerint „szöges ellentétben áll azzal a szocializmusban is érvényes szabállyal, hogy a sportolás társadalmi tevékenység”. Ráadásul ez még nem korrigálta volna a rendszer kialakításakor elkövetett hibás lépéseket, melyek végrehajtása során nem vették figyelembe a magyar sport fejlettségét, több évtizedes tradícióit, hanem – még felbecsülhetetlen irattáraikat is megsemmisítve – megfontolás nélkül szétverték a jól működő sportszövetségeket, és a szovjet sportéletet sem tanulmányozták elég alaposan, mielőtt sietve, túl rövid idő alatt átvettek olyan újításokat, melyeket még maguk sem teljesen értettek.[14]

Pető meggyőződése az volt, hogy a helyzet rendezését a sportvezetés terén is csak a decentralizálás hozhatja el, amit ő részben a TSB-k országos hálózatának felszámolásával, és helyére a társadalmi szövetségek alszövetségeinek állításával, valamint egy, az ország legkiválóbb társadalmi funkcionáriusaiból, az OTSB legjobbjaiból, az MDP, a DISZ és más tömegszervezetek képviselőiből álló kollégium, egy évente néhány alkalommal ülésező, az elvi irányítást végző „sportparlament” létrehozásával tartott megvalósíthatónak. Amint az utóbbi felsorolásból is látható, a szerző nem számolt az OTSB megszüntetésével, úgy vélte ugyanis, hogy továbbra is szükség lesz egy legfelsőbb állami irányító szervre, amely biztosítja az MDP és a kormányzat elvi irányítását, elosztja az állami támogatást a társadalmi szövetségek között és ellátja az ellenőrző feladatokat. Az operatív tevékenységet viszont átadja a társadalmi szövetségeknek, melyeknek azonban segítséget nyújt, amennyiben ez szükséges. A sportegyesületek kapcsán Pető röviden már csak annyit jegyzett meg, hogy feltétlenül felülvizsgálandónak tartja, hogy a magyar viszonyoknak megfelel-e a fennálló hálózati sportegyesületi rendszer, amelyben meggyőződése szerint „elmosódnak a helyi sajátosságok, s nincs meg a lelki előfeltétele annak, hogy olyan kis sportközösségek alakuljanak ki, amelyeket a sportolók és szurkolók egyaránt szeretnek, áldoznak rá és a magukénak vallanak”.[15]

A cikk zárásaként Pető Béla még arra hívta fel a figyelmet, hogy tudomása szerint a TSB-rendszer kialakításának folyamatához hasonlóan ismét zárt ajtók mögött, a nyilvánosság és az „elismert, de nem függetlenített” szakemberek kizárásával zajlanak a sportélet átszervezéséről szóló tárgyalások. Az újabb nehezen jóvátehető hibák elkerülése érdekében előbb vitára hívott minden sportembert, majd az OTSB-t szólította fel arra, hogy az olimpiára hivatkozva se odázza el tovább a legégetőbb kérdések megválaszolását, hanem hallassa a szavát, és hagyjon fel azzal a korábbi gyakorlattal, amelynek alapján a sport legfőbb kérdéseiről „legfelső” szinten, a sporttársadalom megkérdezése nélkül, utasításszerűen, megfellebbezhetetlenül döntöttek.[16]

Ez a felhívás nem maradt válasz nélkül a sportvezetés részéről, sőt a *Népsport következő, október 22-i számában maga Hegyi Gyula, az OTSB elnöke igyekezett* reagálni Pető Béla felvetéseire. Hegyi a nyilvánosság előtt első alkalommal ismerte el, hogy már hónapok óta folynak tárgyalások az OTSB, a SZOT és a DISZ között a magyar sport átszervezéséről, és lényegileg szinte mindenben egyetértését fejezte ki az egy nappal

korábban megjelent cikkben leírtakkal. Csupán egy, de annál lényegesebb kérdésben jelezte, hogy eltér a véleménye Petőétől, ez pedig az átszervezés megindításának megfelelő időpontja volt. Az OTSB elnöke ugyanis úgy vélekedett, hogy a magyar csapat komoly esélyeire való tekintettel „lelkiismeretlenség” lenne az OTSB erőit gyengíteni az olimpia előtt, és „bármennyire is fontos, sőt létfontosságú a magyar sportra nézve az átszervezés, nem szoríthatja háttérbe az olimpia ügyét”. Az újságíró felhívására reflektálva ugyanakkor azt is elmondta, hogy szó sincs elodázásról, „a következő másfél hónap sem vész el, mert hiszen ez alatt az idő alatt bőségesen nyílik alkalom a (…) széleskörű vita, társadalmi megmozdulás kibontakozására”.[17] Az OTSB elnöke tehát türelmet kért, és bizakodva tekintett a jövőbe, hiszen ekkor még nem sejthette, hogy a másnap kibontakozó „széleskörű társadalmi megmozdulást” követően másfél hónappal később már nem az általa vezetett állami szerv reformja, hanem annak megszüntetése kerül majd napirendre. Az 1956. október 23-án kitört forradalom, majd az azt követő szabadságharc következményei ugyanis a magyar sportéletet, és ezen belül a hazai sportvezetést is súlyosan érintették.

(A forradalom és szabadságharc napjai) Az 1956-os forradalom és szabadságharc első napjaiban az események a sportot is elsődlegesen a felsőoktatáson, azaz a TF-en keresztül érték el. Az egykori hallgatók visszaemlékezései szerint október 22-én este a főiskolára is eljutott a másnap a Műszaki Egyetemtől induló tüntetés híre, a IV. évfolyamos hallgatók pedig már ekkor 20 pontból álló jegyzékben foglalták össze követeléseiket. Október 23-án aztán a Műegyetem két hallgatója itt is ismertette a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetségének felhívását, beszüntették az oktatást az intézményben, a hallgatók nagygyűlést tartottak, ahol a délutáni tüntetésen való részvételükről is egyeztettek. Bár a tanári kar ezzel egy időben megtartott értekezletét követően a főiskola párttitkára, Tarnawa Ferdinánd közölte a hallgatókkal, hogy Piros László belügyminiszter betiltotta a felvonulást, végül maguk a TF hallgatói is csatlakoztak a később mégis engedélyezett délutáni tüntetéshez a Duna-parton, a TF rákosista címertől megszabadított zászlója alatt tömörülve. A TF-es csoport ugyan a Bem térre a nagy tömeg miatt már nem tudott bejutni, később ők is a Kossuth térre mentek, ahol a tömeg a vállára emelve a parlamenti lépcső tetejéig adogatta előre a főiskola immár eredeti, Kossuth-címeres zászlóját vivő Mihályfi János dobóatlétát. A főiskolai csoport ugyan a Parlament előtt többségében feloszlott, egy részük azonban a Sztálin-szoborhoz és még a Bródy Sándor utcába is eljutott.[18]

Sajnos másnap hajnalban meglett a forradalom első TF-es áldozata is, az 1948-ban kiadott húszforintoson szereplő, 32 éves öttusa magyar bajnok egykori főiskolai hallgató és testnevelő tanár, Hegedüs István személyében, akit egy eltévedt ÁVH-s golyó talált szíven a Szófia utcában, miközben edzésre sietett tanítványaihoz.[19] A következő két napon is sok főiskolás hallgató volt jelen a fővárosban zajló forradalmi eseményeknél, október 26-án az intézményben is megalakult a MEFESZ helyi szervezete, amely megfogalmazta a TF 10 pontját. Ez tartalmazta többek között, hogy újra fakultatívvá kell tenni a testnevelést az egyetemeken, meg kell szüntetni a kötelező orosz nyelvoktatást a főiskolán, át kell dolgozni a marxizmus-leninizmus tanításának módszertanát és tartalmát, rendezni kell a testnevelők iskolai elhelyezését és bérét, továbbá felül kell vizsgálni az OTSB Szakkáder Osztályának a leendő testnevelő tanárok minősítésével kapcsolatos tevékenységét.[20] Október 30-án megválasztották a Főiskola Ideiglenes Forradalmi Bizottságát is, amely átvette a TF vezetését Antal József igazgatótól, akinek leváltását már október 22-én kezdeményezték a hallgatók, mivel személyében a sztálinizmus tipikus képviselőjét látták. A forradalom és szabadságharc napjaiban 70-80 Budapesten

rekedt TF-s hallgatónak, főként kollégistáknak szállást adó intézményben is felállt ugyan a Nemzetőrség Faludi József rendőr százados vezetésével, az ott lévő fegyveresek csak rendfenntartó feladatot láttak el, aminek köszönhetően sikerült megóvni a főiskola épületeit, a környékbeli lakóépületeket és a szomszédban működő Sportkórházat is az esetleges ellentámadásoktól.[21]

Ezekben a napokban és hetekben forradalmi sportbizottságok alakultak a társadalmi sportszövetségekben, a nagy sportegyesületekben,[22] a Népsport szerkesztőségében, az újjászerveződő politikai pártokban, de magán az OTSB-n belül is. A rendelkezésünkre álló források alapján annyit biztosan tudunk, hogy az OTSB Forradalmi Bizottságát 1956. október 31-én választották meg meglehetősen zavaros körülmények között 119 fő hivatali dolgozó részvételével, ami nagyjából a Bizottság apparátusának felét tette ki. Az esemény idején jelen volt továbbá a Hold utcai épületben a vezetők közül az OTSB három Budapesten maradt elnökhelyettese, Martin Ferenc, Kelen Béla és Sebes Gusztáv, továbbá négy főosztály- és önálló osztályvezető is. Kutas István, a Sportoktatási Hivatal vezetője viszont ekkor nem tartózkodott munkahelyén.[23] A visszaemlékezések és a vonatkozó dokumentumok szerint a több órán át tartó választmányi ülést bekiabálásokkal, rögtönzött szónoklatokkal több esetben is megzavarták, többek között Németh János egykori sokszoros válogatott vízilabdázó és Lóránt Gyula, az Aranycsapat labdarúgója, akiket azonban rövid úton eltávolítottak a hivatal épületéből.[24]

A szavazáson végül egy 15 főből álló Forradalmi Bizottságot választottak, amelyen belül egy 5 fős Intézőbizottság kezébe került az ügyek vitele. A 15 fős testület pontos személyi összetétele – azon túlmenően, hogy a *Népakarat* híradása szerint tagjai többségében egykori sportolók voltak[25] – nem ismert előttünk, annyi azonban bizonyos, hogy Sebes Gusztávot is a bizottság tagjává választották, az Intézőbizottságba pedig dr. Ábrai Zsigmond, az Országos Játékvezető Testület elnöke, Tóth István, Hornyák Endre, az OTSB sportlétesítmények fejlesztéséért felelős szakelőadója, a Forradalmi Bizottság elnöki tisztségét is betöltő dr. Szörényi Lóránt, a Vasas teniszszakosztályának vezetője és dr. Tátrai István került.[26] Sebes megválasztását több lapban is kritika érte, amelyek közül az *Új Magyarország* megjegyzése, miszerint ezt „enyhén szólva” furcsállják, még a legfinomabb megfogalmazások közé tartozott. Voltak azonban megengedőbb hangok is, amelyek kiemelték, hogy az OTSB dolgozói szinte egyhangúan választották meg Sebest, aki ráadásul az OTSB rangidős elnökhelyettese, így rá hárult a hivatalvezetés felelőssége is. Ezek az írások igyekeztek felmenteni az egykori labdarúgó szövetségi kapitányt, jelezve, hogy „általános vélemény szerint elnöktársai és főosztályvezetői dobták oda a közvéleménynek áldozatul”, és arról is beszámoltak, hogy a Forradalmi Bizottság mellett még egy külön bizottságot is alakítottak, amelynek az volt a feladata, hogy kivizsgálja a vele szemben indított „személyi hajsza” kérdéseit.[27]

A testület összetételéhez hasonlóan az OTSB Forradalmi Bizottságának működéséről szintén csak töredékesen állnak rendelkezésünkre források, 1956. november 1-jén megtartott első ülésének határozatait azonban hiánytalanul ismerjük, mivel azokat közlés céljából eljuttatták a sajtóhoz és a Rádióhoz. A kilenc határozat első két pontja egyfelől üdvözölte a magyar ifjúság – köztük a sportoló fiatalok – által kivívott szabadságot és a TF forradalmi bizottmányának megalakulását, másfelől kifejezte, hogy a Magyar Értelmiség Forradalmi Tanácsának felhívásához csatlakozva független, demokratikus és semleges Magyarországot kíván. Az OTSB működésével összefüggésben a Forradalmi Bizottság kimondta, hogy megszünteti a Személyzeti Főosztályt,

a káderanyagok őrzését átveszi, és az áttekintést követően kiadja az érintetteknek, eltávolítja Kutas Istvánt a Sportoktatási Hivatal éléről,[28] és egyben javaslattal fordul a kormányhoz az OTSB elnökségének leváltása ügyében. Azt is leszögezték, hogy az FB javaslatokat fog kidolgozni a magyar sport teljes szervezeti átalakítása érdekében.[29]

Az FB intézőbizottsági tagja, dr. Tátrai István másnapi sajtónyilatkozatából kiderült: Hegyi Gyula OTSB-elnököt egyrészt amiatt nem váltották le, mert úgy vélték, hogy korábban Kutas István és klikkje hatása alatt volt, ám mivel ez megszűnt, így ő is „megtalálhatja a helyét az újjászületett sportéletben”, másrészt pedig nem kívántak további zavarokat előidézni a már így is nehéz helyzetben lévő olimpiai csapat körül. Magát az OTSB-t viszont dr. Tátrai elmondása szerint az FB „nem akarta megmenteni (…), mert az szerinte is bürokratikus vízfej” volt, úgy gondolták ugyanakkor, hogy „továbbra is szükség lesz egy egészen kis apparátussal dolgozó legfőbb sporthatóságra”.[30] További következtetéseket lehet levonni az átalakítási szándékokra vonatkozóan abból is, hogy a november 1-jén megalakult OTSB „Ifjúsági Forradalmi Bizottság” többek között a szakszövetségek, a demokratikus pártok sportosztályai és a Testnevelési Főiskola részvételével megalakuló Országos Testnevelési Tanács felállítására tett javaslatot az OTSB helyett. Annak ellenére azonban, hogy voltak is olyan hírek, melyek szerint az OTSB FB már ekkor a Minisztertanács elé terjesztette az OTSB felszámolásának javaslatát,[31] a forradalmi testület ezekben a napokban még biztosan nem jutott el idáig. 1956. november 3-án ugyanis közleményt adott ki, amelyben cáfolta az OTSB megszűnéséről szóló információkat, és további türelmet, illetve támogatást kért a magyar sporttársadalomtól, annak érdekében, hogy „a magyar sport szervezeti átalakulása zavartalanul menjen végbe”.[32]

(A sportirányítás 1956. november 4. után) Az 1956. november 4. és 19. közötti időszakra vonatkozóan mindössze egy november 11-én megjelent újsághír nyújtott tájékoztatást az OSTB FB további működéséről. A korábbi példákhoz hasonlóan azonban ez a cikk is tévesen közölte, hogy megszűnik az OTSB, még akkor is, ha az FB-nak tulajdonított szándékok egy új elnevezéssel, módosított hivatali struktúrával, kisebb létszámmal és háromtagú vezetőséggel működő új szervezet felállítására valóban megfogalmazódtak ekkoriban.[33] Mivel ezek az újjászervezési szempontok nem álltak távol a korábban megfogalmazott elképzelésektől, így joggal feltételezhető, hogy az FB a magáénak vallotta azokat. Azt azonban látni kell, hogy a Kádár János vezette Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1956. november 7-i ülésén a minisztériumokra és főhatóságokra érvényes határozatával eleve jelentősen korlátozta a forradalmi testület mozgásterét és lehetőségeit. Az OTSB megszüntetése ilyenformán nem is jöhetett szóba, mivel az említett minisztertanácsi határozat megállapította, hogy az FB-k csak tanácsadó szervek, utasításokat nem adhatnak, és nem áll jogukban állami tisztviselők leváltása vagy alkalmazása, a kormány pedig minden ilyen kérdésben kizárólag az 1956. október 1-jén érvényes állapotokat fogadta el.[34]

A viszonylagos gúzsbakötöttség ellenére 1956. november 19-től ismét hallatott magáról az OTSB Forradalmi Bizottsága. Az OTSB megszűnésével kapcsolatos ismételt híresztelésekre reagálva először is újabb sajtóközleményben tudatta a nyilvánossággal, hogy tovább dolgozik egy, a magyar sport demokratikus szervezetének kialakításáról, illetve átszervezéséről szóló tervezeten. Annak nyilvános vitára bocsátásáig azonban egyelőre arra kérte az egyes sportágak képviselőit, hogy alakítsák meg a szakszövetségek ideiglenes intézőbizottságait, továbbá felajánlotta számukra, hogy létrehozásukat követően a Magyar Sport Házában tevékenykedhetnek.[35] 1956. november 19-én ugyanakkor az előbb említett közlemény megjelentetésén kívül ülésezett is az OTSB Ideiglenes Forradalmi Bizottsága, ahol amellett, hogy többek között a személyi kérdések

rendezésére egy újabb bizottság felállításáról, a külföldön tartózkodó sportcsapatok helyzetének felülvizsgálatáról, Kutas István hivatalból való kitiltásáról és szobája zár alá helyezéséről, valamint a Nagy-Budapesti Központi Ideiglenes Munkástanáccsal való kapcsolatfelvételről is határozott, a legsürgősebb teendők közé sorolta az OTSB jövőbeni szervezési rendszerének kialakítását, továbbá a magyar sport átszervezésével kapcsolatos „már előkészített” előterjesztés eljuttatását a Minisztertanácshoz.[36]

Az utóbbi dokumentum lényegét a *Népakarat* másnapi és a *Népszabadság* 1956. november 21-i számában megjelent híradásokból ismerjük. Az előterjesztés elvi alapjául az a megfontolás szolgált, hogy a testnevelési és sportmozgalmat a jövőben fokozottabban építik a szocialista demokrácia alapelveire, a társadalmi munka önállóságára és megbecsülésére, és az eddigi eredmények fenntartása mellett felszámolják a bürokratikus módszereket. Az átszervezés gyakorlati megvalósítása érdekében az OTSB FB azzal az elképzeléssel kívánt a Minisztertanácshoz fordulni, hogy az járuljon hozzá egy Ideiglenes Nemzeti Testnevelési és Sporttanács megalakításához, és egyúttal mondja ki, hogy a magyar testnevelés és sport legfelsőbb irányítása és vezetése továbbra is a Minisztertanács illetékességi körébe tartozik, az ezzel kapcsolatos operatív feladatokat pedig az említett tanács az egyes sportági szakszövetségekkel együttműködésben, egy, a korábbinál sokkal alacsonyabb létszámú hivatalra támaszkodva látja el. Ennek a tanácsnak lett volna tehát a feladata az átalakításra vonatkozó javaslatok részletes kidolgozása, a végrehajtást azonban egy kisebb létszámú bizottságra vagy elnökségre bízták volna. A végleges átszervezésig ugyanakkor egyelőre az FB azt javasolta, hogy a fennakadás elkerülése érdekében erősítsék meg pozíciójukban a helyi TSB-k, a MOB, a Testnevelési Tudományos Tanács, a TF, a Népstadion és létesítményei, a Műjégpálya, a Tatai Edzőtábor, a Sport Lap- és Könyvkiadó Vállalat, a Turistaházakat Kezelő Vállalat, a sportegyesületek, illetve e sportszervek ideiglenes intézőbizottságainak vezetőit.[37]

Látható tehát, hogy az FB fokozatosan képzelte el a magyar sport átszervezésének megvalósítását, amelyhez újabb adalékkal szolgált egy 1956. november 23-án kiadott *Tájékoztató* alakjában. Ebben először is leszögezték, hogy az OTSB mint a Minisztertanács mellett működő sporthatóság felügyeleti jogkörét a magyar testnevelés és sportmozgalom átszervezéséig továbbra is gyakorolja. Ezzel kapcsolatban felhívták a figyelmet arra, hogy a sportszervezetek működését szabályozó 169/1951. (IX. 13.) MT számú rendelet továbbra is érvényben van, így a meglévő sportszervezetek (sportegyesületek, sportkörök) megszüntetéséhez, átszervezéséhez, illetve új sportszervezetek megalakításához még mindig az OTSB, illetve az illetékes helyi testnevelési és sportbizottságok engedélyét kell kérni.[38]

Az ezt követő pontok a sportszövetségek jövőbeni működésének kereteit járták körül. Elsőként rögzítették, hogy a társadalmi sportszövetségek vezetőségének megbízatása az önálló sportszövetségek megalakításával, illetve az új vezetőség megválasztásával, de legkésőbb 1956. december 31-ével megszűnik, majd az újonnan létesülő sportszövetségek megalakítására és működtetésére vonatkozó irányelveket taglalták. Ezek alapján a szövetség létrehozásának szándékát legalább nyolc nappal korábban be kellett jelenteni az OTSB-nek, így magára az alakuló ülésre csak az OTSB hivatalvezetője és az FB hozzájárulása esetén kerülhetett sor. A szabályozás az OTSB előzetes jóváhagyásához kötötte a szövetségek gazdasági és nemzetközi vonatkozású intézkedéseit is, és azt is kimondta, hogy az újjáalakulás bejelentését követően az OTSB gondoskodik a működés anyagi feltételeiről, ideiglenes helyiség kijelöléséről, valamint az ügykezeléshez szükséges munkaerő rendelkezésre bocsátásáról is, méghozzá saját hivatali apparátusából. A sportszövetségek vidéki szerveinek megalakulását a területileg illetékes TSB-nek is be kellett jelenteni az itt leírtak szerint.[39]

Amint az látható, a *Tájékoztató* címmel megjelentetett szöveg abban a tekintetben következetes volt, hogy – ha csak átmenetileg is – tartotta magát az OTSB irányító szerepének megőrzéséhez, több más szempontból azonban ellentmondásos volt, ami a 169/1951. (IX. 13.) MT sz. rendeletre való hivatkozásban gyökerezett. Az ugyanis valóban komoly jogköröket biztosított az OTSB számára a sportszervezetek megalakításával, működésével és megszűnésével kapcsolatban, előírásai azonban azokra a társadalmi sportszövetségekre is vonatkoztak, amelyeknek épp a feloszlatását mondta ki a *Tájékoztató* második pontja. Ezzel együtt természetesen a szakszövetségek harmadik pontban szereplő felállítása is ellentétes volt az 1951-es szabályozással, de az annak szellemiségéből fakadó kötöttségek átemelésével a sportban addig lezajlott forradalmi változásokkal is szembekerült. Nem véletlen, hogy az MLSZ Forradalmi Bizottságának elnöke, Nagy Marcell 1956. november 24-i levelében részben épp az 1951-es rendelkezés anakronisztikus voltára hivatkozva utasította el az OTSB *Tájékoztató*ját, és – azzal együtt, hogy elismerte egy, az MLSZ Ideiglenes Intéző Bizottsága felett álló sporthatóság létjogosultságát – kijelentette, hogy az semmilyen tekintetben nem csorbíthatja az MLSZ teljes szuverenitását.[40] Lényegében ugyanerre jutottak az Edzők Testülete és a Játékvezetők Tanácsa 1956. november 28-i közös megbeszélésén részt vevő edzők, szakosztályvezetők és intézők is, akik többórás vitát követően szintén elutasították az OTSB rendelkezéseit, és egyhangúan „állást foglaltak amellett, hogy a rendelkezés több pontja nem felel meg a demokratikus követelményeknek, és a rendelkezés nem más, mint a szövetségek, illetve a sportegyesületek önállóságának megcsorbítása”.[41]

Az előbb leírtak alapján kibontakozó konfliktus volt tetten érhető abban is, hogy 1956. december elején az SZDP Sportbizottságának és az MLSZ Forradalmi Bizottságának elnöke, Nagy Marcell irányításával a budapesti munkástanács mintájára Szövetségközi Sportbizottság alakult, amely egyértelműen az OTSB riválisaként jelentkezett, és ez még akkor is így volt, ha az értekezlet összehívásának eredeti céljaként a szövetségek működésével kapcsolatos kérdések tisztázását jelölték meg. Az ülésen meghozott határozatokból azonban már jól kiolvasható, hogy azok az OTSB FB előbbiekben ismertetett rendelkezései, sőt maga az OTSB ellen irányultak. Azok ugyanis hangsúlyozták, hogy a szakszövetségek teljesen *önállóak*, mind sportágaik irányításában, mind gazdasági vonatkozásban és nemzetközi sportkapcsolataik alakítása terén, és kifejezték az értekezlet résztvevőinek egyetértését abban, hogy a sport legfelsőbb irányítására, bürokratikus sportfőhatóságra nincs szükség, ahelyett egy az önálló sportszövetségek alapszabályszerű működését biztosító kis létszámú felügyeleti szerv létrehozása indokolt. Ezzel együtt azt is kimondták, hogy a sport egységes irányítására és az önálló sportszövetségek működésének koordinálására a szakszövetségek és a sporttal foglalkozó egyéb szervek képviselőiből tanácsot kell létesíteni, annak megalakulásáig pedig egy hattagú Szövetségközi Ideiglenes Sportbizottságot kell alakítani, amelynek feladata az értekezlet határozatainak végrehajtása és a különböző tárgyalásokon a szakszövetségek álláspontjának képviselete.[42] Néhány nappal korábban, 1956. december 6-án az OTSB FB osztályvezetői értekezletén is született egy újabb átszervezési javaslat, amely – a Szövetségközi Sportbizottság elgondolásához hasonlóan – a sportszövetségek teljes önállóságát és függetlenségét, valamint egy szűk létszámú és hatáskörű állami szerv és egy 150 fős „sportparlament” létrehozását tartalmazta, de attól eltérően kitért a TF különválására, továbbá az egységes káderképzés és az egységes módszertani munka megszüntetésére is.[43]

Mindezen elképzelések megvalósítására azonban már egyáltalán nem nyílt lehetőség, mivel a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1956. december 8-i hatállyal feloszlatott minden „forradalmi bizottságot”, „munkástanácsot” és egyéb nem törvényes szervezetet. Ezzel pedig végéhez ért az OTSB FB és minden más forradalmi sportszervezet, köztük a még éppen csak létrejött Szövetségközi Sportbizottság tevékenysége.[44]

(A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány intézkedései az állami sportirányítás terén)
Az előbbiekben leírtakból is látható, hogy a Kádár János vezetésével működő Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány döntései már azokban az esetekben hatással voltak a sportra, illetve a sportirányítás sorsának alakulására is, amikor még nem közvetlenül érintették az élet ezen területét. Maga a sport ügye 1956. december 6-án került első ízben a kormány elé, bár ekkor is az egyes minisztériumok és országos hatáskörű szervek összevonására és az utóbbiak felügyeletének rendezésére vonatkozó javaslatok részeként. Ezek között kapott helyet az OTSB-re vonatkozó instrukció is, amely ekkor még nem kifejezetten utalt arra, hogy megszüntetik az addigi országos sportfőhatóságot, az azonban egyértelmű volt belőle, hogy az a továbbiakban nem önállóan, a Minisztertanács mellett, hanem az Oktatásügyi és Kulturális Minisztérium felügyelete alatt fog működni az Állami Egyházügyi Hivatallal együtt.[45] Nem lehetett az OTSB felszámolására következtetni az egyes minisztériumokban és országos hatáskörű szerveknél végrehajtandó létszámcsökkentésre vonatkozó előterjesztésből sem, amelyet szintén ezen a kabinetülésen tárgyaltak. Abban ugyanis az egyes tárcák, főhatóságok és hivatalok javasolt létszámkeretét tartalmazó mellékletben a már az Oktatásügyi és Kulturális Minisztérium neve alatt szerepeltetett OTSB neve mellett csak az aktuális létszám szerepelt 226 fővel, a csökkentés értékét azonban nem adták meg csak a tárca egészére vonatkozóan, igaz, ebből kitűnt, hogy jelentős, több mint 1100 fős leépítésre készülnek, és összesen mindössze 600 főt kívánnak foglalkoztatni a minisztériumban és a felügyelete alá sorolt más szerveknél.[46] Végleges döntés azonban az 1956. december 6-i kormányülésen még nem született, az előterjesztést azzal a kiegészítéssel fogadták el, hogy a kormánytagok egyeztessék az összevonásokat az egyes területek vezetőivel, illetve várják meg, amíg a Gazdasági Bizottság kidolgozza a tárgyra vonatkozó javaslatait.[47]

Ennek megfelelően 1956. december 13-án került a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány elé a Gazdasági Bizottság állásfoglalása a minisztériumok összevonására, valamint az országos hatáskörű szervek felügyeletére vonatkozóan. A korábbival ellentétben ebben a javaslatban már egyértelműen kimondták, hogy szüntessék meg az OTSB-t, feladatainak ellátását pedig adják át az Oktatásügyi Minisztériumnak. Minthogy ezt a kabinet elfogadta, így ez került be a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1956. december 15-i 10054/1956. számú határozatába, amely egyfelől rögzítette, hogy az 1951. évi 2. számú törvényerejű rendelettel létesített OTSB megszűnik, másfelől pedig elrendelte, hogy az országos sportfőhatóság feladatait az Oktatási és Kulturális Ügyek Minisztériuma veszi át.[48] Ennek alapján végül a Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1956. december 19-én kiadott, az egyes minisztériumok összevonásáról és megszüntetéséről szóló 1956. évi 33. számú törvényerejű rendelete kimondta, hogy az Oktatásügyi Minisztériumot és a Népművelési Minisztériumot Művelődésügyi Minisztériummá kell összevonni, és megerősítette, hogy az 1951. évi 2. törvényerejű rendelettel alapított OTSB 1956. december 31. napjával megszűnik, és feladatkörét az oktatási és kulturális ügyekért felelős új tárca, az előbb említett Művelődésügyi Minisztérium veszi át.[49]

Az ismertetett fejlemények nyomán tehát lezárult az OTSB 1951 óta íródó története, az azonban még nem volt világos, hogy milyen módon történik meg a sport átszervezése. Az 1956-os év utolsó napján aztán a *Sport* című lap igyekezett véget vetni a találgatásoknak

azzal, hogy interjút kért Hegyi Gyulától, a megszüntetett OTSB elnökétől, akivel kapcsolatban úgy értesültek, hogy nemcsak a Művelődésügyi Minisztériumban felállítandó sportfőhatóságnál, hanem „általában az új, egészséges és demokratikus sportszervezet” kialakításában is fontos szerepet fog kapni. Hegyi nyilatkozatában először is leszögezte, hogy az átszervezésnek nem a mindenáron való átalakításra kell törekednie, hanem a magyar sport értékeinek megőrzése és továbbfejlesztése érdekében meg kell őrizni mindazt, ami jó és el kell vetni azt, ami rossz. A volt OTSB-elnök a legalapvetőbb kérdésnek az állami és társadalmi erők egymáshoz való viszonyának rendezését tartotta, és ezzel kapcsolatban úgy vélekedett, hogy míg az állami szerv feladata nem lehet más, mint az ellenőrzés és irányítás, illetve a különböző sportszervek közötti együttműködés biztosítása, addig a sportélet napi szervezése, mint például a versenyek, bajnokságok lebonyolítása, a válogatott keretek összeállítása és az átigazolások intézése, a szakszövetségek és sportegyesületek felelőssége. Összességében úgy látta, a legfőbb feladat az, hogy ehhez az elképzeléshez találják meg a legmegfelelőbb szervezeti formákat, ennek érdekében dolgozzák ki a részleteket, vitassák meg és összesítsék a megelőző időszakban a sportélet átszervezésére vonatkozóan felmerült javaslatokat, és a végleges elgondolás kialakítására egy olyan bizottságot hívjanak össze, amely „összetételénél fogva is alkalmas arra, hogy ezt a munkát elvégezze”.[50]

A Hegyi Gyula által említett bizottság felállításáról nem sokkal később, 1957. január 17-én kiadott 1009/1957. számú, a magyar testnevelés és sportmozgalom átszervezéséről szóló határozatával döntött a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány. A bizottság elnökévé az OTSB volt elnökét, Hegyi Gyulát, tagjaivá Gyenes Andrást, az 1958. márciusig még Magyar Szabad Szakszervezetek Országos Szövetsége néven működő SZOT Sportosztályának vezetőjét, dr. Hepp Ferencet, a Testnevelési Tudományos Tanács főtitkárát, dr. Bácsalmási Pétert, a TF igazgatóhelyettesét, Kolozsvári Ernőt, a Forradalmi Ifjúmunkás Szövetség képviselőjét, Moldoványi Istvánt, a testnevelőtanárok szakcsoportjának képviselőjét és dr. Csernus Kálmánt, a Baranya megyei TSB egykori elnökét nevezték ki.[51] A fenti cikkben elmondottaknak megfelelően e testület feladata lett a magyar testnevelési és sportmozgalom előtt álló feladatok megoldására alkalmas szervezeti formák kialakítására vonatkozó javaslatok elkészítése 1957. február 28-ig, ugyanakkor az átszervezés tényleges megtörténtéig a bizottságot bízták meg a testnevelés és sport irányításával és ellenőrzésével is.[52]

A magyar sport átszervezésével foglalkozó bizottság 1957. január 21-én meg is tartotta alakuló ülését, és az ekkor megalkotott határozatai sorában kimondta, hogy a munkájával kapcsolatos ügyviteli és előkészítő feladatok megoldásában igénybe veszi az OTSB továbbra is ott dolgozó munkatársait.[53] 1957. február elején aztán Hegyi Gyula már arról nyilatkozott, hogy gyakorlatilag megalakult az új állami sporthatóság, amely az OTSB-től eltérően nem gyakorlati ügyintéző szervként kezdte meg munkáját, hanem a testnevelési és sportmozgalom elvi irányítását, illetve a különböző sportszervezetek tevékenységének támogatását és ellenőrzését végzi, valamint segítséget nyújt az átszervezésért felelős kormánybizottság munkájához. Hegyi elmondása szerint az új sporthatóság ekkor négy szervezeti egységre, a titkárság mellett igazgatási, sportszövetségi, illetve terv- és pénzügyi osztályra tagolódott, és a megszűnt OTSB 238 központi alkalmazottja helyett 106 munkatárssal látta el feladatait.[54]

A Hegyi által említett sporthatóság lényegében nem más volt, mint a sport átszervezésével foglalkozó bizottság által az állami és társadalmi sportszervezetek rendszerének kialakítására vonatkozóan kidolgozott javaslatban is szereplő Magyar Testnevelési és Sport Hivatal (MTSH), melynek létrehozását a Művelődésügyi Minisztériumon belül

kezdeményezték a kormánynál. Ennek feladatkörébe utalták a helyi tanácsok végrehajtó bizottságai testnevelési és sportfeladatokat ellátó szakigazgatási szerveinek szakirányítását és ellenőrzését, a sportegyesületek, sportszövetségek és egyéb sportszervezetek feletti felügyelet gyakorlását, az államközi sportkapcsolatokat érintő feladatok ellátását, a testnevelési és sportlétesítmények tervezésére és építésére vonatkozó állásfoglalást, a sportlétesítmények fejlesztésének irányítását, a sportlétesítmények nem sportcélokra való igénybevételének engedélyezését, a sportcélú intézmények és vállalatok felügyeletét, más minisztériumok és hatóságok sportcélú költségvetésének véleményezését, a testnevelés és sportmozgalom propagandájának támogatását, illetve a testneveléssel és sporttal foglalkozó szaksajtó és szakirodalom szakmai ellenőrzését, továbbá a testnevelés és sport terén szerzett érdemekkel kapcsolatos kitüntetésekre vonatkozó javaslatok megtételét.[55]

A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1957. február 21-i ülésén vette napirendre a Művelődésügyi Minisztérium feladatairól és szervezetéről szóló előterjesztést, aminek részét képezte az MTSH-val kapcsolatos kérdések tisztázása is. Ebben már explicit módon is megjelent az, hogy az OTSB a Művelődésügyi Minisztériumba való betagozódásával egyidejűleg MTSH-vá alakult át. Egyúttal azt is rögzítette a dokumentum, hogy az új hivatal elnökének közvetlen irányítása alatt, meglévő szervezeti felépítésében és korábbi székházában folytatja működését, tekintettel többek között az esti órákra is kiterjedő tevékenységére és nagy ügyfélforgalmára. Az előterjesztés mellékletében szerepeltetett szervezeti leírás lényegében megfelelt a Hegyi Gyula által még február elején elmondottaknak, azzal az eltéréssel, hogy eszerint a Titkárság mellett a három osztályból álló (Szövetségi, Módszertani és Nemzetközi Osztály) Sportszövetségi Főosztályra, Igazgatási Osztályra, Pénzügyi Osztályra és Gondokságra tagolódott a hivatal. Utóbbi külön működtetésére – viszonylag magas létszámmal – épp az önálló székház fenntartása miatt volt szüksége a hivatalnak. Végül a kormány által átdolgozásra javasolt részletek miatt csak 1957 áprilisában kiadott 1045/1957. (IV. 25.) számú kormányhatározat az egyes minisztériumok összevonásáról és megszüntetéséről szóló 1956. 33. törvényerejű rendelet alapján immár hivatalosan is kimondta, hogy „a testnevelési és sportmozgalom állami irányítása és ellenőrzése, a társadalmi szervezetek sporttevékenységének irányítása és összehangolása, a nemzetközi sportkapcsolatok fejlesztése és ellenőrzése, a sportlétesítmények felügyelete és fejlesztése, a Testnevelési Főiskola szakirányítása a művelődésügyi miniszter felügyelete alatt álló »Magyar Testnevelési és Sport Hivatal« (MTSH) feladata”.[56]

Az eddigiek alapján tehát a magyar testnevelés és sportmozgalom átszervezésével foglalkozó bizottság és a Művelődésügyi Minisztériumon belül működő MTSH létrehozásával az 1957-es év elején kialakult a hazai sportéletet irányító átmeneti szervezeti rendszer, annak véglegesítésére azonban még egészen a következő év elejéig kellett várni. Az említett kormánybizottság ugyanis hiába készült el 1957. február végéig a magyar sport szervezetére és működésére vonatkozó javaslatával, arról az ekkoriban még éppen formálódó Magyar Szocialista Munkáspártnak is állást kellett foglalnia. Erre pedig csak az év második felében kerülhetett sor, már csak amiatt is, mivel a rendkívüli körülményekre való tekintettel még 1956 decemberében megszüntették a párt sporttal foglalkozó szervezeti egységét, és elbocsátották a sportügyeket addig intéző Terényi Imrét.[57] Azt követően azonban, hogy az 1957. június 27–29. közötti Országos Pártértekezlet lezárta a párt újjászervezését, visszaállították a sportreferensi státuszt az Adminisztratív Osztályon, és arról is döntöttek, hogy még az év folyamán a Politikai Bizottság elé kell terjeszteni a sport helyzetét és jövőbeni feladatait taglaló jelentést,

illetve javaslatot.[58] Bár a párton belül a sportügyekért is felelős Marosán György irányítása alatt az ismételten kinevezett Terényi is azonnal munkához látott, és összeállította konszolidációs javaslatait, a pártvezetésnek szánt dokumentum elkészítésére a PB 1957. augusztus 13-i ülésén Kádár János előterjesztése alapján egy háromfős bizottságot jelöltek ki, amelyben Gáspár Sándor, a Magyar Szabad Szakszervezetek Országos Szövetsége főtitkára, Földes László, a Központi Bizottság Káderosztályának vezetője és Herczeg Ferenc kohó- és gépipari miniszterhelyettes kapott helyet. Feladatuk az volt, hogy „a kialakult súlyos helyzetre való tekintettel vizsgálják meg a magyar sport helyzetét és vezetését”, ezen belül külön is foglalkozzanak Sebes Gusztáv személyével és a labdarúgás helyzetével, majd legkésőbb egy hónapon belül (az 1957. szeptember 10-i PB ülésre) tegyenek jelentést és javaslatokat a sport szervezetére és vezetésére a Politikai Bizottságnak.[59]

A javaslatot a PB 1957. október 7-i ülésén tárgyalták, s végül az MSZMP PB ennek alapján elfogadott testnevelési és sportmozgalom néhány fontos kérdéséről szóló határozata kimondta, hogy a testnevelési és sportmozgalom központi állami irányítását fenn kell tartani, ugyanakkor az eddiginél sokkal jobban ki kell fejleszteni társadalmi jellegét. Ennek érdekében pedig létre kell hozni a magyar sport legfelsőbb vezető szervét, a Minisztertanács mellett működő Magyar Testnevelési és Sport Tanácsot (MTST), amelynek tagjait a Minisztertanács nevezi ki. Amellett, hogy a határozat kimondta, hogy az MTST döntései minden sporttal foglalkozó szervezetre nézve kötelezőek, a Tanács hatáskörébe utalta a Testnevelési Főiskolát, a Testnevelési Tudományos Tanácsot, a Sport Lap- és Könyvkiadó Vállalatot, a *Népsport* című lapot, a Tatai Edzőtábort, a központi sportlétesítményeket és a Turista Házakat Kezelő Vállalatot, de irányítása alá rendelte az egyes sportági szakszövetségeket is. Azok alapszabályait, költségvetését, nemzetközi programját és bajnoki rendszerét az MTST-nek kellett jóváhagyni, ugyanakkor a szakszövetségeknek önállóan kellett ellátniuk sportáguk szakigazgatási feladatait. A határozat a sportköröknek is nagyobb önállóságot kívánt biztosítani, például azzal, hogy önállóan választhatják meg nevüket és színüket, ugyanakkor azt is hangsúlyozta, hogy továbbra is csak szakszervezetekhez, tanácsokhoz, üzemekhez, szövetkezetekhez és fegyveres testületekhez kapcsolódva működhetnek, és „biztosítani kell azt, hogy a legfontosabb kérdések a párt irányítása alatt álló MTST-ben dőljenek el, és az MTST határozatát a szakszervezetek és a KISZ saját munkájukban is érvényesítsék”. A sportszervezetek pártirányításának megjavítását szolgálta annak kimondása, hogy a nagyobb sportszervezetekben (szakszövetségek, sportkörök, sportklubok) létre kell hozni a kommunista aktívacsoportokat, amelyek a területileg illetékes pártbizottságok ellenőrzése alatt állnak. Ennek megvalósítása, illetve általában a PB döntésének hatékony végrehajtása érdekében Marosán György vezetésével felállították az MSZMP Sport Bizottságát, amely haladéktalanul hozzá is látott a sportszervezetek kommunista csoportjainak megalakításához és aktívaértekezletek megszervezéséhez, de az új állami sportszerv megalakításának előkészítésében is tevékenyen közreműködött. A helyzetet jellemzi, hogy utoljára ilyen testületet az állampártban még 1949 végén, a sportirányítás szovjetizációjának előkészítése érdekében hoztak létre éppen Kádár János vezetésével.[60] A PB határozata egyúttal azt is rögzítette, hogy a Magyar Testnevelési és Sport Hivatal az MTST-nek alárendelt apparátus, amelynek létszáma 105 fő marad. Az MTST, az MTST Elnöksége és az MTSH hivatali vezetője egy személyben az MTST elnöke lett.[61]

A javaslat tárgyalásával együtt döntöttek az új szervezet vezetőiről is. Az előterjesztés személyi része Hegyi Gyula leváltását kezdeményezte, az MTST elnökének Murai Istvánt, helyetteseknek pedig Csanádi Árpádot és Berzi Sándort javasolta. Abban tulajdonképpen

mindenki egyetértett, hogy Hegyi Gyulát valóban le kell váltani, mivel „elnyomja még mindig a társadalmi kezdeményezéseket”, és már nem tud megváltozni, ám mivel Murai és Berzi személyével kapcsolatban is kifogások merültek fel, így végül abban állapodtak meg, hogy a döntést későbbre halasztják, és amíg nem találnak megfelelő személyt erre a pozícióra, addig továbbra is Hegyi vezeti a magyar sportot.[62] Bár Marosán György részéről vele kapcsolatban még az is elhangzott, hogy a melbourne-i olimpián elárulta az országot, és a PB október 9-i ülésének vonatkozó határozata is meghagyta, hogy le kell váltani, amikor a kormány kinevezi az MTST vezetőit és rendeletet hoz a sport állami irányításának rendszeréről.[63] Ennek ellenére Hegyi ekkor is a pozíciójában maradt, és ehhez még hozzá kell tenni, hogy hiába állapította meg a PB 1959. január 13-án a testnevelés és sportmozgalom helyzetének újabb tárgyalása során ismét, hogy szükséges lenne a leváltása,[64] erre végül csak 1962. január 22-én került sor, amikor nyugdíjazták, és Egri Gyula lett az MTST új elnöke.[65] Az elnökhelyettesek ügyével 1958. január 17-én foglalkozott újból az MSZMP Titkársága, és a korábban elnöknek jelölt Murai Istvánt első elnökhelyettesnek, a sport átszervezésével foglalkozó kormánybizottságban szerephez jutó Gyenes Andrást pedig elnökhelyettesnek fogadta el.[66] De nemcsak az állami sportvezetésről döntött az ülés, illetve a határozat. Kádár János ugyanis a javaslat tárgyalása során leszögezte, hogy a központi szerveknél, a szövetségeknél és a sportköröknél lévő 120 kulcspozícióba a „népi demokráciához hű sportvezetőket” kell állítani, így a párthatározat is az ellenforradalom alatt a sportmozgalomból eltávolított elvtársak sportvezetésbe való visszakerülését, és egyúttal az ellenforradalmi, karrierista elemek leváltását jelölte meg a legsürgősebb feladatként.[67] Ezt egyébként az MTST 1959. február 16-i ülésén Hegyi Gyula elnök által megtartott beszámoló alapján meg is valósították, miszerint ugyanis csak a sportszövetségekből 96 „ellenséges nézeteket hirdető és tevékenységeket kifejtett” személyt távolítottak el, a „becsületes sportemberek” pedig visszakerültek a vezető pozíciókba.[68]

*

Az MTST felállításáról szóló törvényerejű rendelettervezetet 1957. november 15-ig az Elnöki Tanács, a rendelet végrehajtásáról szóló határozattervezetet pedig 1957. december 1-ig a Minisztertanács elé rendelte terjeszteni a párt döntése.[69] Ennek megfelelően 1958. január 12-én megjelent a *Magyar Közlöny*ben a Népköztársaság Elnöki Tanácsának a Magyar Testnevelési és Sport Tanács létesítéséről szóló 1958. évi 4. számú törvényerejű rendelete és a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány a Magyar Testnevelési és Sport Tanács létesítéséről szóló 1958. évi 4. számú törvényerejű rendelet végrehajtásáról szóló 4/1958. (I. 12.) számú rendelete.[70] Ezzel a jogi aktussal pedig hivatalosan is új korszakába lépett a magyar állami sportirányítás szervezete és annak működése.

Azt, hogy ez – a részleges szervezeti átalakulás ellenére – mennyiben különbözött az 1956 végéig fennálló rendszertől, talán már az is elég jól érzékelteti, ha megemlítjük, hogy az újonnan létesült „sportparlament”, az MTST Elnökségébe Hegyi Gyula, egykori OTSB-elnök mellett bekerült a megszüntetett OTSB elnökhelyettese, Martin Ferenc és Barcs Sándor, az OTSB korábbi tagja, valamint dr. Hepp Ferenc az OTSB Módszertani Osztályának volt munkatársa. A tanácstagok sorában pedig helyet kapott Kutas István, az OTSB Sportoktatási Hivatala korábbi vezetője (volt OTSB-tag) és helyettese, Fehérvári Béla, Molnár József, az OTSB Elnöki Osztályának egykori vezetője, Béres Tibor, az OTSB Szervezési Főosztályának volt vezetője (volt OTSB-tag), Perlusz József, az OTSB hajdani osztályvezetője, Soós István, az OTSB Helyi TSB-k

és Egyesületi Osztályának előadója, Sajgál Gyula, a budapesti TSB egykori elnöke (volt OTSB-tag), Rózsa László, a Honvéd Sportközpont és a HM Testnevelési és Sportosztályának vezetője (volt OTSB-tag), a Testnevelési Főiskola igazgatója, Antal József (volt OTSB-tag), Németh Imre, aki 1953-tól volt az OTSB által felügyelt Népstadion igazgatója, valamint Terényi Imre, az MDP, majd az MSZMP sportreferense is.[71] A felsorolt személyek az MTST kétéves mandátumának lejárta után is a testület tagjai maradtak, csak a tagságát egyébként megtartó Martin Ferenc került ki az Elnökségből, helyette viszont szintén egy korábbi OTSB-tag, Kádas István került be oda. A tagság soraiban feltűnt továbbá Terényi László neve is, aki 1956 előtt már ugyancsak helyet foglalt az OTSB-ben, és újonnan került a tagok közé Endrődi Lajos is, aki 1956 előtt az OTSB Káderképző és Oktatási Osztályát vezette.[72] Az 1962-es tisztújítás ugyan több változást hozott – amint már utaltunk rá, ekkor lépett a nyugdíjba vonuló Hegyi Gyula helyére Egri Gyula elnökként –, de Kutas István és Terényi Imre elnökhelyettessé, illetve Hegyi, Barcs Sándor, Antal József, dr. Hepp Ferenc és Sajgál Gyula elnökségi taggá való kinevezése révén továbbra is megőrizték túlsúlyukat az állami sportirányítás élén a Rákosi-rendszerben már kipróbált vezetők.[73]

Az 1956 utáni káderviszonyokra nézve jelzésértékű az is, hogy az 1958. május 6-án újjáalakult MOB-ban az MTST-elnök Hegyi Gyula mellett társelnök lett az MSZMP KB két tagja, Gáspár Sándor, a SZOT főtitkára és Komócsin Zoltán, a KISZ első titkára, míg az Intézőbizottság egyik titkára Németh Imre, tagjai az OTSB Sportoktatási Hivatalának egykori vezetőpárosa, Kutas István és Fehérvári Béla lettek. A MOB-tagok közé pedig a már említett Martin Ferenc, Barcs Sándor, dr. Hepp Ferenc, Béres Tibor, Endrődi Lajos, Kádas István, Molnár József, Sajgál Gyula és Terényi Imre mellett bekerült még a megszűnt sportfőhatóság egyik elnökhelyettese, Kelen Béla, munkatársai közül pedig Bonn Ottó, a Labdarúgó Osztály volt előadója és Krajcsovits István, a Külföldi Sportkapcsolatok Osztályának egykori vezetője.[74]

Többek között az előző két bekezdésben felsorolt, már a Rákosi-rendszer idején is a sportvezetésben szerepet vállaló személyek feladata lett, hogy az MSZMP 1959-es sporttéziseinek megfelelően a párt politikájának következetes képviselőiként és megvalósítóiként élen járjanak abban a harcban, amely „a burzsoá maradványokkal szemben folyik a szocialista testnevelési és sportmozgalom megteremtéséért”.[75] Azt, hogy ebben nem vallottak kudarcot, bizonyítja, hogy az MTST 1960 júliusában a sportszervezeteknek kötelezővé tette az egy-, illetve ötéves fejlesztési tervek készítését,[76] 1961 májusában – az 1956-ban megszüntetett MHK utódjaként – ismét elindította a tömegsport fellendítését szolgáló jelvényszerző próbákat Kilián Testnevelési Mozgalom néven.[77] Még ugyanebben az évben – akárcsak az 1950-es átalakítást megelőzően – a magyar sportvezetők, Hegyi Gyula, Béres Tibor és Terényi Imre a Szovjetunióba utaztak, hogy tanulmányozzák az összes sportegyesület és szakszövetség beléptetésével létrehozott Szovjet Sportegyesületek és Sportszervezetek Szövetségét, illetve magyarországi létrehozásának lehetőségét.[78]

A Szovjetunióban, valamint Csehszlovákiában és az NDK-ban szerzett tapasztalatok nyomán az MSZMP PB számára készített javaslatok alapján a magyar testnevelési és sportmozgalom egységes tömegszervezetté fejlesztése, azaz centralizációjának megvalósítása érdekében az MTST az Elnöki Tanács döntése értelmében átvette a szakszervezetek, a KISZ, az OKISZ, a HM és a BM testnevelési és sportmozgalomban addig gyakorolt irányító és ellenőrző tevékenységét, a sportegyesületek szakmai és gazdasági felügyeletét, és kibővítette a helyi TST-k hatáskörét.[79] Az átszervezés keretében az MTST a sportszövetségekre vonatkozóan kimondta, hogy azok – akárcsak 1950 után – az állami sportfőhatóság és a helyi TST-k szervező, szakmai tanácsadó és végrehajtó szerveiként működnek

tovább, létrehozásuk is az MTST-n és a helyi TST-ken keresztül történik elnökségük kinevezése útján, így a sportegyesületek tagságán alapuló szervezetük és önálló jogi személyiségük is megszűnik. Ennek megfelelően feladataikat az MTST és a helyi TST-k irányítása és ellenőrzése alatt, azok tisztségviselőin és társadalmi aktíváin keresztül látják el, önállóan nem gazdálkodnak, és a tulajdonukban lévő vagyontárgyakat is az irányításukat és ellenőrzésüket ellátó TST-nek adják át.[80]

Ezzel párhuzamosan már zajlott az összes sportágra kötelező egységes minősítési, átigazolási, edzési, versenyzési és bajnoki rendszer kidolgozása is, aminek keretében többek között ismét átálltak a szovjet mintát követő tavaszi-őszi bajnoki lebonyolításra. A sportvezetők ugyanis úgy vélekedtek, hogy – hiába voltak olyanok, akik szerint a sport szervezeti átalakítása ellenére a szakmai munkát érintetlenül kellett volna hagyni – „a szervezetet nem önmagáért kell átalakítani, hanem azért, hogy lehetővé váljon az eredményesebb tartalmi munka”. A kétkedőket pedig olyan okfejtéssel igyekeztek meggyőzni, mely szerint „mindez nem a szakmai munka uniformálását és az egyéni kezdeményezés megnyírbálását jelenti, hanem a tudomány és a gyakorlat által igazolt legkorszerűbb általános alapelvek érvényesítését jelenti”,[81] de az átszervezést alátámasztó legfontosabb érvük mégis az volt, hogy a sporttömegszervezet létrehozásának alapjául az MSZMP testnevelési és sporttézisei szolgálnak, amelyek a „mozgalom minden lényeges kérdésére felelet adnak”.[82]

Mindezek alapján joggal jelenthető ki, hogy az 1956-os forradalmat és szabadságharcot a magyar sportban is leverték, és a Kádár-rendszer általános politikai tendenciáinak megfelelően 1962/63-ig alapvetően az állami sportirányításban is a posztsztálinista diktatúra időszakáról, a szovjetrendszer újrakiépítésének folyamatáról beszélhetünk. Ez pedig – amint azt láthattuk – a sportban is az oktrojált, a magyar társadalomra a szovjetizáció révén ráerőszakolt társadalmi rendszer és berendezkedés restaurálásával, a szovjet típusú szocializmus követésének kényszerével, az MSZMP egyeduralmának és a párt által elfogadott ideológiának a kizárólagos érvényesülésével, a tervutasításos rendszer működtetésével, továbbá a többnyire a politikai megbízhatóság és a feltétlen párthűség alapján választott, a pártnómenklatúrába tartozó vezetők pozícióba állításával járt együtt.[83] Ezt tükrözik az 1963-as lemondásáig a sportvezetésben az MLSZ elnökeként szerepet vállaló Barcs Sándor gondolatai is, melyek szerint az 1950-es évek végén a magyar sport új szervezete struktúrájában ugyan társadalmi lett, és immár nem hivatal, hanem Tanács állt az élén, „ugyanakkor érezhető volt, hogy a sporthivatal erősödésével egyenes arányban apró lépéseket tesz régi, centralizált hatalma visszaszerzése érdekében”,[84] és a felállításáról szóló párthatározat is csak „szólamaiban hangoztatott demokratikus elveket, a nyilvánvaló cél egyre inkább az lett, hogy a hivatal visszaszerezze 1956 előtti hatalmát”.[85] Barcs szerint azonban arra vigyáztak, hogy a köztudatban önálló és felelős sportszövetség éljen, „így ugyanis pofozógépnek megfelelt”.[86]

FORRÁS- *ÉS* IRODALOMJEGYZÉK

A) Levéltári források – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
M-KS 276. fond 54. csomag – Magyar Dolgozók Pártja Titkárságának iratai
M-KS 276. fond 96. csomag – Magyar Dolgozók Pártja Adminisztratív Osztály Sport Alosztály iratai
MNL OL M-KS 288. fond 5. csomag – Magyar Szocialista Párt Politikai Bizottságának iratai
MNL OL M-KS 288. fond 7. csomag – Magyar Szocialista Párt Titkárságának irata
XIX-A-83-a – Minisztertanács (1944–1990). Jegyzőkönyvek és mellékleteik
XIX-I-14-b – Országos Sport Hivatal, Elnöki iratok

B) Sajtó
Magyar Népsport, 1956
MTI Sportkiadás, 1956
Népakarat, 1956
Népsport, 1958–1959
Népszabadság, 1956
Sport, 1956

C) Nyomtatásban megjelent források
A Magyar Szocialista Munkáspárt művelődéspolitikájának értelmezése a testnevelési mozgalomban. Budapest, 1959, Táncsics Könyvkiadó.
Dlusztus Imre: *Barcs Sándor.* Szeged, 1997, Délmagyarország Kft.
Barcs Sándor: Csontvázak az MLSZ szekrényéből. Így lettünk elsőkből utolsók… *FourFourTwo,* 2017. 11. sz. 78–89. o.
Magyar Közlöny, 1958, 1962
Marosán György: *A tanúk még élnek.* Budapest, 1989, Hírlapkiadó Vállalat.
MTST Közlöny, 1961–1962
Sebes Gusztáv: *Örömök és csalódások. Egy sportvezető emlékei.* Budapest, 1981, Gondolat Kiadó.
Terényi Imre: *A magyar sport belülről. Sportnapló: 1945–1990.* Budapest, 1997, a szerző kiadása.

D) Felhasznált irodalom
Arday Attila – L. Pap István – Thury Gábor: *Vér és aranyak’56. Sport – forradalom – olimpia – emigráció.* Budapest, 2006, Ringier Kiadó.
Bihari Mihály: *Magyar politika 1944–2004. Politikai és hatalmi viszonyok.* Budapest, 2005, Osiris Kiadó.
Ch. Gáll András: Janus-arcú futballdiktátor. *FourFourTwo,* 2017. 10. sz. 83–89. o.
Dávid Sándor: *Arany évtizedek. A magyar vívás története. A Magyar Vívószövetség 75 éves jubileumára.* Budapest, 1988, Magyar Vívószövetség, 107–108. o.
Molnár László: A Testnevelési Főiskola 1956-ban. In *Universitas – Historia. Tanulmányok a 70 éves Szögi László tiszteletére.* Szerk.: Draskóczy István – Varga Júlia – Zsidi Vilmos. Budapest, 2018, Magyar Levéltárosok Egyesülete, 317–336. o.
Molnár László: A Testnevelési Főiskola 1956-ban. *TF.hu* Internetes forrás: https://tf.hu/hirek/hirek/11766-leveltari-kutatasi-eredmenyek-1956-rol (A letöltés ideje: 2023. augusztus 18.)
Rainer M. János (szerk.): *„Hatvanas évek” Magyarországon. Tanulmányok.* 1956-os Intézet, Budapest, 2004.
Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században.* Budapest, 2010, Osiris Kiadó.
Segédkönyv a Politikai Bizottság tanulmányozásához. Szerk.: Nyírő András. Budapest, 1989, Interart Stúdió.
Terényi Imre: Az OTSB „Forradalmi” Bizottságának működéséről (1956. október–december). *Testnevelési Főiskola közleményei,* 1983. 2. sz. Melléklet.
Terényi Imre: Időszerű feladataink. *Sport és Tudomány,* 1962. 12. sz. 12–13. o.
T. Varga György: Pártapparátus Magyarországon 1948 után. *História.* 1988. 1. sz. 28–31. o.

JEGYZETEK

1 1950. július elején kezdte meg tevékenységét még az Országos Sport Hivatalnál a Magyar Dolgozók Pártja meghívása nyomán a Szovjetunióból érkezett két tanácsadó, Nikonov Leonid Georgevics, az Ukrán Minisztertanács mellett működő Testnevelési és Sport Bizottság elnökhelyettese és Szamaukov Fedor Ivanovics, a Sztálinról elnevezett Testnevelési Intézet történeti tanszékének vezetője. Lásd erre: MNL OL M-KS 276. f. 96. cs. 37. ő. e. Feljegyzés a szovjet tanácsadók magyarországi tartózkodásának meghosszabbításáról, 1950. szeptember 9.

2 1953-ig összesen 19 egységes sportegyesületet hoztak létre, melyek közül 15 a szakszervezetek, 4 az illetékes minisztériumok, közületek mellett működött.

3 A gyakorlatban az Osztály a Honvédelmi Minisztérium ügyeit nem vizsgálta, ezt a területet a Párt a Honvédelmi Tanács útján irányította.

4 Az ÁVH felügyelete a Politikai Bizottsághoz, illetve közvetlenül Rákosi Mátyáshoz tartozott. Lásd erre: T. Varga György: Pártapparátus Magyarországon 1948 után. *História*. 1988. 1. sz. 28–31. o.

5 MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 97. ő. e. Javaslat az Adminisztratív Osztály megszervezésére, 1950. április 26.
6 *Segédkönyv a Politikai Bizottság tanulmányozásához.* Szerk.: Nyírő András. Budapest, 1989, Interart Stúdió, 367. o.
7 Dobi István kormánya 1948. december 10. – 1952. augusztus 14. 369. jkv. 1951. január 12. 19. napirendi pont. Az Országos Testnevelési és Sport Bizottság szervezése.
8 MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 92. ő. e. Hatásköri lista, 1950. március 29. 20–27. o.
9 MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 139. ő. e. Javaslat a Központi Vezetőség szerveinek hatásköri listájára, 1951. április 17. 30–37. o.
10 MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 101. ő. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1950. május 24-i üléséről. Káderjavaslatok.
11 MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 177. ő. e. A Titkárság határozata az OTSB munkájáról, 1952. január 23.
12 MNL-OL M-KS 276. f. 54. cs. 367. ő. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1955. május 23-án tartott üléséről.
13 Terényi Imre: *A magyar sport belülről. Sportnapló: 1945–1990.* Budapest, 1997, a szerző kiadása, 165–166. o.
14 Pető Béla: Nyílt vitát sportéletünk legfőbb kérdéseiről. *Népsport,* 1956. október 21. 3. o.
15 Uo.
16 Uo.
17 Pető Béla: Átszervezés előtt a magyar sport. Hegyi Gyula nyilatkozata. *Népsport,* 1956. október 22. 3. o.
18 Molnár László: A Testnevelési Főiskola 1956-ban. In *Universitas – Historia. Tanulmányok a 70 éves Szögi László tiszteletére.* Szerk.: Draskóczy István – Varga Júlia – Zsidi Vilmos. Budapest, 2018, Magyar Levéltárosok Egyesülete.. (A továbbiakban: Molnár, 2018.) 318–319. o. és Arday Attila – L. Pap István – Thury Gábor: *Vér és aranyak'56*. Sport – forradalom – olimpia – emigráció. Budapest, 2006, Ringier Kiadó. (A továbbiakban: Arday – L. Pap – Thury, 2006.) 18–22. o.
19 A forradalom és szabadságharcnak további két TF-es mártírja volt. A kajakozó Nagy József október 27-én esett el az újpesti rendőrség épületénél, ahol az összegyűlt tömeg foglyokat akart kiszabadítani a pincéből, miközben egy hátulról érkező honvédségi teherautóról tűz alá vették őket. A főiskola harmadik áldozata, Szórádi Tibor november 4-én hunyt el, miután az őt a Honvéd sporttelepen töltött szolgálata után Kispestről a Nagyvárad tér felé szállító kisbuszt útközben ismeretlen eredetű lövések érték. Lásd erre: Molnár, 2018. 321. és 323. o.
20 A Testnevelési Főiskola Diákbizottságának követelései. Közli: Molnár, 2017. 21–22. o.
21 Molnár, 2018. 320–322. o.
22 Lásd erre: Tabi Norbert: A magyar sportegyesületek és az 1956-os forradalom. In Balázs Géza – Herbst Rebeka (szerk.): *A hetedik!* A mozaikok (2018), a fogaskerekek (2019) és az Online-tanulmányok (2022) hallgatói konferenciák válogatott anyaga. Bolyai Műhely Alapítvány. Budapest, 2022. 141–160. o.
23 Kutas István azt követően, hogy 1956. október 30-án elkísérte a magyar olimpiai csapatot a csehszlovák–magyar határig, visszatért Budapestre, ahol Elek Ilona svábhegyi villájában húzódott meg a következő napokban és hetekben, mivel vitatott személyisége és az ÁVH-s kötődéséről szóló szóbeszéd miatt fenyegetve érezte magát. Lásd erre: Dávid Sándor: *Arany évtizedek.* A magyar vívás története. A Magyar Vívószövetség 75 éves jubileumára. Magyar Vívószövetség. Budapest, 1988. 107–108. o., Ch. Gáll András: Janus-arcú futballdiktátor. *FourFourTwo.* 2017. 10. sz. 85. o. és Marosán György: *A tanúk még élnek.* Budapest, 1989, Hírlapkiadó Vállalat, 173. o.
24 Terényi, 1983. 4–9. o. és Sebes, 1981. 338. o.
25 Új szellem az OTSB-ben?... *Népakarat,* 1956. november 1. 8. o.
26 Megalakult az OTSB Forradalmi Bizottsága. *MTI Sportkiadás,* 1956. november 1. 7. kiadás; Sürgősen alakítsák meg a sport legfelsőbb irányító szervét! *Magyar Népsport,* 1956. november 2. 1. o.; Elhunyt Szörényi Lóránt. *Nemzeti Sport,* 2006. január 15. 15. o. és Sebes, 1981. 338. o.
27 Új szellem az OTSB-ben?... *Népakarat,* 1956. november 1. 8. o.; Mi az igazság Sebes Gusztáv ügyében? Kitiltották Kutas Istvánt a Magyar Sport Házából. *Szabolcs-Szatmár Népe,* 1956. november 22. 4. o.
28 A *Népszabadság* 1956. november 20-i számában megjelent rövidhír alapján az OTSB elnöksége Kertész Istvánt bízta meg a Sportoktatási Hivatal vezetésével. *Népszabadság,* 1956. november 20. 4. o.
29 Megalakult az OTSB forradalmi bizottmánya. *MTI Sportkiadás,* 1956. november 1. 7. kiadás
30 Két kérdés: Miért nem váltották le Hegyi Gyulát? Mi lesz az OTSB jövője? *Igazság,* 1956. november 3.
31 Megválasztották a Magyar Labdarúgók Szövetsége Forradalmi Bizottságát. *Magyar Népsport,* 1956. november 2. 1. o.
32 Az OTSB Ideiglenes Forradalmi Tanács közli. *MTI Sportkiadás,* 1956. november 3. 9. kiadás.
33 Megszűnik az OTSB. *Népakarat,* 1956. november 11. 4. o.
34 Terényi, 1983. 20. o.
35 Az OTSB közleménye. *MTI Sportkiadás,* 1956. november 19. 10. és 11. kiadás.
36 Terényi, 1983. 22. o.

37 Szakértelem, rátermettség és becsületesség legyen az alap. A magyar sportélet átszervezésének tervezete. *Népakarat,* 1956. november 20. 6. o. és Felszámol az OTSB? Javaslat a sport új vezető szervének létrehozására. *Népszabadság,* 1956. november 21. 6. o.
38 Tájékoztató. *MTI Sportkiadás.* 1956. november 23. 6. kiadás
39 Tájékoztató. *MTI Sportkiadás,* 1956. november 23. 7. kiadás
40 Terényi, 1983. 26–27. o.
41 Nem megy Dél-Amerikába a Bp. Honvéd. Iharos hazajön – Bukovi megválik az Újpesttől. *Sport,* 1956. november 29. 4. o.
42 Tájékoztató. *MTI Sportkiadás,* 1956. december 8. 1. kiadás
43 Terényi, 1983. 28. o.
44 Terényi, 1983. 30. o.
45 MNL OL XIX-A-83-a-8-1956 Javaslat egyes minisztériumok és országos hatáskörű szervek összevonására és az utóbbiak felügyeletének rendezésére. A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1956. december 6-i ülése. 2/b napirend. 48. o.
46 MNL OL XIX-A-83-a-8-1956 A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 10056/1956. számú határozata a létszámcsökkentéssel kapcsolatos egyes intézkedésekről. Melléklet a minisztériumok, főhatóságok és hivatalok javasolt létszámkeretéről. 63. o.
47 MNL OL XIX-A-83-a-8-1956 Jegyzőkönyv a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1956. december 6-i üléséről. 9. o.
48 MNL OL XIX-A-83-a-8-1956 A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 10054/1956. számú határozata. 54–56. o.
49 MNL OL XIX-A-83-a-8-1956 A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1956. évi 33. számú törvényerejű rendelete egyes minisztériumok összevonásáról és megszüntetéséről. 51. o.
50 Pető Béla: Milyen legyen a magyar sport új arculata? Hegyi Gyulának, a megszüntetett OTSB elnökének nyilatkozata a magyar sport átszervezésének kérdéseiről. *Sport,* 1956. december 31. 1. o.
51 Sok fontos feladat megoldása vár a sport ügyeinek vitelére kinevezett kormánybizottságra. *Sport,* 1957. január 18. 1. o.
52 MNL OL XIX-A-83-a-20/1957 A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1009/1957 (I.17.) számú határozata a magyar testnevelés és sportmozgalom átszervezéséről.
53 MNL OL XIX-I-14-b 59. d. Jegyzőkönyv a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány által megbízott héttagú bizottság első üléséről 1957. január 21-én.
54 Megalakult az új állami sporthatóság. *Sport,* 1957. február 5. 2. o.
55 MNL OL XIX-I-14-b 59. d. Előterjesztés a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányhoz a testnevelés és sportmozgalom irányítása tárgyában.
56 MNL OL XIX-A-83-a-18/1957 A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1045/1957. (IV. 25.) számú határozata a Művelődésügyi Minisztérium ügyköréről.
57 Terényi, 1997. 177. o.
58 Terényi, 1997. 189. o.
59 MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. Az MSZMP Politikai Bizottsága 1957. augusztus 13-i ülésének jegyzőkönyve. 307. o.
60 MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 77. ő. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1949. december 21-i üléséről. Javaslat a Sportkollégium összetételére.
61 MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 45. ő. e. A Politikai Bizottság határozata a testnevelési és sportmozgalom néhány fontos kérdéséről. 86–87. o.
62 MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 45. ő. e. Jegyzőkönyv az MSZMP Politikai Bizottság 1957. október 9-i üléséről. Javaslat a magyar sportélet megjavítására. Személyi rész. 25–28. o.
63 MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 45. ő. e. Jegyzőkönyv az MSZMP Politikai Bizottság 1957. október 9-i üléséről. 4. o.
64 MNL OL M-KS 288. 5. cs. 112. ő. e. Az MSZMP KB Adminisztratív Osztályának jelentése a Politikai Bizottságnak a sportvezetés belső ellentéteiről. 4. o.
65 MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 45. ő. e. Jegyzőkönyv az MSZMP Politikai Bizottság 1957. október 9-i üléséről. 25–28. o.
66 MNL OL M-KS 288. f. 7. cs. 20. ő. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1958. január 17-én tartott üléséről. Személyi javaslatok. 95. és 108. o.
67 MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 45. ő. e. Jegyzőkönyv az MSZMP Politikai Bizottság 1957. október 9-i üléséről. 17. o. és MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 45. ő. e. A Politikai Bizottság határozata a testnevelési és sportmozgalom néhány fontos kérdéséről.
68 Az 1959-es év fő feladata új szervezeti rendszerünk megerősítése elsősorban tartalmi kérdések megoldásával. Fontos határozatokat hozott a Magyar Testnevelési és Sport Tanács hétfői teljes ülése. *Népsport,* 1959. február 17. 1. o.
69 MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 45. ő. e. A Politikai Bizottság határozata a testnevelési és sportmozgalom néhány fontos kérdéséről. 87. o.
70 *Magyar Közlöny*. 1958. 5. sz. 1958. január 12. 34–36. o.
71 *Népsport*, 1958. február 10. 6. o.
72 MNL OL XIX-A-83-a-141.-1960. Jegyzőkönyv a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1960. január 27-i üléséről. 105–109. o.
73 MNL OL XIX-A-83-a-225.-1962. Jegyzőkönyv a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1962. február 8-i üléséről. 102–103. o.

74 Az eddigieknél nagyobb szerepet vállal a MOB az olimpiai felkészítésben. Újjáalakult a Magyar Olimpiai Bizottság. *Népsport*, 1958. május 8. 3. o.
75 *A Magyar Szocialista Munkáspárt művelődéspolitikájának értelmezése a testnevelési mozgalomban*. Táncsics Könyvkiadó. Budapest, 1959. 20. o.
76 Maga az MTST 1959. október 22–23-i ülésén fogadta el a testnevelési és sportmozgalom 5 éves fejlesztési tervéről szóló határozatot. Lásd erre: Az MTST Elnökségének 16–1/1960 (VII. 14.) MTST számú határozata a magyar testnevelési és sportmozgalom ötéves fejlesztési irányelveiről szóló II/1959. (X. 23.) MTST számú határozat végrehajtásáról az 1961. évi fejlesztési terv, valamint az ötéves fejlesztési irányszámok kidolgozásában. *MTST Közlöny.* III. 9. sz. 3–5. o.
77 Az MTST Elnökségének 22–1/1960 (XI. 10.) MTST számú határozata a Kilián Testnevelési Mozgalom bevezetésére és szabályzatára. *MTST Közlöny.* IV. 13. sz. 3–4. o.
78 Terényi, 1997. 209–210. o.
79 A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1962. évi 19. számú törvényerejű rendelete a Magyar Testnevelési és Sport Tanács létesítéséről szóló 1958. évi 4. számú törvényerejű rendelet módosításáról és kiegészítéséről. *Magyar Közlöny.* 1962. 61. sz. 1962. augusztus 10. 516. o.
80 Az MTST V/1962. (X. 15.) MTST számú határozata a sportszövetségek szervezetének és működésének szabályozásáról. *MTST Közlöny.* VI. 10. sz. 1962. október 15. 8. o.
81 A szovjet mintájú tavaszi-őszi bajnokságra való átállás tudományos megalapozottsága kapcsán érdemes felidézni Barcs Sándor, az MLSZ egykori elnökének visszaemlékezését, amely szerint még e rendszer 1950-es hazai bevezetésekor Valentyin Granatkin, a szovjet labdarúgó szövetség vezetője is „nagyot mulatott a magyarok döntésén, és így kiáltott fel: »Miért nem kérdezték meg, hol írja elő Marx vagy Lenin a tavaszi-őszi bajnokságot?«”. Dlusztus Imre: *Barcs Sándor.* Szeged, 1997, Délmagyarország Kft. (A továbbiakban: Dlusztus, 1997.) 168. o.
82 Terényi Imre: Időszerű feladataink. *Sport és Tudomány.* 1962/12. sz. 12–13. o.
83 Bihari Mihály: *Magyar politika 1944–2004. Politikai és hatalmi viszonyok.* Budapest, 2005, Osiris Kiadó, 298–300. o. és Rainer M. János (szerk.): *„Hatvanas évek” Magyarországon*. Tanulmányok. Budapest, 2004, 1956-os Intézet, 14–16. o. és Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században.* Budapest, 2010, Osiris Kiadó, 401–425. o.
84 Dlusztus, 1997. 175–176. o.
85 Barcs Sándor: Csontvázak az MLSZ szekrényéből. Így lettünk elsőkből utolsók… *FourFourTwo* 2017. 11. sz. 85. o.
86 Dlusztus, 1997. 187. o.

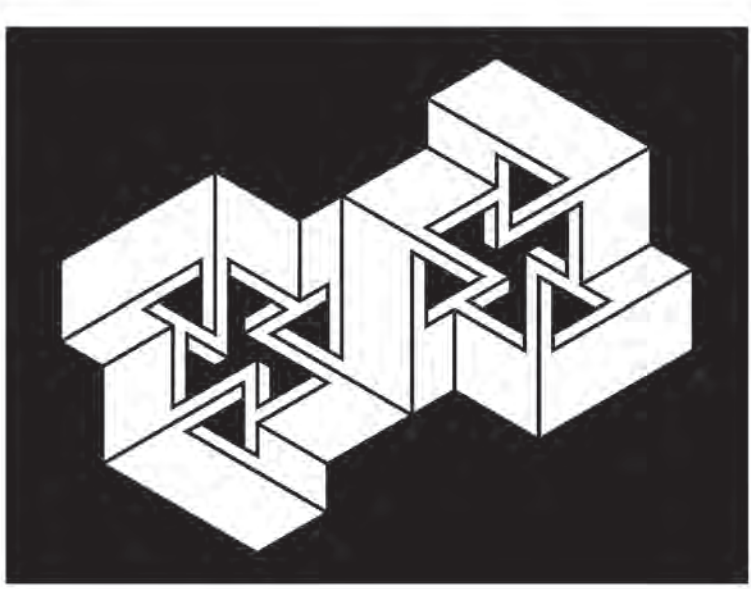

KERESZTES CSABA

Élet és halál a születés előtt

Az emberiség több évezredes történelme során a tudományos ismeretek bővülése hatással volt az emberek gondolkodására, adott helyzethez való viszonyulásukra, ezáltal a társadalom működésére és végső soron a társadalom működését szervező, irányító jogrendszerre. E törvényszerűséget könnyű belátni, ha például a mai életünket ezermódon befolyásoló, belsőégésű robbanómotorok megjelenését követően végbemenő motorizációra gondolunk. Az autók elterjedésével szükségszerűvé vált a közlekedési szabályok kialakítása, majd a különböző országok szabályainak egységesítése. Hasonló volt a helyzet a műszaki életben, a különböző szabványok kialakításával is. De amikor az ember megvalósította a létezése óta áhított vágyát, a repülést, majd később a világűrt is meghódította, vagy ásványkincseket vagy épp az atomenergiát kezdte hasznosítani, ezzel olyan élethelyzetek lehetőségét teremtette meg, amelyek újabb és újabb szabályozást igényeltek. Korábban ismeretlen jogalanyok közti jogviszonyok, felelősségi viszonyok jöttek létre. A jogalkotók nemzeti és nemzetközi szinten is olyan szabályokat alkottak, melyek évszázadokkal korábban értelmezhetetlenek lettek volna. Így jött létre például a KRESZ[1], a szabványosítás[2] vagy éppenséggel a fokozott veszéllyel járó tevékenység miatti felelősség, mely utóbbi alatt a tankhajók olajszennyezése, az atomenergia békés felhasználása, valamint az űrtevékenység miatti nemzetközi felelősség értendő.[3]

Hasonló, bár teljes egészében az említett példáknak nem megfeleltethető jogi helyzetről beszélünk, amikor a már megfogant, de még meg nem született élettel összefüggésben vizsgáljuk a jog- és felelősségi viszonyokat. Csupán hasonló, mert bár az évezredekkel korábbi ember nem tudta, hogy milyen biológiai folyamatok mennek végbe a nő testében, de azt tudta, hogy a terhességet gyermekszületés követi majd, ezzel szemben az atomenergiáról viszont fogalma sem lehetett. Tehát, értelemszerűen a megszületendő gyermek várása során előállt élethelyzetek – a többi említett példával ellentétben – minden korban és kultúrában megkívántak valamiféle szabályozást. Ezek vagyonjogi, jellemzően öröklési jogi viszonyokat voltak hivatottak rendezni.

Rómában a *személyiség* az élveszületéssel kezdődött. A méhmagzat tehát nem volt személy, csupán az anyatest része (portio mulieris), viszont ha az érdekeiről volt szó, úgy kellett tekinteni, mintha már megszületett ember, azaz *személy* volna. Elismerték az elhalt apja utáni öröklési jogát, viszont e jogokat az élveszületésig függőben tartották. Ha halva született, úgy tekintették, mintha meg sem fogant volna. A fogamzás idejének megállapítására pedig egy megdönthető vélelmet (praesumptio iuris et de iure) hoztak létre, így tehát azt a születés után állapították meg oly módon, hogy attól visszafelé számított 182. és 300. nap közé tették.[4]

A keresztény, ezen belül a római katolikus egyház az ötödik parancsolatot kiterjeszti a méhmagzatra, akik közül „[…] nagyon sok gyermek nem látja meg élve a napvilágot, mert szülei megölik, mielőtt a világra jöhetett volna. Százezrek és százezrek pusztulnak el így, többen, mint a világháborúban, és újabban csak szaporodik az ártatlan áldozatok száma. Úgy hívják ezt, hogy »a terhesség megszakítása«. Az anya elmegy az orvoshoz, és az orvos kioperálja belőle eleven magzatát, mintha csak egy ártalmas daganat volna. Vajon mit vétett az ártatlan teremtés, hogy a szülők oly gyűlölettel vannak ellene és életére törnek? Miért kell neki kereszteletlenül meghalnia és Isten látásától – önhibáján kívül – örökre megfosztania? Nagy bűn ez, Kedves Hívek, igen nagy bűn! És ne mondja senki, hogy a törvény megengedi, mert Isten törvénye nem engedi! És Isten egykoron

nem emberi törvény szerint fog megítélni titeket, hanem a saját örök törvénye szerint, mely így szól: »ne ölj!« Természetellenes bűn is a magzat megölése, mert Isten az ember természetébe oltotta a szülői szeretetet, és most maga a szülő fordul magzata élete ellen. És ne mondja senki, hogy a gyermek anyja méhében nem eleven: mert bizony élő lény az, akinek lelke van, és aki növekszik, fejlődik, sőt sokszor megmozdul az anyai szív alatt, mint ahogyan Keresztelő Szent János repesett anyja, Szent Erzsébet méhében, amikor a Boldogságos Szűz köszöntését meghallgatta."[5] Nem kérdés tehát, hogy az egyházjog nevesíti a magzatelhajtás tényállását, melyre „[…] az 1398. kánon önmagától beálló kiközösítést rendel."[6]

Az emberiség a jogegyenlőség megszületéséig – történelme során – nagy és rögös utat tett meg. Az ókor filozófusai, a keresztény gondolkodók, a középkor egyházi uralmának viszontagságain keresztül, a felvilágosodás mozgalmain át, a későbbi szocialista eszmék térnyerésén keresztül mind alakították, formálták azt a közgondolkodást, amelynek a jelenlegi állomása az emberi jogokat nemcsak deklaráló, hanem érvényre juttató alkotmányok és jogrendszerek Európában és Észak-Amerikában.[7] Így tehát „[…] minden ember […] jogalany, vagyis jogi értelemben véve »személy«. Ezzel egy hosszú […] történelmi folyamat céljai nyertek egyetemes elismerést: minden ember nemcsak »természetes állapotát«, hanem jogállását tekintve is egyenlő lett. A minden embert megillető jogképesség kizárja a rabszolgaságot, […] kizárja a jogképesség különböző terjedelmén alapuló (pl. rendi) különbségeket is. […] Természetes egyetértés volt arra nézve, hogy mindenki ember, aki embernek született."[8] Jogkiterjesztő eszmék, mozgalmak ma is léteznek. Csak míg a 19. század magyar nemzeti liberálisai azt a célt tűzték ki, hogy az addig jogtalan néptömegeket beemeljék a nemzetbe, az alkotmányosság sáncai mögé[9], addig most „[a] kérdés az, hogy az ember jogi státusza kövesse-e a természet- és szellemtudományok, valamint a közvélemény ember-fogalmainak […] változását, kiterjedjen-e az ember jogi fogalma is a születés előttre, egészen a fogantatásig. A jogalanyiság ilyen kiterjesztésének jellege és hordereje csak a rabszolgaság eltörléséhez hasonlítható, de annál is jelentősebb lenne. Ezzel az ember jogalanyisága elérné elvileg lehetséges végső határát és teljességét; az ember különböző fogalmai ismét egybeesnének."[10]

A kérdés az, hogy a tudományos ismeretek bővülésének (vagy másnak) következménye-e az említett jogkiterjesztés a fogantatás és a születés közti időszakra? Az emberi jogok eszméjének megszületése, majd azok érvényre jutása mennyiben eredményezi az emberi lét kiterjesztését a születés előtti időszakra?

A kérdés vizsgálata több jogterületet érint. A polgári jog a jogképesség kezdetét a fogamzáshoz köti, feltéve, ha a magzati létet élveszületés követi. A fogamzás időpontját pedig egy megdönthető vélelemmel, a születéstől visszafelé számított háromszázadik napra teszi, melybe a születés napját is beleszámítja.[11] Ez – lényegileg, kisebb eltéréssel – megfelel a magzathoz való római magánjogi viszonynak. Azonban időről időre, a magzat jogi helyzetét feszegető jogászok, teológusok vagy más tudomány képviselői, vagy laikusok, hívők, egyszerű állampolgárok, vagy bárki, nem a magánjogi státusszal „birkóznak", hisz ez egy megpróbáltatásokkal teli évezredeket kiállt jogi konstrukció. Sokkal inkább az emberi jogi (alapjogi, illetve alkotmányjogi) és az ennek folyományaként létrejövő büntetőjogi vetület az, ami egy olyan téma az emberi léten belül, amely messze túlmutat a jog tudományán. A *lét* és a *nemlét* az embert létezése óta foglalkoztatja. Megihlet gondolkodókat, szellemtudományok épülnek a létezés mibenlétének megragadására. Vallások magyarázzák az emberi élet határait és adnak válaszokat az emberi ésszel fel nem fogható és szemmel nem látható, emberi élet határain túli *létre*. A kérdés teret hódított a természettudományokban is. A biológia, az orvostudomány fejlődésével, a technika alakulása

révén, az ismeretek robbanásszerű bővülésével napról napra újabb lehetőségek nyílnak a lét határainak keresésére, a szemmel nem látható, nem érzékelhető élet megismerésére, tulajdonságainak feltárására, bemutatására, az eddig nem létezőnek hitt megmutatására, hétköznapjaink részévé téve mindazt, amit az ember nem is olyan régen még homályba burkolózó ismeretlennek hitt.

Végül pedig ne feledkezzünk meg arról az emberről se, aki nem tudományok művelője, csupán megéli a kor társadalmában a hétköznapokat. Lehet, hogy vallásos, lehet, hogy nem. Lehet, hogy olvas, tájékozódik, lehet, hogy nem. De mindegy is, hisz csak az számít, hogy megéli a ma valóságát és az emberi lét valóságához hozzátartozik a *kezdet* és a *vég* és bárkiről is legyen szó e földön, az tudni akarja, hogy hol van az. Nem feltétlenül mindenkinek ugyanott: egy római katolikus hívő keresztény ember, egy ateista orvos, egy buddhista jogász vagy egy kételkedő filozófus valószínűleg négyféle választ adna ugyanarra a kérdésre. Csupán egy dologban lehetünk biztosak, mégpedig abban, hogy a kérdés senki számára nem érdektelen. Mindenki gondolkodik erről a kérdésről hite, meggyőződése, lelkiismerete, tudományos tájékozottsága szerint. Sose volt és sose lesz ebben sem és sok minden másban sem egységesen, mindenki számára megnyugtató válasz.

Van azonban egy tudomány, ami működteti és irányítja a társadalmat, amelynek feladata válaszokat, megoldásokat adni bizonyos élethelyzetekre, hisz ezért hozták létre: a jogtudomány az, amelynek ki kell munkálni egy olyan megoldást, amely átmenetileg, viszonylag megnyugtatóan rendezni képes egy megoldhatatlan jogkérdést. Ha ugyanis a jogrendszert egy mindenkori társadalmi viszonyokhoz igazodó, azokat rendezni hivatott rendszerként fogjuk fel, melynek alapja a közmegegyezés, akkor jelen esetben egy orvostudományi, filozófiai, vallási, etikai vetületekkel rendelkező kérdést kellene jogszabályi formába önteni úgy, hogy mindeközben egyértelmű: az említett tudományok más megközelítésből, más válaszokat adnak ugyanarra a problémára, az említett emberek pedig, hitüknek, meggyőződésüknek, tudományos ismereteiknek, szubjektív erkölcsi korlátaiknak, lelkiismeretüknek megfelelően különbözőképp viszonyulnak az ember – jelen cikkben taglalt – örök problémájához. Így tehát a jogrendszer, a kialakított szabályokkal, csupán egy helyzetet, de nem megoldást teremt. Nem meglepő ez, hisz a jognak az a feladata, hogy a társadalmi viszonyokat *rendezze*. Ha a jog egy jogviszonyt „rendez", akkor a jog nem fog választ adni sem a kételkedő filozófusnak, sem a katolikus hívőnek, sem a buddhistának, sem az ateistának, hisz a jog ezzel nem válik a tudományok tudományává, csupán – jól, vagy rosszul – elvégzi a feladatát. *Így aztán a magzat létének kérdése minden, modern jogrendszerrel rendelkező ország jogászát, jogalkotóját komoly feladat elé állította.*

A kialakított szabályozások azonban korántsem véglegesek és megnyugtatóak. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy az egyes országok szabályozásában jelentős különbségek is megfigyelhetők. Ami még ennél is jobban rámutat a téma kényes mivoltára, az az, hogy például az erősen katolikus Lengyelországban az abortuszszabályok szigorítása jelentős társadalmi feszültséget szült, különösen, amikor egy-egy rosszul értelmezett helyzetből és félreértelmezett jogszabályból eredően terhes anyák haltak meg az el nem végzett abortusz okán. De az Amerikai Egyesült Államokban, például az elnökválasztás időszakában, az abortusz rendszeresen kampánytéma[12], egyébként meg jelenleg kampánytól függetlenül is ismét fellángolt az ezzel kapcsolatos közbeszéd, illetve társadalmi vita. Ennek oka, hogy a Szövetségi Legfelsőbb Bíróság érvénytelenítette a Roe kontra Wade[13] döntést, amely szerint alkotmányellenesnek számított az abortuszjog korlátozása. E döntés érvénytelenítésével egy új helyzet állt elő, mégpedig az, hogy most már a tagállamok joga és felelőssége a kérdés rendezése. Így aztán teljesen különböző szabályozások lehetségesek,

a liberalizált megoldástól, a teljes abortusztilalomig minden fellelhető. Ezeken kívül persze van példa az ellenkezőjére is. A jelentős mértékben keresztény lakosságú nyugat-afrikai Libéria, ahol az abortusz bűncselekménynek számított és csak nagyon szűk körben volt lehetőség a terhesség legális megszakítására, most – egyes szomszédos országaival ellentétben – lépéseket tett az abortusz liberalizálása irányába.[14] Látható tehát, hogy egy olyan kérdésről van szó, amelynél még halvány tendenciák megállapításával is nagy fába vágnánk a fejszénket, nemhogy a Föld országaiban megfigyelhető egységes trendről beszélhetnénk.

Az Európa Tanács országaira szűkítve a kört, tegyünk némi említést a strasbourgi esetjog jelen témát érintő megállapításairól! Ez esetben az Emberi Jogok Európai Egyezményének[15] a *2.* cikke az élethez[16] és a *8.* cikke a *magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jog*ról[17] relevánsak. Csupán a teljesség kedvéért érdemel említést, hogy a halálbüntetés eltörléséről utóbb született a hatodik kiegészítő jegyzőkönyv.[18] A kérdés az, hogy az élethez való jogról szóló 2. cikk alkalmazható-e a magzati élet védelmére, valamint a 8. cikkel összefüggésben, a terhesség megszakítását szabályozó jogi normák a magánéletbe történő beavatkozást jelentik-e? A strasbourgi állásfoglalás mindkét kérdésben meglehetősen „óvatos". Az élethez való jog kapcsán a Bizottság egyik felhozott érve az volt, hogy mivel az Egyezményt aláíró államok már korábban – bizonyos keretek között – engedélyezték a terhességmegszakítást, ezért a 2. cikk esetén a szándékuk nem terjedhetett ki a magzat élethez való alanyi joggal történő felruházására.[19] Ettől függetlenül, a tagországok alkotmánybíróságai teljesen különböző álláspontra jutottak e kérdésben, így aztán az a „megoldás" maradt, hogy a tagországoknak a magzatvédelem kérdésében igen jelentős mozgásterük van.[20] A 8. cikkel való összefüggésben[21] viszont megállapítható, hogy a terhesség, illetve annak megszakításával kapcsolatos kérdések kétségtelenül a magánélet részét képezik. Az államokat azonban – részben a 2. cikk kapcsán meglévő nagy tagállami mozgástér miatt – e vonatkozásban is meglehetősen tág mérlegelési jog illeti meg.[22] Látható tehát, hogy a magzatvédelem terén nemzetközi színtéren markáns iránymutatás nem várható. A nemzeti szintű jogalkotásra hárul tehát a feladat, hogy jogrendszere elveivel, állampolgárai meggyőződésével, a közgondolkodással összhangban, lakossága jelentős többségének megelégedésére, sok-sok egymással ütköző érvet és ellenérvet megfontolva, azokból kisebb-nagyobb darabokat, morzsákat hasznosítva olyan normát alkosson, amely abban az adott földrajzi és kulturális térségben átmenetileg megnyugtatóan rendezi a soha meg nem oldható jogi paradoxont.

Folytassuk tehát a félbehagyott magyar szabályozással! Mint láttuk, a polgári jogi viszonyok megnyugtatóan kimunkáltak. A más államokban megfigyelhető felfogásbéli sokszínűség nem a magánjogi szabályozás miatt okoz sokszor csillapíthatatlan hullámverést. A magzat státuszának alapjogi megközelítése az, ami mindig és mindenhol örök dilemma tárgya. A kérdés tehát az, hogy a magzat ember-e. Egyebek közt e kérdést fejti ki az Alkotmánybíróság, öt alkotmánybíró párhuzamos véleményével a – már fentebb idézett – 64/1991. (XII. 17.) AB határozatban. Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint ennek eldöntése jogalkotói kérdés, tehát „[a] magzat jogalanyiságának kérdése az Alkotmány[23] értelmezésével nem dönthető el"[24], fogalmazott a testület, és rámutatott az alkotmányos szabályozás lehetőségeire. E szerint tehát, „[h]a a törvényhozó úgy határoz, hogy a magzat jogilag ember, tehát olyan jogalany, akit megillet az élethez és méltósághoz való alanyi jog, akkor terhességmegszakítás is kizárólag azokban az esetekben végezhető, amelyekre nézve a jog eltűri az emberi életek közötti választást, és ennek megfelelően nem is bünteti az emberi élet kioltását. Ilyen eset például az, ha az anya életének megmentése érdekében válik szükségessé az abortusz." A másik

lehetőség pedig az, hogy „[…] a törvényhozó úgy dönt, hogy a magzat jogilag nem ember, azaz nem jogalany az Alkotmány 56. §-a[25] értelmében, és nem illeti meg az élethez és méltósághoz való alanyi jog, akkor az Alkotmánnyal összhangban nemcsak lehetséges, de kötelező is a magzati élet védelmére vonatkozó állami kötelezettség mérlegelése az anya önrendelkezési jogával, valamint más alapjogaival szemben."[26] A látszat ellenére itt nem két abszolút szélsőségről van szó, ugyanis ha „[…] a törvényhozó nem ismeri el a magzat jogalanyiságát, a terhességmegszakítás feltételeinek megállapításakor nem hagyhatja teljesen figyelmen kívül a két legfontosabb szemben-álló jog egyikét sem: mérlegelnie kell az anya önrendelkezéshez való jogát is, és az élethez való jogból folyó, a magzatra is kiterjedő állami életvédelmi kötelezettséget is. Nem lenne alkotmányos a teljes abortusztilalom, mert ezzel teljesen figyelmen kívül hagynák az anya önrendelkezési jogát (és egészséghez való jogát). […] Hasonlóképpen nem lenne alkotmányos, ha a szabályozás kizárólag az anya önrendelkezési jogát nézné. A magzat életének védelme annak megfoganásától kezdve állami kötelesség, tehát a terhesség kezdeti szakaszában sem lehet egyedül az önrendelkezési jog irányadó. Az állam objektív kötelességéből az élet védelmére az következik, hogy az állam nem engedheti meg alkotmányosan az indok nélküli abortuszt. Különösen szükséges az indokolás azért, mert az abortusz esetében az állam életvédelmi kötelezettsége nem névtelen statisztikai kockázat elhárítását vagy elosztását szolgálja, hanem egyedi emberi magzat szándékos megsemmisítéséről van szó. A törvényhozó által elégségesnek tartott indokokat a terhességmegszakítás törvényi feltételéül kell szabni."[27] Így tehát az Országgyűlés megalkotta a magzati élet védelméről szóló 1992. évi LXXIX. törvényt, melyben rögzítette a várandós nőre és a magzatra kiterjedő állami védelmi kötelezettséget és a védelem eszközeit és módozatait, valamint a terhességmegszakítás feltételeit.[28] E törvénnyel tehát a jogalkotó kinyilvánította, hogy a magzat nem jogképes, tehát jogi értelemben nem ember. A magzatra az állam életvédelmi kötelezettsége terjed ki, élethez való alanyi joggal nem rendelkezik.

Talán meglepő lenne, ha egy ilyen sok vitát kiváltó kérdés valamiféle „megoldása" nem gerjesztene újabb vitát, nem vetne fel újabb problémát. Így is történt. E helyütt nem kívánok e törvény elemzésébe bocsátkozni, e cikknek ez nem tárgya, csupán említés szintjén térnék ki arra, hogy a törvény nevesíti *az állapotos nő súlyos válsághelyzetét*[29], mely esetben a 12. hétig a terhesség megszakítható jogszerűen. Több indítvány e rendelkezés kapcsán érkezett az Alkotmánybírósághoz. Ezenkívül a magzat jogalanyiságával összefüggő kifogások is érkeztek és volt több indítványozó, aki az egész törvényt alkotmányellenesnek tartotta. Így tehát – e törvény kapcsán – a magzati jog kérdése pár év múltán ismét az Alkotmánybíróság asztalán hevert, a testület pedig meghozta a 48/1998. (XI. 23.) AB határozatot, amely két különvéleménnyel és két párhuzamos indokolással tovább csiszolta a rendszerváltás után kialakított szabályozást. Így tehát a magzati élet kioltható, a törvényben meghatározott feltételek mellett, ezzel bizonyos mértékben, indokolt esetben érvényre juttatva a nő önrendelkezési jogát. Értelemszerűen az indokok azok, amelyek miatt e kérdés nem jutott nyugvópontra. Az Alkotmánybíróság – nemzetközi kitekintést is téve – tételesen megvizsgálta a kérdéses rendelkezéseket, melyek elemzését, értelmezését részletesen kifejtette a határozatában. Bizonyos elemeket, jogtechnikai megoldásokat megsemmisített, másokat értelmezett és indokolt. Jelen cikknek nem célja ezek részletes bemutatása és az akkori meglátások közel huszonöt évvel későbbi „újraértékelése" sem, csupán egy általam nagyon érdekesnek és fontosnak vélt megállapításra szeretnék rávilágítani, ami véleményem szerint meglehetősen árnyalja azt a képet, amelyet esetleg az abortusz heves ellenzői kialakíthatnak e jogi szabályozás kapcsán. A Magzatvédelmi törvény[30]

12. § (6) bekezdésének első mondata úgy fogalmaz, hogy „[a] súlyos válsághelyzet fennállását az állapotos nő, illetve – cselekvőképtelensége esetén – törvényes képviselője a kérelem aláírásával igazolja.” E meglepően „tág” megfogalmazás gyakorlatilag a terhességmegszakítást egyedül a nő elhatározásától teszi függővé, mely rendelkezés hiánypótló céllal került a törvénybe az egyéb, terhességmegszakítást megalapozó okok mellett, fejti ki az Alkotmánybíróság, hivatkozva az Országgyűlés 1992. december 17-i ülésnapjának jegyzőkönyvére. Nyomatékosan felhívja továbbá a figyelmet, hogy ezt az irányvonalat (mármint, a terhes nő szubjektív, felülbírálhatatlan és ellenőrizhetetlen megítélésére hivatkozás elfogadásával, a nő önrendelkezési jogának kiteljesítését) „[…] sem külföldön, sem Magyarországon nem alkotmányossági meggondolások kényszerítették ki”, hanem „[…] az abortusz korlátozására irányuló korábbi szabályok hatástalansága késztette a törvényhozót új stratégia keresésére, vagy az Alkotmánybíróságot ilyen út alkotmányosságának előzetes kimondására.” Ezzel a – csupán – formálisan megkövetelt krízishelyzettel a jogalkotó „[…] legalább elvileg kellő ellensúlyt […]” állít a magzat „jogával” szemben.[31] Így tehát a ’90-es évek jogrendszerének alakítói majd’ egy évtized alatt kimunkálták azt a jogi konstrukciót, amely meggyőződésem szerint *csupán egy válasz* egy olyan kérdésre, amely nem lehet jó, vagy rossz. Bármilyen válasz lehet jó is és rossz is, csak azt kell eldönteni, hogy a versengő világnézeti megközelítések közül melyikhez szeretnénk közelebb tudni magunkat. Nos, az akkori jogalkotás szereplői egy inkább liberalizáltnak mondható abortuszszabályozást alakítottak ki azzal, hogy amennyiben a terhesség megszakítása nem felel meg a törvényi feltételeknek, abban az esetben viszont bűncselekményről beszélünk, melyet az akkori Btk.[32] a XII. fejezetében személy elleni bűncselekményként, azon belül pedig az élet, a testi épség és az egészség elleni bűncselekmények közt mint *magzatelhajtást* a 169. §-ban nevesített.

Az Alaptörvény hatályba lépésével a magzat jogvédelme alkotmányos szintre emelkedett. A II. cikk úgy fogalmaz, hogy „[a]z emberi méltóság sérthetetlen. Minden embernek joga van az élethez és az emberi méltósághoz, a magzat életét a fogantatástól kezdve védelem illeti meg.”[33] Ebben a megfogalmazásban formálisan is elválik az „ember” és a „magzat” fogalom, és a magzatra az állam életvédelmi kötelezettségét terjeszti ki, immár alkotmányos szinten deklarálva. A magzati élet védelméről szóló törvény[34] – kisebb-nagyobb módosításokkal bár, de – hatályban marad. Az Alaptörvény 2011-es hatálybalépését követő év nyarán az Országgyűlés új Büntető Törvénykönyvet fogad el, mely lényegileg ugyanazzal a tartalommal, a XV. fejezetében, az élet, a testi épség és az egészség elleni bűncselekmények közt, a 163. §-ban definiálja a magzatelhajtás törvényi tényállását.[35] Megállapítható tehát, hogy a 2011-es alkotmányozással és az azt követő törvénykezéssel, a magzati jog kérdésében gyökeres szemléletváltás nem történt.

Végezetül ismételten szeretném kihangsúlyozni azon – már említett – álláspontomat, miszerint az ember jogképessége kezdetének a születés időpontjáról a fogamzás időpontjára történő áthelyezése, illetve az „ember-fogalom” kiterjesztése a magzati létre, nem jogkérdés. Természetesen, ebben a jogalkotó dönt és a döntésének megfelelően a vonatkozó jogszabályok megalkotásával létrehozza azt a következetes rendszert, amely aztán szervesen illeszkedik a jogrendszer egészébe. Azonban némi szerény nemzetközi kitekintéssel igyekeztem rávilágítani arra a sokszínűségre, ami a világban e témát illetően megfigyelhető. Senki nem gondolhatja, hogy olyan országok jogalkotói, alkotmánybírói, jogászai, akik jelentősen más álláspontot képviselnek e kérdésben, kevésbé alaposan, kevesebb szempontot megvizsgálva jutottak volna ellenkező következtetésre, mint akár a szomszédjaik. Csupán más elvi alapokon nyugvó megközelítés mellett döntöttek akkor, amikor nekiláttak e kérdés rendezésének.

Mint mondottam, a jog csupán eszköz arra, hogy a társadalom működését szervezze. Törekszik, mert törekednie is kell az igazság, az igazságosság, a méltányosság és soksok erkölcsi kategória megjelenítésére és érvényre juttatására, azonban e téren, a lehetetlenre vállalkozott, hisz itt a lelkiismereti, meggyőződésbéli érvek túlnyomók. Az állam viszont a jog eszközével semleges kell, hogy maradjon. Így aztán annyit tehet csupán, hogy az évszázadok során kimunkált emberi jogok okán mozgásteret biztosít az állampolgárai számára oly módon, hogy a mellett a bármilyen lelkiismereti, meggyőződésbéli okból vagy hitből fakadó más, szigorúbb szabályok szerint élő embert is élni hagyja a meggyőződése szerinti szabályokkal. Jelen témát illetően ma Magyarországon a jog ezt biztosítja.

JEGYZETEK

1 Lásd: 1/1975. (II. 5.) KPM-BM együttes rendelet a közúti közlekedés szabályairól.

2 Lásd: 1995. évi XXVIII. törvény a nemzeti szabványosításról.

3 Lásd: Nagy Károly: *Nemzetközi jog,* Budapest, 1999, Püski Kiadó Kft, 562–568. o.

4 Molnár Imre – Jakab Éva: *Római jog*, Szeged, 2001, Copyright Diligens Bt, 121–122. o.

5 A Magyar Püspöki Kar körlevele az abortusz ellen (részlet), Budapest, 1956. szeptember 12. https://katolikus.hu/dokumentumtar/a-magyar-puspoki-kar-korlevele-az-abortusz-ellen

6 Lásd: Erdő Péter: *Egyházjog,* harmadik, átdolgozott kiadás elektronikus változata, 2003, Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár, 97. §, 1. Magzatelhajtás, 598-600. o, http://www.ppek.hu/k475.htm

7 Lásd az emberi jogok kialakulásáról, fejlődéséről: Halász Iván: Az emberi jogok civilizációs meghatározottsága, In: *Alapjogok, Az emberi jogok alkotmányos védelme*, Bp., 2021. Ludovika kiadó, 19–39. o.

8 64/1991. (XII. 17.) AB határozat.

9 Lásd: Halász Iván: Az emberi jogok … i. m. 23. o.

10 64/1991. (XII. 17.) AB határozat.

11 Lásd: 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről, 2:2. § [A jogképesség kezdete]

12 Lásd: Balogh-Békesi Nóra – Balogh Zsolt: Az élethez való jog, In: *Alapjogok, Az emberi jogok alkotmányos védelme*, Bp., 2021. Ludovika kiadó, 111–120. o.

13 Roe v. Wade, 410 U.S. 113 (1973).

14 Lásd: https://hu.euronews.com/2022/06/24/usa-nok-millioi-veszitik-el-az-abortuszhoz-valo-jogot

15 Magyarországon az 1993. évi XXXI. törvény az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről.

16 2. Cikk – Élethez való jog: *1. A törvény védi mindenkinek az élethez való jogát. Senkit nem lehet életétől szándékosan megfosztani, kivéve, ha ez halálbüntetést kiszabó bírói ítélet végrehajtása útján történik, amennyiben a törvény a bűncselekményre ezt a büntetést állapította meg.*
2. Az élettől való megfosztást nem lehet e Cikk megsértéseként elkövetettnek tekinteni akkor, ha az a feltétlenül szükségesnél nem nagyobb erőszak alkalmazásából ered:
a) személyek jogtalan erőszakkal szembeni védelme érdekében;
b) törvényes letartóztatás foganatosítása vagy a törvényesen fogva tartott személy szökésének megakadályozása érdekében;
c) zavargás vagy felkelés elfojtása céljából törvényesen tett intézkedés esetén.

17 8. Cikk – Magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jog: *1. Mindenkinek joga van arra, hogy magán- és családi életét, lakását és levelezését tiszteletben tartsák.*
2. E jog gyakorlásába hatóság csak a törvényben meghatározott, olyan esetekben avatkozhat be, amikor az egy demokratikus társadalomban a nemzetbiztonság, a közbiztonság vagy az ország gazdasági jóléte érdekében, zavargás vagy bűncselekmény megelőzése, a közegészség vagy az erkölcsök védelme, avagy mások jogainak és szabadságainak védelme érdekében szükséges.

18 Hatodik kiegészítő jegyzőkönyv az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló Egyezményhez a halálbüntetés eltörléséről:
1. Cikk: *A halálbüntetést el kell törölni. Senkit sem lehet halálbüntetésre ítélni, sem kivégezni.*
2. Cikk: *Egy állam törvényhozása rendelkezhet halálbüntetésről háború idején vagy háború közvetlen veszélye idején; a halálbüntetést ez esetben is csak e törvényhozás által megszabott esetekben és előírt rendelkezéseknek megfelelően lehet alkalmazni. Ez az állam köteles az Európa Tanács Főtitkárával jogszabályainak vonatkozó rendelkezéseit közölni.*

19 No. 8416/79, Dec. 13. 5. 80, D.R. 19, p. 244.

20 Lásd: Grád András: *Kézikönyv a strasbourgi emberi jogi ítélkezésről.* 2. átdolgozott, bővített kiadás, Budapest, 2000, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft, 82–83. o.
21 Uo. 298. o.
22 No. 17004/90, Dec. 19. 5. 92, D.R. 73, p. 155.
23 1949. évi XX. törvény. A Magyar Köztársaság Alkotmánya.
24 64/1991. (XII. 17.) AB határozat.
25 Alk. 56. § *A Magyar Köztársaságban minden ember jogképes.*
26 64/1991. (XII. 17.) AB határozat.
27 64/1991. (XII. 17.) AB határozat.
28 Lásd: 1992. évi LXXIX. törvény a magzati élet védelméről.
29 1992. évi LXXIX. törvény 5. § (2) bekezdés: *Súlyos válsághelyzet az, amely testi vagy lelki megrendülést, illetve társadalmi ellehetetlenülést okoz.*
30 1992. évi LXXIX. törvény a magzati élet védelméről.
31 Lásd: 48/1998. (XI. 23.) AB határozat.
32 1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről.
33 Magyarország Alaptörvénye, 2011. április 25.
34 1992. évi LXXIX. törvény a magzati élet védelméről.
35 Lásd: 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről.

HERMANN SZABOLCS

A Szatmári Római Katolikus Egyházmegye népénekeinek gyűjteménye: Téged, Isten, dicsérünk

„A magyar nyelvterületen több egyházi énekgyűjtemény létezik. A katolikus Egyház vonatkozásában a *Szent vagy, Uram!* (*Hozsanna*), *Éneklő Egyház* (erdélyi változata: *Dicsérjétek az Urat*). Ezek tartalmazzák egyházi énekkincsünk zömét, de nem mindent. Vidékenként léteznek olyan énekek, amelyek ismertek, kedveltek, használatban vannak, de nem kerültek be egyetlen gyűjteménybe sem.

Hermann Szabolcs ezt a hiányt akarta pótolni, amikor összegyűjtötte a Szatmári Egyházmegyéből azokat az énekeket, amelyek az eddigi gyűjteményekben nem szerepeltek, de a közösségekben éneklik őket.

Az egyházi ének-zene három feltételnek kell, hogy megfeleljen: szent, művészi és egyetemes. A gyűjtemény vonatkozásában:

Szent: szövegük imádság. Szerzőjük nagyrészt ismeretlen. Az ember szívéből fakadnak: örömet, bánatot, reményt, hálát, kérést fejeznek ki.

Művészi: Dallamaik kedveltek, énekelhetők, művészi élményben részesítik az éneklőt és a hallgatót is. S ami talán a legfontosabb: az emberek éneklő kedvének a fenntartásához járulnak hozzá. Lesz hozzá még egy külön orgonakönyv, művészi kísérettel.

Egyetemes: Nagy részük nemcsak a Szatmári Egyházmegyében ismert, hanem egész Erdélyben a különböző változatokat egységesítette, hogy a nagyobb tömegű találkozókon az együtténeklés zökkenőmentesebb legyen.

Ez a gyűjtemény nemcsak azt a célt szolgálja, hogy ezt az énekkincset megőrizze az utókor számára, hanem segítséget akar nyújtani ahhoz, hogy az egyházközségek népénekeinek a száma gazdagodjon” – olvasható egy részlet Dr. Ágoston Ferenc pap, egyházzenész ajánlásából, amely a *Téged, Isten, dicsérünk* orgonakönyv elején áll.

*

Csomaközben vagyunk. Svábok, magyarok, románok, romák egy helyen. Sokfélék vagyunk. A többség katolikus. A falu közepén egy templom áll, melynek Szent István király a védőszentje, így augusztus 20-a e hely és templomunk egyik legnagyobb ünnepe. Egy ünnep, amely összetartja a népet.

Már gyerekként is nagy volt az ünnep előtti izgalom, s még emlékszem a nyüzsgésre, ahogy a falu apraja-nagyja készült, hogy ki-ki a maga módján tegye szebbé azt a napot. Mivel kántorcsaládban nőttem fel, így én a templomunk kórusát erősítettem, s ott vettem ki a felkészülésből a részem. A kórussal több héttel az ünnepi mise előtt elkezdtük az énekpróbákat. A tőlünk telhető legjobb tudással adtuk elő a kórusdarabokat, de valahogy nem ez hozta meg a csodát. A katarzisélményt inkább azok az énekek nyújtották, amelyeket közösen énekelt az egész nép. Zengett a templom a hívek hangjától.

Így volt lehetőségem felfedezni és megtapasztalni, milyen ereje van a hitnek a zenei önkifejezésben. Azt gondolom, nincs nagyobb erő, mint amikor kétszáz-háromszáz ember együtt énekel, ünnepel, s kifejezi örömét vagy éppen bánatát.

Ezekből az élményekből kifolyólag az egyházzene nagyon közel áll hozzám. Gyerekkorom óta gyűjtöm az olyan egyházi népénekeket, amelyek az idők folyamán kimaradtak a különböző római katolikus énektárakból.

Jelen írásomban a 2017 végén kiadott *Téged, Isten, dicsérünk* orgona- és énekeskönyvet szeretném bemutatni, amely a Szatmári Egyházmegyében gyűjtött hagyományőrző népénekeket tartalmazza.

10–11 éves lehettem, amikor édesapám felhívta a figyelmemet a Szatmári Egyházmegyében szájról-szájra hagyományozott énekek összegyűjtésére. Kántori szolgálataim során minden ünnep alkalmával találkoztam ezekkel az énekekkel mint orgonista, mint kántor. Nem szerettem őket, mert nem voltak pontosan lejegyezve, ezért mindenki kicsit másképpen énekelte őket, s nem volt hozzájuk orgonakíséret. Mindezek ellenére nagyon szép dallamok voltak, egyetlen ünnep sem volt elképzelhető nélkülük. Több mint ötszáz éneket gyűjtöttem és olvastam át a Szatmári Egyházmegye területéről, ezek közül százhúsz éneket választottam ki, esetenként javítottam és írtam rá orgonakíséretet.

A gyűjtés során kiderült, hogy a leggazdagabb forrásokat azok a plébániák képviselik, ahol egykor ferencesek vagy kedvesnővérek tevékenykedtek. Csomaköz egy fontos forrás volt, ahol Hermann Pál kántortól több mint százötven éneket vehettem át. A kották nagy részét ő maga örökölte a szatmári Szent József-templomból. Ezek a kották a kedvesnővérek működésének köszönhetők. A másik nagy forrást Kaplony képviseli, a ferencesek sok új szöveget és éneket írtak, nagyrészt Szent Ferencről, haláláról, valamint Szűz Máriáról. Olyan településsel is találkoztam, ahol már kihalófélben van a közösség, hivatásos kántor sincs, így a gyülekezet tagjai énekelnek a szertartásokon. Ilyen falu Szakasz is, ahol Reszler Mária néni az énekfelelős, sok éneket megismertem tőle. Nagyrészt csak szövegjegyzetei voltak. Minden kántor a tudásához mérten igyekezett leírni a birtokában lévő énekeket, dallamokat, sőt sokszor orgonakíséret megírásával is kísérleteztek. A legtöbb helyen kézzel írott kottákat találtam, de olyan énekekkel is találkoztam, amelyeknek csak a szövege volt leírva, a dallamot emlékezetből énekelték (ez utóbbi az egyik fő oka a dallambeli változásoknak). A következő kategóriákra tudtam bontani az énekeket, amelyeket találtam – mindenhol ismerik, ugyanazzal a dallammal és szöveggel éneklik őket (*Ó, áldott Szűzanya*; *Leszállt az ég dicső királya*; *Nagyasszonyunk*; *Jézus, hozzád siet ma néped*; stb.); – mindenhol ismerik, de a dallam néhány hangja eltérő, a szövegben is változások vannak, esetleg teljesen új versszakokat is lehet találni; – csak egy adott körben ismerik az adott éneket (pl. Kaplony és környéke).

Igyekeztem olyan orgonakíséretet írni, amelyik a dallammal partner, és kiemeli annak szépségét, de olyat is, amelyik a dallam kisebb-nagyobb hibáin megpróbál segíteni. Összhangzattan szempontjából olyan akkordokat használtam, amelyekkel alig-alig vagy egyáltalán nem találkozunk még a „*Szent vagy, Uram!*”-ban sem: van példa a Bach-korálokban jól megszokott szólamkereszteződésekre, késleltetésekre és disszonanciákra, ugyanakkor éltem mellékdominánsokkal, valamint a tonál-funkcionális összhangzattanban megengedett kvint-párhuzamokkal, beleértve a Mozart-kvinteket is. A modális hangsorban lévő énekek énekkíséreteiben a stílushoz hűen kvint-, szeptim- és oktávpárhuzamokra is találhatunk példát. Minden kíséret megírásakor fő szempont volt a változatosság, így az ismétlődő vagy visszatérő dallamokat más harmóniákkal láttam el. Egyes énekekhez egyszerűbb és nehezebb orgonakíséretet is írtam.

A könyv utolsó két fejezete speciális. Az utolsó előtti fejezet Szent István király énekeket tartalmaz. Ezeket nagyrészt Csomaközön komponáltam, a szülőfalum templombúcsújának tiszteletére. Az utolsó fejezetben pedig a tizenötödik és a tizenkilencedik számú karácsonyi énekek feldolgozását találhatjuk, melyeket vegyes karra, szólistákra és orgonára írtam át.

Az orgonakönyv ötszáz példányban, míg a kis méretű énekeskönyv háromezerötszáz példányban jelent meg. Ezeket a Szatmári Egyházmegye területén osztottuk szét, de a Partium egyéb területeire, Erdélybe és Magyarország templomaiba is jutott belőlük.

Az orgonakönyvben az egyházi év főbb ünnepeire és különleges alkalmakra egyaránt találhatunk énekeket. Kategorizálásuk az ünnepkörök szerint történt. Egyik fejezet gazdagabb, mint például a karácsonyi időszaké, másik szegényebb, ilyen a szentekről szóló énekeké. A következőkben néhány fejezetből mutatnék be egy-egy éneket.

(Karácsonyi énekek fejezete) Összesen tizenkilenc karácsonyi éneket és egy pásztorjátékot tartalmaz a karácsonyi énekek fejezete. Az alább csatolt pásztorének szövege és dallambeli felépítése (kérdés–válasz) nagyszerű előadási lehetőséget teremt a nőikar és férfikar külön-külön megszólaltatásához.

Forrás: népi gyűjtés (Csomaköz)

19. Szóljatok, ó, pásztorok

3. Intsetek, hol és miképpen föltalálható, az atyáktól várva esdett égi Megváltó?
–Istállóban, szűk jászolban, betakarva pólyában.

4. Ki az égi Kisded anyja, pásztoremberek, hogy szülésül választotta e szegény helyet?
-Szűz Mária oda szálla, helyt nem lelve Betlehemben.

5. Áldott légy, ó égi Kisded, s Szűzanyád veled, ki leszállsz a földre, nékünk hogy adhass eget.
-Az Atyával és Szentlélekkel hőn imádunk egyetemben.

(Nagyböjti énekek fejezete) A fejezet hat éneket tartalmaz, melyből öt Jézus ének, egy pedig Mária fájdalmáról szól. Ez utóbbit közlöm. Szerzője Kaplony település (Románia, Szatmár megye) ferences rendjének egyik tagja.

3.Viharok, ha zúgnak, tépnek, s reménytelen életünk, mi lesz hogyha nem segítesz, s a nagy árban elveszünk?
Szenvedőknek menedéke, életünkre fényt derítsz, életünknek végóráján bíztatóan ránk tekints!

(Jézus énekek és Jézus Szíve énekek fejezetei) A Jézus énekek között találhatunk áldozásra, áldozás utánra alkalmasakat, illetve a Krisztus király ünnepre szánt művek szintén ebben a fejezetben találhatók.

A következő egy közkedvelt Jézus Szíve ének, amelynek hangterjedelme a legalsó hangtól számítva a legmagasabbig egy decima. Ez a megszokottól kissé nagyobb távolság, de a tapasztalatok alapján még énekelhető a hívek számára is.

(Mária énekek fejezetei) Ez a fejezet a leggazdagabb, harminckét éneket tartalmaz. Találhatunk benne májusi hónapra szánt Szűzanya énekeket, Szeplőtelen fogantatás ünnepére, Nagyboldogasszony ünnepére, valamint az augusztus 20-i ünnephez csatolható Mária énekeket is.

Az itt közölt ének Páter-Szabó Dömjén kaplonyi szerzetes tollából származik. A dallamát helyenként másfelé irányítottam, ezzel elkerülve a gyakori hangismétléseket: a hetedik, a nyolcadik és a tizedik ütemben a H hangok helyett E hangok álltak, a változtatás következményeként a tizenegyedik taktus továbbmenetele is más kezdést kívánt.

Szöveg és dallam: Páter Szabó-Dömjén (1957) - alakítva

3. Mária tiszta szent Szíve, sorsunknak kincse, mindene, esedezz értünk, hogy mennybe érjünk, ó, boldogságos Mária!

(Szentekről szóló fejezet) A nyolc éneket tartalmazó fejezetben Szent Ferencről, Szent Ferenc haláláról, Szent Józsefről, a Szent Családról, Szent Antalról, Szent Cecíliáról találhatunk műveket. A Csanálos község templomában kapott kántorkönyvben sajnos a dallam és szöveg mellett a szerző neve nem volt lejegyezve.

Forrás: népi gyűjtés (Csanálos) - kissé alakítva

(Gyászénekek) A fejezet nyolc művet tartalmaz, amelyek többféle alkalomra íródtak: idősebb vagy ifjú temetésére, hosszan szenvedőnek stb. Az alább közölt *Búcsúztató* gyakran elhangzó ének temetéseken:

Forrás: népi gyűjtés (Csomaköz)

GYÁSZÉNEKEK
102. Búcsúztató

3. Ó, ne nézzed a gyarlóság bűnös ballépéseit, hanem a te szent Fiadnak végtelen érdemeit.
Istenem, Istenem, ki voltál mindenem, könyörülj én lelkemen!

Hosszan szenvedőnek:
4. Hosszas kínok tengeréből partra ért a szenvedő, enyhe ölén álmaival várja már a temető.
Nem dúlja ott szívét fájdalom tőre szét, mert a sírban béke van.

Ifjú temetésére:
5. Ó, kegyetlen, mérges halál, ellened mit vétettem, hogy oly hamar elszólítál, s nem engedtél már élnem?
Ó, halál, ó, halál, mily kegyetlen halál, életemtől megfosztál!

6. Rám lehelt a szörnyű halál, el is hervadtam tőle. Nem éleszt fel soha többé szeretteim bús könnye.
Ó, halál, ó, halál, mily kegyetlen halál, életemtől megfosztál!

7. Imádkozzatok érettem, buzgó keresztény hívek, hogy az Isten megbocsásson az én bűnös lelkemnek!
Ó, halál, ó, halál, mily kegyetlen halál, életemtől megfosztál!

A *Különböző alkalmakra* című fejezet tizenegy éneke a következő jellegű dalokkal szolgál ünnepekre, eseményekre: dicséret, hálaadás, esti imádság, ima lelkipásztorokért, elsőáldozásra, deportáltak emlékére.

A könnyebb átláthatóság érdekében a továbbiakban közlöm a *Téged, Isten, dicsérünk* orgonakönyv tartalomjegyzékét.

Tartalomjegyzék

Karácsonyi énekek

1. A kis Jézus megszületett ... 11
2. Betlehem kis falucskában ... 12
3. Betlehemi Kisded ... 13
4. Betlehemi pusztán ... 14
5. Csendes éj ... 16
6. Eljött a nap ... 18
7. Fenyőgallyas kis Jézuska ... 19
8. Istengyermek szálllt ma le ... 20
9. Karácsonyi himnusz ... 21
10. Leszállt az ég ... 22
11. Mennyből szállott szent gyermek ... 24
12. Messiásunk született ... 25
13. Messiásunk született ... 26
14. Szent, szent, szent az Úr ... 27

Pásztorénekek

15. Az Istennek szent angyala ... 28
16. Keljetek fel, pásztorok ... 30
17. Pásztorok, fel, éjfél van ... 31
18. Pásztorok, keljünk fel ... 32
19. Szóljatok, ó, pásztorok ... 34
20. Pásztorjáték ... 35

Nagyböjti énekek

21. Kinek szívét ... 42
22. Magasan áll ... 43
23. Megtörve jönnek ... 45
24. Ó, Jézus vérző szent Szíve ... 46
25. Ó, szent Kereszt ... 47
26. Szerettél engemet ... 48

Húsvéti énekek

27. Alleluja, örvendezzünk ... 49
28. Alleluja, örvendezzünk ... 51
29. Christus vincit ... 52
30. Feltámadt dicsőségesen ... 54
31. Hála legyen az Istennek ... 55
32. Mit jelent a fény ... 56

Oltáriszentség énekek

33. Üdvözlégy, ó, áldott ... 57
34. Kenyérszínben ... 58
35. Édes Urunk, Jézus ... 59
36. Halálra sebzett Jézusom ... 60
37. Isten, kinek csodás fényessége ... 61
38. Porba hullok, Uram ... 62
39. Azért ezt a nagy Szentséget ... 63
40. Tantum ergo ... 64
41. Tantum ergo ... 65

Jézus énekek

42. Édes Jézus, lelkünk drága üdve ... 67
43. Fohász Jézushoz ... 68
44. Jöjj el ... 69
45. Krisztus király ... 70
46. Krisztus az égnek, a földnek Ura ... 71

Jézus Szíve énekek

47. Édes Jézus, égi nagy királyunk ... 73
48. Édes Jézus, öntsd szívembe ... 75
49. Édes Jézus, öntsd szívembe ... 76
50. Jézus, hozzád siet ma néped ... 77
51. Jézus Szíve, hiszek benned ... 79
52. Jézus Szíve, szeretlek én ... 80
53. Jézus Szíve ... 82
54. Mély imádással ... 84
55. Ne csüggedj el ... 85
56. Ó, Jézusom drága Szíve ... 86

Mária énekek

57. Amíg szívem dobog ... 87
58. Az én szívem vágya ... 88
59. Dicsénekem örvendve zengem ... 89
60. Egek királynője ... 91
61. Földünknek égbe szállt csodája ... 92
62. Gyulladozz én szívem ... 94
63. Ha égből földre ... 95
64. Hozzád fohászkodunk ... 96
65. Istent akarjuk ... 97
66. Istentől megáldott ... 99
67. Könnyes a két szemed ... 100
68. Köszöntünk szép Szűz Mária ... 101
69. Lelkemnek hő vágya ... 102
70. Mária, Mária, kinyílt rózsa ... 103
71. Máriához, drága Szűzanyánkhoz ... 104
72. Nagyasszonyunk ... 106
73. Nézz le mennyből ... 108
74. Ó, áldott Szűzanya ... 109
75. Ó, bűn nélkül ... 111
76. Ó, égi Szűz, ó, Mária ... 112
77. Ó, halld, te Édes ... 113
78. Ó, Mária, Isten anyja ... 114
79. Ó, Mária, kinyílt virág ... 116
80. Ó, Nagyasszony ... 117
81. Ó, szeplőtlen Szűz ... 119
82. Oltárodra hoznk, Anyánk ... 120
83. Szép májusi nap volt ... 121
84. Szeplő nélkül fogantatott ... 122
85. Szeretlek Szűzanyám ... 123
86. Szűzanyánknak édes Szíve ... 124
87. Téged dicsér az ég ... 125
88. Urangyalát végzi ... 126

Szentekről

89. Ajkainkról ... 128
90. Családi szentély ... 129
91. Nagy szent József ... 130
92. Jézus, Mária, szent József ... 131
93. Dicső szent Antal ... 132
94. Hála legyen Fölségednek ... 133
95. Szent Ferenc halálának emlékére ... 134
96. Isten hű szolgája ... 135

Eskövőre

97. Föl, föl a szívekkel ... 136
98. Ím', egy mátkapár ... 137
99. Lépjetek egyre közelebb ... 138
100. Oltárodnál leborulunk ... 139
101. Szentély égi fény körében ... 140

Gyászénekek

102. Búcsúztató ... 141
103. Elmégy közülünk jó lélek ... 143
104. Gyászba borult szép napom fénye ... 144
105. Ítt az óra ... 145
106. Jézus az én reményem ... 146
107. Közelebb, közelebb ... 148
108. Rám lehelt a halál ... 149
109. Testemet a földnek ... 150

Különböző alkalmakra

110. Téged, Isten, dicsérünk ... 151
111. Hálát rebegve áldozunk ... 152
112. Ó, édes Istenem ... 153
113. Jó Atyánkért esdeklünk ... 154
114. Jó Atyánkért esdeklünk ... 155
115. Elsőáldozásra ... 156
116. Jöjj hozzám én Üdvözítőm ... 157
117. Csendes alkony ... 158
118. Jézuska, Jézuska ... 159
119. Uram, jó nekünk itt lennünk ... 160
120. Deportáltak emlékére ... 162

Szent István király énekek

121. Szent István királyhoz ... 163
122. Íme eljött ... 165
123. Országunknak szent királya ... 166
124. Szent István király-himnusz ... 167

Körusfeldolgozások

125. Az Istennek szent angyala ... 169
126. Szóljatok, ó, pásztorok! ... 174

HORVÁTH ÁGNES

Liszt-barát karnagyok a pesti belvárosi főtemplomban – Bräuer Ferenc (1799–1871)

Jelen tanulmány egy három részből álló sorozat nyitó tagja, mely a belvárosi Liszt-barát karnagyok közül elsőként Bräuer Ferencet mutatja be, aki a század középső harmadában (1839–1871) volt a pesti főtemplom karnagya. Ismerteti Liszttel való együttműködését, valamint bemutatja sokoldalú életművét (karnagy, zeneszerző, zenedei aligazgató, zongoraművész és tanár), hozzájárulva ezzel a XIX. század magyar zenetörténetéről kialakítandó kép teljesebbé tételéhez.

(Liszt Ferenc és a pesti Belvárosi Főplébániatemplom) A hazai és nemzetközi Liszt-kutatás már évtizedek óta ismeri Pest legősibb temploma, a belvárosi főtemplom (és a hozzá tartozó plébánia) kitüntetett szerepét Liszt Ferenc életében és munkásságában. A templom és a plébániaépület Liszt hazai egyházzenei működésének fő színterét jelentette.[1]

**A pesti főtemplom az Eskü téren (ma Március 15-e tér).
A templom mellett jobbra látható a plébánia épülete, ahol Liszt is megszállt.
Forrás: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjtemény.**

A Nagyboldogasszonyról elnevezett Budapest-Belvárosi Főplébániatemplom (Március 15. tér) Pest legrégebbi műemléke. Közel ezer esztendős történelme során nemcsak számos történelmi, hanem sok kiemelkedő zenetörténeti esemény színhelye is volt. Pest városának egykori főtemplomára a hazai musica sacra egyik irányadó intézményeként tekintettek. Karnagyai és zenészei a fővárosi zenei élet legjelentősebb

képviselői közül kerültek ki. E neves egyéniségek – többek között Joseph Bengraf, Cibulka Alajos, Bräuer Ferenc és Engeszer Mátyás – szakmai tudása és kapcsolatrendszere biztosíték volt a magas színvonalú egyházi zene fenntartására és virágzására.

A templom Pest központjában, a Belvárosban, a Duna-parton áll. Ez a városrész volt a XIX. századi Pest zenei életének legmozgalmasabb része. Hangversenytermek és a város legrégebbi templomai helyezkedtek itt el sűrűn, egymáshoz közel. A hangversenyélet központja a Vigadó volt, az egyházzenei élet központja pedig a közeli plébániatemplom.

Liszt pesti tartózkodásai alatt 1858 és 1870 között több alkalommal is az eklektikus stílusú, reprezentatív plébániaépületben szállt meg egy Dunára néző vendégszobában. Nemcsak szívesen fogadott lakója volt a plébániának éveken keresztül,[2] hanem számos művét vezényelte is a templomban, közülük többnek a magyarországi bemutató előadását (például a *Missa Choralis* és két motetta, a nőikari *O salutaris hostia* és a férfikari *Mihi autem adhaereree* bemutatóját).[3] Szoros barátság fűzte a templom plébánosához, Schwendtner Mihályhoz,[4] és természetesen jó baráti, valamint szakmai kapcsolatot ápolt a templom karnagyaival és orgonistáival is. Utóbbira egyetlen példát kiragadva (elöljáróban) a sok közül: 1856-ban, az *Esztergomi mise* bemutatásának előkészületeiben és megvalósításában a templom akkori karnagya, Bräuer Ferenc és kántora, Engeszer Mátyás is tevékenyen részt vett.

A templom Liszt-barát karnagyainak életműve azonban – Liszttel való kapcsolatuk és a fővárosi zenei életben betöltött jelentős, meghatározó szerepük ellenére – kevéssé ismert és kutatott.

A Belvárosi Főplébániatemplom belseje 1894 körül, Klösz György fotója. Forrás: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjtemény.

(Liszt Ferenc és Bräuer Ferenc személyes kapcsolata) Liszt Ferenc és Bräuer Ferenc levelezéséről sajnos egyetlen irat sem maradt fenn, így személyes kapcsolatuk feltárásánál kizárólag a korabeli folyóiratok beszámolóira és levéltári adatokra támaszkodhatunk.

Annyi bizonyos, hogy Bräuer Ferenc karnagy azon magyar élvonalbeli zenészek közé tartozott, akik jeleskedtek a Mester méltó hazai fogadtatásában. Barátságukat jelzi, hogy Liszt két alkalommal is zongorázott Bräuerék otthonában a tiszteletére adott estélyeken.

Nagy valószínűséggel 1840-ben találkoztak először. A zongoraművész ebben az évben járt negyedik alkalommal Pesten. Január elsején a mélyen vallásos, katolikus Liszt a belvárosi templomba ment szentmisére. Ezen a napon, újév napján, a polgári év kezdetén a római katolikus egyház „az Úr körülmetélését" (Circumcisionis Domini) ünnepelte.[5] A templomban Luigi Cherubini egyik *Missa sollemnis*ét adták elő Bräuer Ferenc vezényletével.[6] Liszt minden bizonnyal személyesen is megismerkedett vele a szentmise után. Ezt bizonyítja az a tény, hogy hosszú évekkel későbbi, 1856-os pesti látogatásának a karnagy már egyik kulcsszereplője volt.[7]

Kettejük kapcsolata a fennmaradt dokumentumok szerint ekkor, 1856-ban ért tetőpontjára. A karnagy igen fontos szakmai szerepet vállalt az *Esztergomi mise* bemutatásának előkészületeiben: a *Vasárnapi Újság* tudósított arról, hogy Erkel Ferenccel együtt tanította be a zeneművet a Nemzeti Színház ének- és zenekarának.[8]

A nagyszabású misét Liszt az Esztergomi Bazilika újraszentelésére komponálta. 1856-ban a bemutató apropóján egy hónapig Magyarországon tartózkodott. Három héttel az augusztus 31-i előadás előtt, augusztus 11-én érkezett Pestre, hogy maga folytassa a mise betanítását, amit Erkel és Bräuer megkezdett.

A bemutató előtt sűrűn peregtek az események, Liszt szinte naponta találkozott Bräuer Ferenccel, hol szakmai, hol pedig kötetlenebb körben.

A zenekari próba napja előtt, augusztus 22-én Bräuer karnagy estélyt adott Liszt tiszteletére saját otthonában. A *Pesti Napló* tudósítása szerint a zeneszerző az est folyamán Ludwig van Beethoven *Tavaszi szonátá*ját játszotta Singer Ödön hegedűművésszel.[9]

Két nappal később, augusztus 24-én Bräuer saját karmesteri pulpitusát engedte át Lisztnek, aki a belvárosi templomban vezényelte Brand (később Mosonyi) Mihály *Gradual*ejának és *Offertorium*ának a bemutatóját.[10]

Másnap, augusztus 25-én Bräuer ismét zeneestélyt adott, melyet a *Magyar Sajtó* szerint „Liszt Ferenc jelenléte tett dicsővé. Záradékul Liszt Ferenc »*Tasso panasza*« című saját szimfonikus költeményét jó nevű zongoravirtuóz Winterberger ifju barátjával adta elő, négy kézre, két zongorával".[11]

Az *Esztergomi mise* az ősbemutató (augusztus 31.) után néhány nappal Pesten, a belvárosi templomban is felcsendült. Ez a szeptember 4-i előadás a szerző szavai szerint „valamennyi közül messze a legsikerültebb marad".[12]

Bräuer Ferenc a bemutató után ezüst karmesteri pálcát ajándékozott Lisztnek. Az eseményről a *Pesti Napló* adott hírt: „Breuer úr a budapesti hangászegyleti zenede aligazgatója Liszt Ferencznek emlékül műbecsű ütenypálczácskát ajándékozott. […] Lisztnek az elismerés jeléül szolgáló ez emléket nyujtván át, egyszersmind Liszt hazafiainak s a főváros zeneértőinek tiszteletét és bámulatát fejezi ki ez emlékben, melyre következő német devise vésetett: »Der Stab ist Deiner Hand gegeben, Wird zünden jeden Takt – zum Leben«."[13]

Az említett események Bräuer Ferenc belvárosi karnagyi működéséhez kapcsolódtak. Egyházi állása mellett azonban – ahogy az imént a *Pesti Napló* újság említette – egy jelentős világi intézmény, a Nemzeti Zenede aligazgatását is ellátta. Szakmai tekintélyét, pozícióját itt is felhasználta arra, hogy Liszt művészetének népszerűsítését szolgálja vele.

A Nemzeti Zenede választmányi üléseinek jegyzőkönyveiből tudható meg, hogy az *Esztergomi mise* két évvel későbbi pesti előadásának szervezője Bräuer Ferenc volt. 1858. április 10-én a Nemzeti Múzeum dísztermében rendezték meg az előadást, melynek bevételéből Liszt a Nemzeti Zenedét támogatta.[14] Másnap a belvárosi templomban megismételték az előadást, melyet minden bizonnyal szintén Bräuer szervezett.[15]

1867-ben a Nemzeti Zenede a *Magyar koronázási mise* előadását tervezte a koronázási ünnepségek (június 8.) utánra. Liszt üdvözölte a tervet, azonban elhalasztását javasolta, mely szándékát Bräueren keresztül üzente meg az intézménynek.[16]

Bräuert jelentős zongoratanárként tisztelték Pesten. Zongoratanári tevékenysége összefonódott Liszt zongoratanári működésével, így az előzőkben említettek mellett a zeneoktatás is egy újabb olyan terület, mely kettejük kapcsolatának sokszínűségéről tesz tanúbizonyságot. A korabeli sajtó mindig lelkendező, méltató hangon számolt be azokról a hangversenyekről, melyeket Bräuer Ferenc saját tanítványaival rendezett.

1867 húsvétján a Vigadó kistermében adott koncertet növendékeivel. Az eseményről tudósító Ábrányi Kornél felsorolta Bräuer tanítványainak nevét: Beregszászy Ludovika, Deutsch Hermina, Kepes Ida, Morgenstern Sándor, Stockinger Ferenc, Wimmer Klára és Wohl Janka.[17] E nevek közül kettő is ismerősen cseng a Liszt-irodalom ismerői számára. Wohl Janka és Morgenstern Sándor a zongoraművész magyar tanítványai közé tartoztak. Feltételezhető, hogy Bräuer Ferenc mutatta be őket a nagy mesternek, és így váltak a tanítványaivá.

(*Egy sokoldalú zenészéletmű)* Bräuer Ferenc neve egyáltalán nincs jelen a zenetudományi és a zenei köztudatban. Ennek oka az, hogy a XIX. századi magyar egyházzenéről alkotott képünk még korántsem teljes. A Liszt- és Mosonyi-kutatás mellett egy-egy részterület feltárása ugyan megtörtént (például nagyobb vidéki városaink zenei életének bemutatása Bárdos Kornél monográfiáiban vagy a magyar cecilianizmus történetének kutatása), azonban jelenleg csekély tudásunk van az egyházzene fővárosi gyakorlatáról, a templomi repertoárokról, a karnagy-zeneszerzők életművéről és a kismesterek által komponált zeneművekről. A kor egyházzenéjével foglalkozó kutatónak a ma még csak töredékes összkép birtokában nincs tehát könnyű dolga, amikor mindeddig kutatatlan életművek feltárására vállalkozik.

Bräuer Ferenc életútja egyúttal hű tükörképe a magyar zenei élet azon változásainak, melyek a XIX. század első felében végbementek: gyermekként még Bihari bandájában kontrázott, ifjúkorában a rezidenciális zenélés szolgálatában állt a Kállay család nagykállói zenekarát vezetve, később pedig – templomi karnagyi hivatása mellett – a polgári zeneélet kialakuló, majd megerősödő formáinak létrejöttében játszott aktív szerepet különböző egyesületek, oktatási intézmények alapítójaként és tagjaként.

1799-ben született Pesten. Tizenéves gyermek volt, amikor a hazai romantikus triász, Liszt, Erkel és Mosonyi életpályája elkezdődött az 1810-es évek elején. Később, érett zenészként a magyar romantika mindhárom nagy alakjával szoros kapcsolatba került. Liszt az *Esztergomi mise* egyik betanítójaként tekintett rá, Erkellel zenekari hangversenyeket szervezett és vezényelt, Mosonyi pedig miséinek első bemutatóját és népszerűsítőjét tisztelhette benne. Kapcsolatuk nemcsak szakmai, hanem baráti is volt: Bräuer Lisztet saját otthonában látta vendégül, a magyar opera megteremtőjét „lieber Freund"-nak szólította hozzá írt levelében, Mosonyi esküvőjén pedig tanúként vett részt.

(Gyermekkor, tanulmányok[18]) Bräuer Ferenc – számos kortársához hasonlóan – idegen származású volt, csehországi születésű édesapja a Pesti Német Színházban vállalt állást a zenekar első fagottosaként és harsonásaként. Házában korának sok neves zenésze megfordult, köztük például Scholl karmester, akinek a *Rákóczi-induló* első hangszerelését tulajdonítják.[19]

A kisfiú zenei tehetsége korán megmutatkozott. Ötévesen rokona, Skrobak János kezdte zongorára tanítani, majd Czerny Józsefhez, a Károlyi grófok magántanítójához került. Nyolcévesen már egy színházi hangversenyen „nagy tetszéssel játszta Beethoven *Es-dur ötösét*". A zongora mellett hegedülni is tanult. Tízévesen apja – a család anyagi helyzetének javítására – Bihari bandájába küldte, ahol a farsangi időszakban „jó fizetés mellett" kontrásként működött. A pesti piaristáknál elvégzett középfokú tanulmányai után tizenhárom évesen Pozsonyban, Brünnben és Prágában adott zongorahangversenyeket.

Szakmai életútjának fontos állomása volt az 1812-es esztendő. Nagybátyja, Vincenz Ferrerius Tuczek cseh zeneszerző és karnagy ajánlatára Johann Nepomuk Hummel zeneszerzés- és zongoratanítványa lett Bécsben.

1815-ben, mindössze tizenhat évesen, bekapcsolódott a rezidenciális zenélésbe: Kállay Miklós szabolcsi alispán zenekarának vezetője és a főúr zongoraművésze lett Nagykállón.

1818-ban hangversenykörútra indult, Magyarország és Ausztria nagyobb városaiban adott zongorakoncerteket. Ezek sikerességének köszönhetően anyagi helyzete fellendült. Bartalus István a karnagy életéről írt cikkében érdekes eseményről tudósított, mely annak Bécs melletti, badeni tartózkodása alatt történt. Bräuer Ferenc „mint tapasztalatlan ifjú, a legnagyobb vakmerőségre vetemedett": látogatást tett az éppen szintén a városban tartózkodó világhírű olasz énekesnőnél, Angelika Catalaninál.[20] A fiatalember zongorajátéka megnyerte az énekesnő tetszését, és a későbbiekben gyakran ellátogatott Bräuer hangversenyeire, melyek Catalani hírnevének köszönhetően nagyszerűen jövedelmeztek.

Bräuer Pestre visszatérve egy ideig jogot tanult, majd azt abbahagyván, végleg a zenei pályának szentelte magát.[21]

Aktívan részt vett a korabeli egyleti és hangversenyéletben is. Már 25 évesen zenekari egyesületet alapított Pesten, melynek első koncertjén felléptette tanítványát, a később európai hírűvé vált zongoraművészt, Heller Istvánt.[22] Tagja volt a budai és a pozsonyi egyházzenei egyletnek. Jelen volt a Pest-budai Hangászegyesület megalapításánál 1836-ban. Ez a szervezet meghatározó szerepet töltött be a magyar zenei életben: belőle nőtte ki magát a Nemzeti Zenede, melynek mai utódintézménye a Bartók Béla Zeneművészeti Szakközépiskola. Bónis Ferenc közlése szerint Bräuer Ferenc „1847-ben Erkellel együtt vezette az egyesület zenekari hangversenyeit, és ez az aktivitás vezetett a pesti Filharmóniai Társaság 1853-as megalapításához".[23] A pesti hangversenyéletben évtizedekig aktívan részt vett, számos jótékonysági koncerten vezényelt vagy zongorázott (többek között a pesti gyermekkórház és a pesti nőegylet javára, valamint a Magyar Nemzeti Múzeum udvarának kertté alakításáért). 1841 áprilisában, a Vigadóban rendezett jótékonysági esten – melynek utószavát Kossuth Lajos írta és olvasta fel – Bräuer egy ma már meglehetősen szokatlan produkciót vezényelt: Rossini *Semiramis-nyitány*ának nyolc zongorára, harminckét kézre készült átiratát.[24]

Zongoratanítványok generációit nevelte ki. A tanítás kora ifjúságától (1819-től) egészen haláláig egész életét végigkísérte. Növendékei között ott találjuk az uralkodóház tagjait is: Erzsébet és Mária főhercegnőt.[25]

(Magánélete) Bräuer Ferenc 1833-ban házasodott meg. Felesége, Pfeffer Teréz is tehetséges zenész volt: jelentős zongoraművészként és koloratúrszopránként tartották számon a fővárosban. Gyakran szerepelt a Pest-budai Hangászegyesület (a későbbi Nemzeti Zenede elődje) hangversenyein zongoristaként és énekesként is: 1836-ban Mozart *A varázsfuvola* Éj királynője áriájában bravúros énektechnikájával káprázta el a pesti közönséget, 1838-ban a *Karfantázia* szólistája volt, 1847-ben pedig Ludwig van Beethoven *Esz-dúr zongoraversenyének* szólóját játszotta.[26] Közös otthonuk Bartalus István említett beszámolója szerint „gyülhelye volt a honi és külföldi művészeknek".

(A pesti főtemplom nagyjelentőségű karnagya) Bräuer 1839-ben kapta meg Pest egyházzenei központja, a belvárosi Nagyboldogasszony Főplébánia-templom karnagyi állását, amelyet haláláig ellátott.[27] Kisegítő zenészként, majd orgonistaként már 1823-tól itt működött. Egyedül Vajdafy Emil ad hírt arról, hogy a pesti főtemplomtól pár percnyi sétára álló „pesti szerb egyházban" is működött 1851-től, ahol „a műszabályoknak megfelelő karéneket adattak elő, melyekben folyton résztvettek a zenede fiú növendékei is".[28]

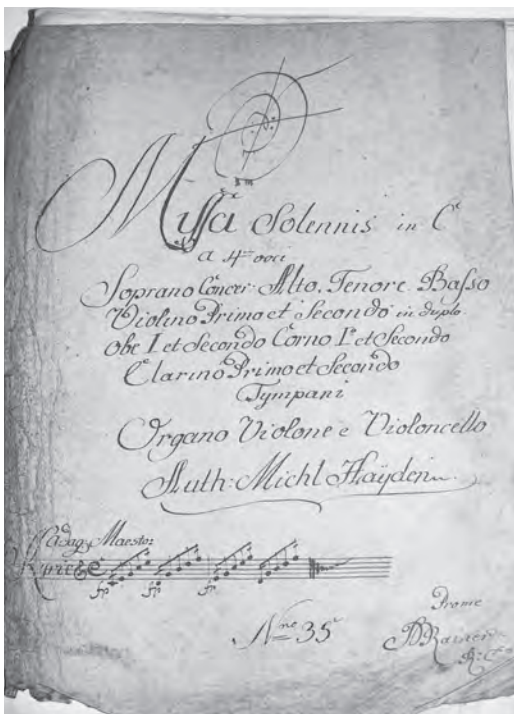

Michael Haydn *Missa Solennis in C* (*Missa in honorem Sti. Dominici, vel M. Benedictionis.* Klafsky I: 14.) borítójának díszes címoldala a templomi kottatár Rainer-hagyatékából

A regens chori[29] már az 1840-es évek elejére elismert zenei szaktekintéllyé vált Pesten, amit az a tény is mutat, hogy a legfontosabb zenei döntéseket hozó bizottságokba nyert meghívást. Tagja volt 1843-ban a *Szózat*, majd 1844-ben a *Himnusz* megzenésítésére kiírt pályázat bírálóbizottságának, többek között Erkel, Mosonyi és Vörösmarty mellett.[30] Később a magyar opera és színjátszás támogatására létrehozott „dalműbíráló választmánynak" volt tagja, melyben – többek között – szintén Erkel Ferenccel dolgozott együtt évekig, tucatnyi új magyar opera színre vitelét segítve ezzel (pl. Doppler Ferenc: *Ilka és a huszártoborzó*).[31]

Bräuer Ferenc több mint három évtizedes karnagyi tevékenysége nyomán (1839–1871) Pest főtemplomában változatos, igényes és magas színvonalú egyházzene bontakozott ki.

Elődjétől, Cibulka Alajos regens choritól meglehetősen elavult repertoárt örökölt. A XVIII. század végén, Joseph Bengraf idején még gyorsan cserélődő templomi repertoár a XIX. század első harmadában megmerevedett, túlnyomó részét az előző

század végi művek alkották.[32] Ez a tendencia egész Közép-Európában megfigyelhető volt. Bräuer a templom nagymiséin egy teljesen új, korszerű, sokoldalú, a korabeli európai zenei ízlést követő repertoárt honosított meg. Palettáján a bécsi klasszikusok – Joseph és Michael Haydn, Mozart, Beethoven – mellett túlnyomórészt a bécsi kiadók által népszerűsített zeneszerzők legújabb kompozíciói szerepeltek, követve ezzel a közép-európai figurális repertoár XIX. század eleji stílusváltását. Utóbbi kört jól képviselték például Joseph Leopold Eybler, Joseph Preindl és Johann Baptist Schiedermayr művei. Ezekhez csatlakozott még néhány cseh (Wenzel Plachy) és olasz zeneszerző műve (pl. Luigi Cherubini *Requiem*je).[33] A pesti főtemplom karnagya a külföldi nyomtatott kottaanyagot Bécsen kívül Augsburgból, Lipcséből, Mainzból és Bonnból szerezte be. A német cecilianista mozgalom iránti érdeklődéséről tanúskodik, hogy Mainzból, Carl Proske kanonoktól, a Palestrina-reneszánsz egyik elindítójától megrendelte Palestrina híres *Missa Papae Marcelli* miséjét. Templomi előadásáról nem maradt fenn adat.

Említésre méltó a templomi repertoárban a kortárs pesti zeneszerzők nagy aránya. Bräuer karnagyi munkásságának fontos érdeme, hogy kiemelt figyelmet szentelt a helyi egyházi szerzők (például Adler György, Bartay Ede, Brand [Mosonyi] Mihály, Schindelmeisser Lajos, Hóra János, Lorenz János, Vincenz Ferrerius Tuczek és Grill János) művei bemutatásának – ezáltal ösztönözte a magyar egyházzenei termés mennyiségi és színvonalbeli fejlődését. Jó barátságban állhatott Robert Volkmann-nal is, aki neki ajánlotta *Osanna Domino Deo* című, szoprán szólóra, kórusra és zenekarra írt offertóriumát.

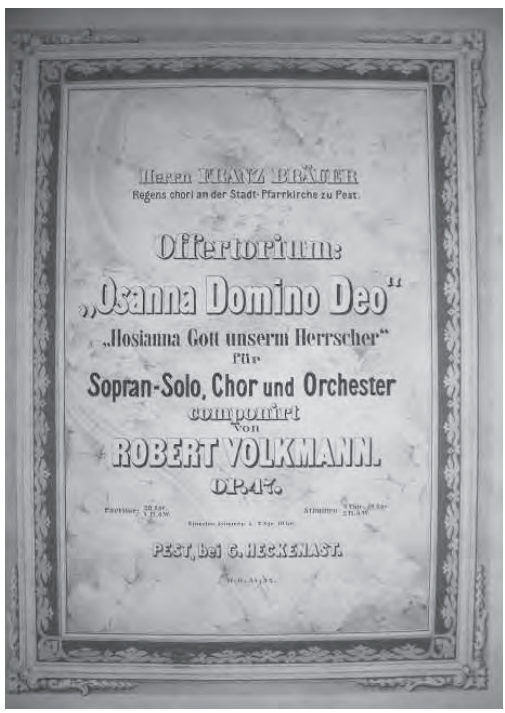
Herrn FRANZ BRÄUER
Regens chori an der Stadt-Pfarrkirche zu Pest.
Offertorium:
„Osanna Domino Deo"
„Hosianna Gott unserm Herrscher"
für
Sopran-Solo, Chor und Orchester
componirt
von
ROBERT VOLKMANN.
Op. 47.
PEST, bei C. HECKENAST.

Bräuer nevéhez fűződik Brand [Mosonyi] Mihály felfedezése is. Az 1840-es évek elején szervezte meg és vezényelte az akkor még Pesten ismeretlen zeneszerző miséinek ősbemutatóit a templomban. Ő hálából neki ajánlotta *Jubilate Deo* című graduáléját. Életművükben érdekes hasonlóság fedezhető fel: amíg világi műveikben a magyar műzene megteremtésén fáradoztak, egyházi zenéjükből a magyar műzenei hang teljesen hiányzik. Mosonyi miséiben a korai romantikus stílust követi, Bräuer miséi viszont retrospektívak, a bécsi klasszika stílusában fogantak.

Bräuernek szóló nyomtatott ajánlás Robert Volkmann 1865-ben kiadott offertóriumán a templomi kottatárból

Isoz Kálmán megállapítása szerint „a kórus hangszer és hangjegyállománya egymagában is – ha más tanúbizonyságaink nem is volnának erről – igazolja, hogy a belvárosi plébániatemplom zenegyakorlata a tizenkilencedik század negyvenes éveiben korának nemzetközi viszonylatban is legjobb színvonalát képviselte".[34]

(A tehetséges kismester: egyéni hang, klasszikus arányok, dinamikus formálás) Bräuer Ferenc zeneszerzőként a „németes irányú" magyar műzenei ág (többek között Benedek Istvánffy, Georg Druschetzky, Valentin Deppisch és Anton Zimmermann művészetének) jeles folytatója.

Alapos zenei képzésben részesült. Az említett zongora- és hegedűtanulmányai után nagybátyja, Vincenz Ferrerius Tuczek cseh zeneszerző-karnagy ajánlatára Johann Nepomuk Hummel tanítványa lett Bécsben, akitől zeneszerzést és zongorát tanult.

Hummel Mozart-tanítványként a mozarti zeneszerzési hagyományokat és Joseph Haydn helyettes karmestereként a kismartoni zenekultúrát is közvetítette a fiatal Bräuernek. Ezek hatása egyértelműen tükröződik abban, hogy Bräuer karnagyként sem feledkezett meg tanáráról: *d-moll miséjét* és *Esz-dúr miséjét* folyamatosan repertoáron tartotta.

Bräuer Ferenc zeneszerzőként a kor szokása szerint új művekkel gazdagította a templom ének- és zenekarának repertoárját. Egyházi műveit három zenekaros mise (egy közülük befejezetlen), két graduále, két offertórium és két motetta képviselik.[35] Kompozíciói túlnyomó részét a belvárosi főtemplom történeti kottatára őrzi, azonban néhány szerzeménye megtalálható a magyar és osztrák nemzeti könyvtárban, valamint a Székesfehérvári Püspöki és Káptalani Levéltárban is. Egyházi műveit stiláris kettősség jellemzi: motettái a korai romantika képviselői, miséiben azonban visszanyúl a bécsi klasszikus tradíciókhoz. Ez a fajta konzervativizmus (a korábbi stílusok továbbélése) az egyházi zenében gyakran megfigyelhető. Bräuert zeneművei jó képességű, biztos technikájú, az európai zenei köznyelvet hibátlanul beszélő kismesternek mutatják.

Zeneszerzői kvalitásainak elismerését jól jelzi, hogy világi műveit az Erkel által vezetett Filharmóniai Társaság is gyakran megszólaltatta (tizenöt művét).[36] Ezekben a magyaros zenei hang megteremtésére törekedett.

Bräuer zeneszerzői életműve is igazolja Dobszay László megállapítását a XIX. század első felének magyar komponistáiról, mely szerint „az egyházzenei állásban lévő karnagyok, orgonisták, kiemelkedő hangszeres zenészek változatlanul a komponistagárda technikailag legjobban képzett rétege, habár az egyházzenei alkotás a század folyamán egyre inkább elszigetelődik a kor áramlataitól".[37]

Bräuer két befejezett miséje a *B-dúr mise* és a *d-moll mise*. Műfaji tekintetben átmenetet képviselnek a *Missa brevis* és a *Missa solemnis* között.[38] Előadó-apparátusukat tekintve egyértelműen a *Missa solemnis* típust képviselik nagyzenekar, énekes, valamint hangszeres szólisták és kórus alkalmazásával. Ehhez az ünnepélyes misetípushoz közelíti a két misét a *Credo* tételek (hangnem-, metrum- és tempóváltással hangsúlyozott) zenei alosztása, zárófúga alkalmazása, és egy-egy hosszabb szólórész (a *d-moll mise Benedictus* tételében az oboa és a szoprán szólója), valamint rövid szólókvártettek megjelenése is. Alábbi vonásaik alapján viszont a *Missa brevis*hez sorolhatók: a terjedelmesebb szövegű tételek (*Gloria* és *Credo*) viszonylagos rövidsége, a *B-dúr misé*ben ezekben a tételekben a politexturalitás megjelenése (az egyes szövegsorok egyidejű megszólaltatása), a *Gloria* tétel zenei alosztásának hiánya és a hangszerek alapvetően colla parte[39] játékmódja. Bräuer minden bizonnyal ünnepi misének szánta mindkét művét, melyeket – egyéb liturgikus alkalmak mellett – az egyházi év csúcspontján, húsvét vasárnap is előadtak a templomban.

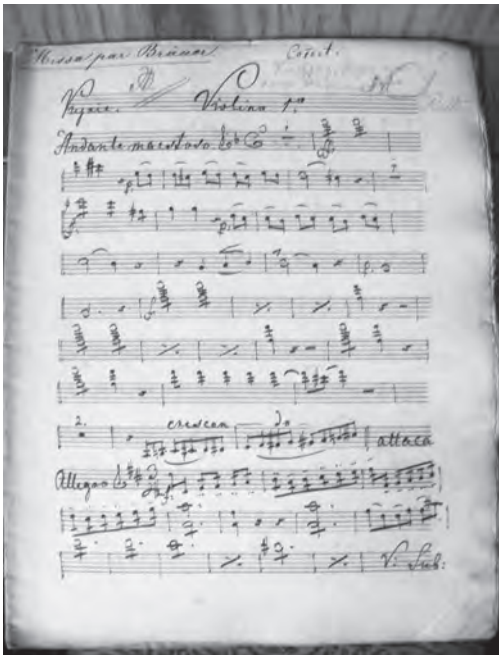

Bräuer Ferenc *d-moll miséjének* autográf kéziratos hegedű szólamkottája (a *Kyrie* kezdete)

A két mise elemzése mögött gyakorlati, előadói tapasztalat is áll, újkori bemutató előadásuk 2009-ben és 2010-ben volt a Belvárosi templomban, saját alapítású amatőr kórusunk közreműködésével.[40] Jelen tanulmányban terjedelmi korlátok miatt csupán néhány jellemző részlet bemutatására vállalkozhatunk.

B-dúr mise: Kyrie tétel – A szonátaformában íródott *Kyrie* tételben Bräuer érdekes, egyéni újítást hoz. A hagyományosan az énekes szólisták fenségterületének tekintett Christe-szakasz helyett a Kyrie-szakaszok elejét bízza a szólistákra, így a mise szokatlan módon szólókvártettel indul. Hajlékony polifóniája a bécsi klasszika kamarazenéjét idézi:

Bräuer Ferenc: B-dúr mise – a Kyrie tétel kezdő ütemeinek szólókvártettje[41]

B-dúr mise: *Credo* – A mise *Credo* tétele is tartalmaz meglepetést: forte, teljes apparátussal zengő indítása a klasszikus hagyományból merített jellegzetesség, azonban moll hangneme váratlan a hallgatóság számára. A megzenésített homofon intonációt[42] (*Credo in unum Deum*) Bräuer refrénként használja, mely a szólisták áttetsző, súrlódásokkal teli polifon szövetével váltakozik, jóleső dinamikai és szerkesztésmódbeli kontrasztot teremtve ezáltal:

Bräuer Ferenc: *B-dúr mise* –
a *Credo*-tétel dinamikai-szerkesztésmódbeli kontrasztja[43]

Az intonáció-refrén[44] alkalmazása a *Credo*-misék csoportjába sorolja Bräuer *B-dúr misé*jét.[45] Ez a sajátos forma az osztrák mesterek körében igen népszerű volt (Wolfgang Amadeus Mozart mellett például Georg Joseph Donberger, Johann Friedrich Reichardt és Franz Schmidt miséiben is megjelenik),[46] azonban a bécsi klasszika idejének magyarországi misetermésében egyedült Istvánffy Benedek *Dorothea-misé*jében található meg. E tény Bräuer kompozíciójának jelentőségét növeli.[47]

D-moll mise: *Sanctus* – A többféle szerkesztési technikával (homofónia, imitáció, szólampáros technika) felépített tételt teljes apparátuson zengő, sodró lendületű befejezése teszi még ünnepélyesebbé.[48]

D-moll mise: *Benedictus* – A tétel több szempontból is figyelemre méltó. Zenei szövete a nagy szerzőkre jellemzően több szintet foglal magában: a vonósok puha akkordkísérete felett a szoprán szólista nagy ívű, éneklő legatója szól, melyet oboa szóló fon körül triolákban mozgó, szinte rokokó édességű dallamával. A mozarti hangvétel alapján a *d-moll mise Benedictus*a a két Bräuer-mise legegységesebb stílusú tételeként értékelhető. Különlegessé teszi az indítása is: a két kürt dolce kürtmenete felett az oboa tart dominánsorgonapont trillát.

Bräuer a szoprán szólistától magas fokú technikai tudást, virtuozitást vár el. A szóló hirtelen regisztervál tásai, hatalmas ugrásai, hangszeres jellegű akkordfelbontásai Michael Haydn és Wolfgang Amadeus Mozart egyházi műveinek operai jellegű, virtuóz koloratúrszoprán szólóit juttatják eszünkbe. Bräuer nagy valószínűséggel feleségének, Pfeffer Teréznek szánta ezt a szólamot, aki kiváló koloratúrszoprán volt, az ő énekesi adottságait vehette alapul az ária megformálásában.

A *d-moll mise Benedictus* tételének bensőséges indítása

A szoprán szólista virtuóz énekszólama a *d-moll mise Benedictus* tételében

(Összefoglalás) A pesti főtemplom Liszt-korabeli karnagya, Bräuer Ferenc a nagy géniusz barátságát élvezve annak egyik fő támasza volt az *Esztergomi mise* betanító-szervező munkájában. Nemcsak a virtuóz Lisztet hallgatta szívesen saját otthonában a tiszteletére rendezett estélyeken, hanem szakmai tekintélyével, kapcsolataival, személyes munkájával támogatta a számos kortársa által meg nem értett, újító eszközökkel komponáló zeneszerzőt is.

Bräuer Ferenc korának jeles és sokoldalú zenésze volt: karnagy, zeneszerző, zongoraművész-tanár és zenedei aligazgató egy személyben. Kapcsolatban állt a hazai zenei élet legnagyobbjaival. Hosszú karnagyi működése a templom XIX. századi zenei életének egyik fénykoraként értékelhető. Anyagi áldozatot sem kímélve, jó zenészek munkáját összefogva emelte fel az egyházi zenét Pest első templomához illő magas nívóra. Pest városa méltó módon búcsúzott tőle: gyászmiséjén 1871. április 20-án a Nemzeti Színház zenekara és a Zenekedvelők Egylete adta elő Luigi Cherubini *Requiem*jét.

Életútja jó példa arra, hogy milyen alapvetően fontos a kismesterek életművének megismerése a XIX. századi magyar zenetörténetről kialakítandó képünk teljessé tételéhez. Kutatásaim és az elért eredmények ezt a célt kívánják szolgálni.

IRODALOM

Ábrányi Kornél: A Rákóczy-induló eredete. *Zenészeti Lapok,* 1862. II. évf. 22. sz. febr. 27. 169–170. o.

A József főherceg Ő fensége fővédnöksége alatt álló Nemzeti Zenede története. Az intézet 50 éves jubileuma alkalmára. Szerk. Vajdafy Emil, Bp., 1890, Rózsa K. és neje.

Barsi Balázs: *Katolikus liturgia III. A liturgikus év.* /Egyházzenei Füzetek I/4./ Bp., 2013, A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Egyházzene Tanszéke és a Magyar Egyházzenei Társaság, 134–135. o.
Bartalus István: „Jelesebb zene-tanítóink. Bräuer Ferenc". *Zenészeti Lapok,* 1861. 62. II. évf. 37. sz. jún. 12. 289–294. o.
Bónis Ferenc: Bräuer, Ferenc. In Sadie, Stanley (ed.): *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*. Volume 4., London, 2001, Macmillan Publishers Limited, 258. o.
Dobszay László: *Magyar zenetörténet*. Bp., 1998, Planétás,
Farkas Zoltán: *Istvánffy Benedek: Missa „Sanctificabis Annum Quinquagesimum, vel Sanctae Dorotheae".* /Musicalia Danubiana 13./ Szerk.: Dobszay László – Sas Ágnes. Bp., 1995, MTA Zenetudományi Intézet, 11–29. o.
Fővárosi Levéltár IV. 1202. c. Intim. a. n. 8457.
Hankiss János: *Liszt Ferenc válogatott írásai I–II*. Bp., 1959, Zeneműkiadó.
Honderű, 1844, 25. sz. jún. 22. 820. o.
Horváth Ágnes: *A pesti főtemplom zenei élete a XIX. század közepén, Bräuer Ferenc karnagyi működésének tükrében (1839–1871)*. DLA Doktori értekezés. Bp., 2012, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem.
Isoz Kálmán: *Buda és Pest zenei művelődése (1686–1873) I. kötet (A 18.-ik század).* Bp., 1926, Budapesti Magyar Népszínházi Bizottmány.
Iványi-Papp Mónika: A Nemzeti Zenede élete a Pest-budai Hangászegyesületi Énekiskola választmányi ülései alapján (1844–1867). In Tari Lujza – Iványi-Papp Mónika – Sz. Farkas Márta – Solymosi Tari Emőke – Gulyásné Somogyi Klára: *A Nemzeti Zenede*. Bp., 2005, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Budapesti Tanárképző Intézete.
Legány Dezső: *Liszt Ferenc Magyarországon 1869–1873*. Bp., 1976, Zeneműkiadó.
Legány Dezső: *Liszt Ferenc Magyarországon 1874–1886*. Bp., 1986, Zeneműkiadó.
Magyar Sajtó, 1856. aug. 27. 198. sz. 3. o.
Magyar színháztörténet 1790–1873. Szerk. Kerényi Ferenc. Bp., 1990, Akadémiai Kiadó.
Musica Divina Művészeti Egyesület és Kamarakórus – Liturgia és koncertek
http://musicadivina.webnode.hu/koncertek (utolsó letöltés: 2023. 01. 24.)
Németh Amadé: A Budapesti Filharmóniai Társaság története az alapítástól a felszabadulásig (1853–1945). In *A Budapesti Filharmóniai Társaság zenekarának 125 esztendeje (1853–1978)*. Szerk. Breuer János. Bp., 1978, Zeneműkiadó.
Nemzeti Színházi Zsebkönyv 1844dik évre. Pest, 1843.
Ország Tükre, 1862. 2. sz. jan. 13. 20. o.
Pesti Napló, 1856. aug. 24. o.
Pesti Napló, 1856. szept. 6. o.
Prahács Margit: *Franz Liszt Briefe aus ungarischen Sammlungen 1835–1886*. Bp., 1966, Akadémiai Kiadó.
Prahács Margit: *A Zeneművészeti Főiskola Liszt-hagyatéka.* /Zenetudományi tanulmányok VII./ Szerk. Szabolcsi Bence – Bartha Dénes. Bp., 1959, Akadémiai Kiadó.
Reichert, Georg: Mozarts „Credo-Messen" und ihre Vorläufer. In *Mozart-Jahrbuch 1955 des Zentralinstitutes für Mozartforschung der Internationalen Stiftung Mozarteum*. Szerk. Dr. Rech, Géza. , Salzburg, 1956, Internationale Stiftung Mozarteum, 117–144. o.
Ságh József: *Magyar Zenészeti Lexicon.* Bp., 1880, L. Kókai.
Sebestyén Ede: Buda Pest nagy hangversenyei a XIX. század első felében. In *Tanulmányok Budapest múltjából VIII.* Szerk. Dr. Némethy Károly – Dr. Budó Jusztin. Bp., 1940. 47. Budapest Székesfőváros.
Sebestyén Ede: *Liszt Ferenc hangversenyei Budapesten.* Bp., 1944, Liszt Ferenc Társaság.
Szacsvai-Kim Katalin: Katolikus templomok 18. századi kottatárai. In *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. 5. kötet.* Főszerk. Kőszeghy Péter, Bp., 2006, Balassi Kiadó.
Tari Lujza: A Hangászegyleti Zenede (1839–1867) és a Nemzeti Zenede (1867–1890). In Tari Lujza – Iványi-Papp Mónika – Sz. Farkas Márta – Solymosi Tari Emőke – Gulyásné Somogyi Klára:
A Nemzeti Zenede. Bp., 2005, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Budapesti Tanárképző Intézete, 26. és 91. o.
Vasárnapi Újság, Tárogató, 1856. febr. 17. 7. sz. 60. o.
Vereinigte Ofner und Pester Zeitung, 1841. IV. 8. 28. sz. 1. o.
Watzatka Ágnes: *Budapesti séták Liszt Ferenccel*. Bp., 2011, Helikon – Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem.

JEGYZETEK

1 A templom történetével és zenei életével tudományos pályám kezdetétől fogva nagy intenzitással foglalkozom. Különleges többletet ad kutatásaimnak az épülethez és a plébániához való kötődésem és művészeti tevékenységem: másfél évtizedig aktívan részt vettem a templom zenei életében orgonistaként és kórusénekesként. Kutatási eredményeim bemutatására férjemmel, Oberrecht Ádámmal megalapítottam a Musica Divina Kamarakórust, mely Liszt művei mellett a Liszt-kortárs főtemplomi karnagyok ezidáig feltáratlan egyházzenei műveit adja elő hangversenyen és szentmisén.

2 Liszt pesti tartózkodásai alkalmával 1858 és 1870 között szállt meg az épületben. Lásd: Watzatka Ágnes: *Budapesti séták Liszt Ferenccel*. Bp., 2011, Helikon – Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 33. o. A plébániaépületet az Erzsébet-híd XIX. század végi építésénél sajnálatos módon lebontották, így a belvárosi templom egy funkcionálisan és zenetörténetileg is fontos épületét vesztette el.

3 A templom és a plébániaépület összesen tizenkét Liszt-mű vagy -műrészlet magyarországi bemutató előadását tudhatja magáénak. Lásd: Legány Dezső: *Liszt Ferenc Magyarországon 1869–1873*. Bp., 1976, Zeneműkiadó, 258–261. és 264–266. o. A *Missa Choralis* bemutatója 1872. február 4-én volt a templom tíz órai nagymiséjén (ekkor még *Gloria* nélkül, március 25-én *Gloriá*val). Lásd: Legány: *i. m.* (1976), 264–265. o. Érdekes liturgiai szabálytalanság történt az utóbbi előadás esetében. 1872-ben március 31-ére esett húsvétvasárnap, vagyis március 25-e, Gyümölcsoltó Boldogasszony főünnepe, nagyhétfő napjára. A liturgikus rendelkezések szerint amennyiben nagyhétre vagy húsvét hetére esik Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepe, akkor abban az esztendőben Fehérvasárnap (húsvétvasárnapot követő vasárnap) utáni hétfőre kerül át, tehát akkor ünnepelendő. Erről a rendelkezésről megfeledkeztek, ráadásul a nagyböjti tiltás ellenére *Gloriá*val szólaltatták meg Liszt miséjét. A liturgikus rendelkezésről lásd: Barsi Balázs: A liturgikus év. In Török József – Barsi Balázs – Dobszay László: *Katolikus liturgika III*. /Egyházzenei füzetek/ Bp, 1999, Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Egyháztörténeti Tanszéke – Magyar Egyházzenei Társaság, 134–135. o.

4 Liszt iránta való nagyrabecsülését jelzi, hogy Schwendtner Mihály mellszobra ott állt a Mester Vörösmarty utcai, zeneakadémiai szolgálati lakásának ebédlőjében. Lásd: Legány Dezső: *Liszt Ferenc Magyarországon 1874–1886*. Bp., 1986, Zeneműkiadó, 23. o. Liszt így emlékezett meg róla egyik levelében: „A plébános, Schwendtner, püspöki címet viselő pap, aki már három ízben, 65-ben, 67-ben és 70-ben nagyon széles körű és szívélyes vendégszeretetben részesített és legjobb barátaim egyike maradt." Hankiss János: *Liszt Ferenc válogatott írásai I–II.* Bp., 1959, Zeneműkiadó, 680. o.

5 Január 1-jén a római katolikus egyház a XIII. századtól az Úr körülmetélését ünnepelte, mely egyben állami ünnepnap is volt (népi neve: kiskarácsony). Hozzá kapcsolódott még karácsony nyolcadának ünneplése, majd később Jézus nevének ünnepe is. A „túlzsúfolt" ünnepnapot a II. vatikáni zsinat (1962–1965) utáni naptárreform tartalmában egyszerűsítette és – visszaállítva az ősegyházi római szokást – Mária-ünneppé tette, Szűz Mária istenanyaságának főünnepét helyezve rá. Lásd: Barsi Balázs: *Katolikus liturgia III. A liturgikus év.* /Egyházzenei Füzetek I/4./ Bp., A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Egyházzene Tanszéke és a Magyar Egyházzenei Társaság, é. n., 130. o.

6 Lásd Bräuer jegyzékét az 1839 és 1841 között a belvárosi templom nagymiséin játszott ordináriumokról (Fővárosi Levéltár IV. 1202. c. Intim. a. n. 8457). Érdekes, hogy Bräuer az ünnep nevéhez az állami ünnepnap elnevezését írta (*Neujahrstag*), nem pedig az egyházi ünnep nevét, ahogy azt a többi ünnep esetében tette.

7 Liszt 1840 és 1856 között csak egyetlenegyszer járt Pesten, 1846-ban, két hétig tartózkodott a városban.

8 „Liszt Ferenc hazánkfia az esztergomi bazilika felszentelési alkalmára írt miséjének kéziratát már leküldte. […] A nagy zeneművész darabja betanítását vezérlendő az előadás előtt három héttel fővárosunkba jövend, a betanítást addig is Bräuer és Erkel urak vezérlendik." *Vasárnapi Újság,* 1856. febr. 17. 7. sz. 60. o.

9 *Pesti Napló,* 1856. aug. 24.

10 A két propriumtétel az Esztergomi Bazilika felszentelésére készült, Liszt *Esztergomi miséj*éhez. Végül nem ezt a két tételt adták elő Esztergomban, hanem Seyler Károly esztergomi karnagy kompozícióit. Liszt úgy adott elégtételt Mosonyinak, hogy maga mutatta be a két művet a Belvárosi Főplébániatemplomban. Lásd: *Ország Tükre,* 1862. 2. sz. jan. 13. és 20. o.; valamint Sebestyén Ede: *Liszt Ferenc hangversenyei Budapesten.* Bp., 1944, Liszt Ferenc Társaság, 47. o.

11 *Magyar Sajtó,* 1856. aug. 27. 198. sz. 3. o.

12 Liszt levele Weimarból Mosonyi Mihályhoz 1857. április 29-én: „(…) die [pester Aufführung] bei weitem die gelungenste von allem bleibt (…)". Lásd: Prahács Margit: *Franz Liszt Briefe aus ungarischen Sammlungen 1835–1886*. Bp., 1966, Akadémiai Kiadó, 98. o.

13 *Pesti Napló,* 1856. szept. 6. Az idézet nyersfordítása: „A pálca a Te kezedbe adva / lángra gyújt minden taktust – az élethez."
14 A zenede levélben mondott köszönetet Bräuernek. Iványi-Papp Mónika: *A Nemzeti Zenede élete a Pest-budai Hangászegyesületi Énekiskola választmányi ülései alapján (1844–1867).* In Tari Lujza – Iványi-Papp Mónika – Sz. Farkas Márta – Solymosi Tari Emőke – Gulyásné Somogyi Klára: *A Nemzeti Zenede*. Bp., 2005, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Budapesti Tanárképző Intézete, 121. o.
15 Sebestyén Ede: *Liszt Ferenc hangversenyei Budapesten.* Bp., 1944, Liszt Ferenc Társaság, 53–54. o.
16 Iványi-Papp: *i. m.* (2005), 146. o.
17 Bartalus István: „Jelesebb zene-tanítóink. Bräuer Ferenc". *Zenészeti Lapok,* 1861. 62. (II. évf.) 37. sz. jún. 12. 289–294. o., idézi Horváth Ágnes: *A pesti főtemplom zenei élete a XIX. század közepén, Bräuer Ferenc karnagyi működésének tükrében (1839–1871)*. DLA Doktori értekezés, Bp., 2012, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 247. o.
18 Bräuer életútjának két jelentős forrása: Bartalus István: „Jelesebb zene-tanítóink. Bräuer Ferenc". *Zenészeti Lapok,* 1861–62. II. évf. 37. sz. jún. 12. 289–294. o. és Ságh József: *Magyar Zenészeti Lexicon*. Bp., 1880, L. Kókai, 57. o. Az e cikkben közölt adatok Bräuer tanulmányairól, gyermekéveiről a két idézett forrásból származnak.
19 *Zenészeti Lapok,* 1862. II. évf. 22. sz. febr. 27. 169–170. o.
20 Lásd: Bartalus: i. m. (1861), 292–294. o.
21 Érdekes történet fűződik Bräuer jogi tanulmányaihoz. Bartalus István szerint ennek hátterében egy előkelő hölgy iránti vonzalma állt. A hölgy szülei ügyvédhez szerették volna adni lányukat. Amint a kapcsolat felbomlott, Bräuer abbahagyta jogi tanulmányait. Lásd: Bartalus: i. m. (1861), 289–294. o.
22 Hellert ő indította el zenei pályáján, és mecénások toborzásával hozzásegítette külföldi továbbtanulásához is. Sebestyén Ede: Buda Pest nagy hangversenyei a XIX. század első felében. In *Tanulmányok Budapest múltjából VIII.* Szerk. Dr. Némethy Károly – Dr. Budó Jusztin, Bp., 1940, Budapest Székesfőváros, 85–117. o.
23 „Together with Erkel he conducted the orchestral concerts of the Musical Society in 1847; this activity led to the founding of the Pest Philharmonic Society in 1853." Bónis Ferenc: Bräuer, Ferenc. In *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*. Szerk. Sadie, Stanley, Volume 4, London, Macmillan Publishers Limited, 2001, 258. o.
24 *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung,* 1841. IV. 8.
25 Bartalus: i. m. (1861), 294. o.
26 Az adatok forrása: Tari Lujza: *A Hangászegyleti Zenede (1839–1867) és a Nemzeti Zenede (1867–1890).* In Tari Lujza – Iványi-Papp Mónika – Sz. Farkas Márta – Solymosi Tari Emőke – Gulyásné Somogyi Klára: *A Nemzeti Zenede*. Bp., 2005, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Budapesti Tanárképző Intézete, 26. o. és Iványi-Papp Mónika: *A Nemzeti Zenede élete a Pest-budai Hangászegyesületi Énekiskola választmányi ülései alapján (1844–1867).* In Tari–Iványi-Papp–Farkas–Solymosi–Gulyásné: i. m. (2005), 91. o.
27 Bräuer 1839-től ideiglenes karnagyként működött az idős Cibulka Alajos karnagy mellett, majd 1846-tól kinevezett karnagy lett. Kisegítő zenészként már 1823-tól részt vett a templom zenei életében, 1828-tól orgonistaként alkalmazták.
28 *A József főherceg Ő fensége fővédnöksége alatt álló Nemzeti Zenede története. Az intézet 50 éves jubileuma alkalmára.* Szerk. Vajdafy Emil. Bp., 1890, Rózsa K. és neje, 6–7. o.
29 templomi karvezető
30 *Nemzeti Színházi Zsebkönyv 1844dik évre.* Pest, 1843, 124. o. és *Honderű,* 1844. 25. sz. jún. 22. 820. o.
31 *Magyar színháztörténet 1790–1873.* Szerk. Kerényi Ferenc. Bp., 1990, Akadémiai Kiadó, 389. o.
32 Az említett tendencia egész Közép-Európában megfigyelhető volt. Lásd: Szacsvai-Kim Katalin: *Katolikus templomok 18. századi kottatárai.* In *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*. 5. kötet. Főszerk. Kőszeghy Péter, Bp., 2006, Balassi Kiadó, 222–234. o.
33 A templomi repertoárra maradandó hatást tett az a hagyomány, melyet Bräuer vezetett be: november 2-án, halottak napján Cherubini *„Nagy" c-moll mise*jének előadása, melyhez még az 1940-es években is ragaszkodtak a templomban. Lásd: Horváth: i. m. (2012), XII.
34 Isoz Kálmán: *Buda és Pest zenei művelődése (1686–1873) I. kötet (A 18.-ik század).* Bp., 1926, Budapesti Magyar Népszínházi Bizottmány, 53. o.
35 Az egyházi művek a következők (eredeti címük szerint): *Messe* [*in B*], *Missa in D*[*o*], *Missa in C, Graduale* [*Ave verum in F*], *Graduale* [*Verba mea*], *Offertorium Domine, si observaberis* [*in B*], *Offertorium* [*Der Sturm*], *Confitebor Domino, Tantum ergo a quatuor Vocibus con accompt. del Orchestra*. Világi művei között zenekari nyitány, zongoraötös, kórusmű, dalok és zongoraművek találhatók. Művei közül bécsi és pesti kiadóknál néhány megjelent nyomtatásban is. Bräuer Ferencnek összesen tizenhat kompozíciója maradt fenn, további négy zeneművét pedig korabeli folyóiratok említik.
36 Ez a szám különösen meglepő annak ismeretében, hogy Erkel vezetése alatt (1853–1871) ugyanakkor

Liszt Ferenctől kilenc teljes mű, Mosonyitól négy teljes és öt műrészlet, Goldmark Károlytól, Mihalovich Ödöntől és Festetich Leó gróftól egy-egy mű hangzott el. Lásd: Németh Amadé: A Budapesti Filharmóniai Társaság története az alapítástól a felszabadulásig (1853–1945). In *A Budapesti Filharmóniai Társaság zenekarának 125 esztendeje (1853–1978)*. Szerk. Breuer János, Bp., 1978, Zeneműkiadó, 20. o.

37 Dobszay László: *Magyar zenetörténet*. Bp., 1998, Planétás, 296. o.

38 A *Missa brevis*t hétköznapokon és „évközi" vasárnapokon adták elő (hangszeres apparátusa általában nem lépte túl a Kirchentriót), a nagyszabású, nagyzenekart és szólistákat is foglalkoztató *Missa solemnis*t pedig ünnepekre szánták.

39 Az énekszólamokat kopulázva (duplázva), azokkal megegyező (vagyis nem önálló) zenei anyagot játszva.

40 A két mise előadásának pontos dátuma és közreműködői a kórus honlapján olvashatók: https://musicadivina.webnode.hu/koncertek (utolsó letöltés: 2023. 01. 24.)

41 A teljes tétel meghallgatható a következő linken: Bräuer Ferenc: *B-dúr mise – Kyrie.* https://youtu.be/3MxulLunt7c (utolsó letöltés: 2023. 01. 24.)

42 A Credo tétel intonációját (első mondatát: *Credo in unum Deum*) a XVIII. század végéig a pap énekelte gregorián dallamon. A gregorián intonációt később fokozatosan mellőzték, és szövegét több szólamban zenésítették meg. Jelen esetben homofon, vagyis azonos ritmusú szólamokkal.

43 A tétel eleje meghallgatható a következő linken: Bräuer Ferenc: *B-dúr mise – Credo* (részlet) https://youtu.be/rYdnXL4a5d0 (utolsó letöltés: 2023. 01. 24.)

44 A tétel említett homofon intonációja többször is visszatér refrénszerűen a Credo tétel zenei anyagában.

45 A Credo-misékről lásd részletesebben: Farkas Zoltán: Istvánffy Benedek: Missa „Sanctificabis Annum Quinquagesimum, vel Sanctae Dorotheae". In *Musicalia Danubiana 13*. Szerk. Dobszay László – Sas Ágnes, Bp., 1995, MTA Zenetudományi Intézet, 19–20. o.

46 Lásd: Reichert, Georg: Mozarts „Credo-Messen" und ihre Vorläufer. In *Mozart-Jahrbuch 1955 des Zentralinstitutes für Mozartforschung der Internationalen Stiftung Mozarteum*. Szerk. Dr. Rech, Géza. Salzburg, 1956, Internationale Stiftung Mozarteum, 117–144. o.

47 Érdekes megemlíteni egy további hasonlóságot. A *Credo*-refrén mindkét említett szerzőnél csak a tétel első részét rendezi be, s később már nem jelenik meg. A refrén következetesebb felhasználására példa Mozart F-dúr *Missa brevis*e (K. 192) és C-dúr *„Credo-Messe"*-je (K. 257).

48 A *Sanctus* részlete meghallgatható a következő linken: Bräuer Ferenc: *d-moll mise – Sanctus* (részlet) https://youtu.be/4zQD4F-CngQ (utolsó letöltés: 2023. 01. 24.)

DRASKÓCZY BALÁZS

Draskóczy László, a református egyházzene hűséges alkotómunkása

Szerteágazó és az egyházzene sokféle szegmensét érintő konferenciánk[1] egyik sajátos témacsoportja a korszakformáló egyházzenészek portréjának megrajzolása. A konferencia során több hasonlóban lesz részünk, és ezúttal is egy ilyen portré következik. Lássuk, miképpen, milyen jellemző tevékenység közben mutathatnánk be Draskóczy Lászlót, a református egyházzene hűséges alkotómunkását!

Előtte azonban engedtessék meg pár személyes mondat: tudomásom szerint erre az előadásra, illetve a tanulmányra több – nálam érdemesebb – személyt is próbáltak felkérni, majd az ő kitérő válaszuk után döntöttek mellettem, Draskóczy László fia mellett. Felmerülhet a kérdés, hogy gyermekeként vajon mennyire vagyok elfogult vele szemben. Bizonyára az vagyok, mint ahogyan mindegyik mai előadó elfogult a témája iránt. És ugyanakkor kritikus is, mint ahogyan bármely gyermek a szülei iránt. De – érzésem szerint – objektív is vagyok, mint aki énekelt a kórusában, hallgatta a zeneszerzéséit és évtizedekig ült mellette az orgonapadon.

Draskóczy László kántor, zeneszerző, himnológus, karvezető, zenepedagógus

Mi jellemző Draskóczy Lászlóra, a református egyházzene hűséges alkotómunkására?

Az ifjú Draskóczy László

…*református*… Gyerekkorától kezdve református levegőt szív. Lelkész édesapja és mélyen hívő édesanyja mellett fölnőve házukban – születésétől, 1940-től kezdve – otthonos az imádság és a református éneklés terén. Ebből ad ízelítőt egy interjúban, melyben így emlékszik vissza gyerekkorára: „körülbelül 8 éves lehettem, a Pozsonyi úton laktunk akkor, ott volt édesapám lelkész és egy alkalommal az esküvőre nem jött meg idejében a kántor. Szólt édesapám, hogy gyorsan jöjjek, mert már itt az ifjú pár és nincsen orgonista. Így aztán ahogy voltam, mezítláb elszaladtam a karzatra, és akkor én mentettem meg a helyzetet, improvizáltam, amíg bejött az ifjú pár.”[2] Elmondása szerint első „keresetét” is kántorként

szerezte – nyolcévesen.[3] Hasonló képet fest ebből az időből róla a pályatárs, Berkesi Sándor. Az *Országút* folyóiratban megjelent búcsúztató cikkéből idézek: „Egy ízben édesanyám erős unszolására duzzogva mentem el vele egy hétköznapi bibliaórára – írja. – Az ifjú, tizenéves Draskóczy Laci ült a harmónium mellett, és én csodálattal néztem, hallgattam magabiztos játékát. Vettem a bátorságot, és nyolc-tíz éves fejjel odaálltam mellé. Úgy éreztem, én is aktív résztvevője vagyok a gyülekezeti énekvezetésnek."[4] Évtizedek múltán a Pasaréti Református gyülekezet is számtalanszor hallotta az istentiszteletek, illetve az énekek előtti improvizatív orgonajátékát – mely egyszerre volt művészi és alázatos.

…alkotó… Tegyünk egy kis kitérőt a család anyai ága irányába! Draskóczy László anyai nagyapja, Thaly Loránt, a Bethesda Gyermekkórház belgyógyász főorvosa, és nem utolsósorban műkedvelő költő volt: „sok verséért hálásak vagyunk és örülünk, ha az ő éneke, baráti köröknek e kedves ismerőse, a sajtó hangerősítőjén megnőve, átzúg a magyar lelkeken, határon innen, határon túl…" – írja róla kötetéhez írt előszavában Ravasz László.[5] A művészi önkifejezés is otthonos volt a Draskóczy családban. Draskóczy László édesanyja, Thaly Eszter is írt verseket, mint akkoriban a polgári családok sarjai közül oly sokan. Draskóczy László kezdettől örömét lelte az alkotásban, már egészen korán megérzi, hogy az ő útja az, hogy zeneszerző legyen. Ifjúkori művei jórészt népi ihletésű zeneművek. Ennek fő oka, hogy a zeneakadémiai évek alatt már kenyérkereső tevékenységgé válik számára a zongorázás és a zeneszerzés. És miközben a különböző népi és táncegyüttesek korrepetícióját végzi, ezektől az együttesektől, majd később a Magyar Rádiótól konkrét szerzői megbízásokat kap. Az akkor készült feldolgozások évekig heti rendszerességgel szerepeltek a rádió műsorán.

Thaly Loránt – a nagyapa

Ebben az időben születik meg számos színpadi kísérőzene és hangszerelés mellett az *Arioso és rondó* zongorára, a *Négy tétel vonósnégyesre*, valamint a *Leánysirató*. Ez utóbbi több rangos hazai és nemzetközi zeneszerzői díjat is elnyert. De ennek az időszaknak a kései terméke a két klarinétra írt *Népdal-szonatína*[6], valamint a *Korondi táncok*[7], mely néhány év alatt rendkívüli népszerűségre tett szert: része a zeneiskolai klarinét tantervnek, kötelező anyag versenyeken, és különböző átiratok is készültek, készülnek belőle.

…munkás… Olyan munkás, aki a rábízott feladatot mindig nagy alázattal végezte. 1971-ben feladja az addigi munkáit és a tanítás mellett kötelezi el magát. Tanári pályáját a hatvani zeneiskolában kezdi, majd hosszú évtizedekig az akkori Győri Zeneművészeti Szakközépiskolában tanít zeneszerzést és elméletet, végül a budapesti Szent István Konzervatóriumban fejezi be ilyen irányú tevékenységét. Nagyon szeretett tanítani, és nagyon szerette növendékeit. Nagy tehetségű zenészek találták meg a keze alatt a hivatásukat, de ugyanakkor szeretettel terelgette azokat is, akik éppen problémákkal küzdöttek. Tavaly, amikor elment közülünk, számtalan egykori tanítvány keresett meg

minket a múltból. Olyanok, akik magasra jutottak és olyanok is, akikről nem hallottunk korábban. Megható, szép történeteket meséltek el róla sok-sok év távlatából. …Egyszer úgy döntött, hogy felszámolja az otthoni kottagyűjteményét. Miközben pakolta ki a polcokat, azt láttuk, hogy egy-egy kottát félretesz, és régi növendékeinek a nevére címkézi fel. Még évekkel később is atyai szeretettel és figyelemmel kísérte sok tanítványa életét és sorsát. A teljesség igénye nélkül hadd soroljak fel közülük néhányat: Barabás Árpád, Berecz Mihály, Dénes-Worowski Marcell, Dobszay Péter, Fassang László, Fekete Gyula, Köteles Géza, Lukács Gyöngyi, Pálúr János, Pusker Imre, Somogyi-Tóth Dániel, Tallér Zsófia, Thomas Kornél.

Kölkeden, az egyházzenei táborban (1987)

A hetvenes évek végétől egyre több olyan feladat is megtalálta, ahol nem csupán a katedráról taníthatott. Egyházzenei tábort szervezett gyerekeknek, ahol nem az egyéni hangszeres képzésen, hanem a zenekari és kamarazenén, illetve a kórusmunkán volt a hangsúly. A Kölkedi Zenei Hét ideje alatt személyre szabottan a résztvevők számára írta egyszerű hangszeres feldolgozásait, énekkíséreteit, kórusműveit. Vezetésével alakult meg 1992-ben a Református Egyházzenészek Munkaközössége (ReZeM), amely azt tűzte ki célul, hogy a reformátusság minden rétegét igényes, énekelhető, játszható, hangzó zenével lássa el. A ReZeM adta ezután ki kórusgyűjteményeit, korálkönyveit. Oktatott a debreceni, később a nagyváradi és a budapesti kántorképzőn, orgonista-kántorként vasárnapról vasárnapra tanította a pasaréti gyülekezet híveit, és az általa írt tanulmányokon vagy közreműködésével szerkesztett énekeskönyveken keresztül – nem középiskolás fokon – az egész református népét is tanította énekben helyesen és minél méltóbban Istent dicsőíteni.

Énektanítás
a Pasaréti Református Templomban (2013)

…hűséges… Feltűnhetett, hogy az imént az első negyven év műveiként aposztrofált kompozíciók közt egyetlen egyházi zenemű sincsen, holott a konferencia témája az egyházzene. Természetesen feloszthatnánk Draskóczy László zeneszerzői munkásságát „népies” és „egyházi” korszakokra, mondhatnánk azt, hogy útkeresései közt hol a népzenéhez, hol egyházi témákhoz nyúl, mégis – ismerve őt – úgy gondolom, hogy az előzőleg tárgyalt időszak inkább előtanulmánynak tekinthető ahhoz a szolgálathoz, amire rátalált a ’70-es évek vége felé, és amihez haláláig hűséges maradt. Az akkor említett hangszerelések során megtanulta kezelni a zenekart, úgy, hogy végül

Draskóczy László: Áldás

profi módon beszélte a hangszerek nyelvét. Az annak idején rendelésre készült művek megtanították arra is, hogy hogyan kell időre komponálni. És nagyfokú alázatot is tanult abból, hogy nemcsak az örökkévalóság számára készült zseniális alkotások számítanak, hanem fontosak a kicsinyeknek szánt használati remekművek is. Ezekre a megszerzett készségekre épít életének második negyven esztendejében.

Ez utóbbi időszak egy vízválasztóval indul. Megszületik az az ötsoros miniatúra, amely minden bizonnyal Draskóczy László legismertebb alkotása. Az áldás negyven év alatt oly széleskörűen, felekezeti és országhatárokon átívelően (több nyelvre lefordítva) lett ismertté és népszerűvé, hogy már szinte népdalként viselkedik: szájról szájra terjed, és szerzője – sokak számára – ismeretlen.

Az elsővel szemben a második életszakaszát szinte kizárólag egyházi művekkel mutathatjuk be. A legnagyobb súlyt a kórusművek képviselik. Egyszerű, strofikus énekfeldolgozásoktól kezdve (mint az *52 háromszólamú kórustétel*) összetettebb, formailag is gazdagabb motettákon keresztül (mint a *Győzhetetlen én kőszálom* vagy a *Jelige*), egészen a nagyobb szabású kóruskompozíciókig (mint a *Cor meum* vagy a *Három szakrális tétel*), illetve a kíséretes kórusművekig (mint a *Jövel Szentlélek Isten* vagy a *Szent Ferenc Naphimnusza*) terjed a repertoár. Dalai és kamarazenéje is ilyen típusú használati kompozíciókból áll össze. Említsük meg ezeken kívül a rézfúvósokra komponált koráljait és zongorakíséretes egyházi dalait!

(Egyházzene) Az egyházzenei alkotások végére hagytam oratorikus művét, a *Károli kantátát*. A zeneműkomponálásáról így vall egy korabeli interjúban: „Önálló zeneműveim lajstroma nem hosszú: néhány hangszeres darab, egy-két dal, pár kórusmű és számos alkalmi kompozíció, közte elég sok népdalfeldolgozás. … A *Károli kantáta más*. Ezt nem zeneszerzői hévvel és ambícióval komponáltam. Ez a mű számomra Isten ajándéka. Hogy jó-e, avagy rossz, majd a hallgatóság megítéli. Bennem is nagy a kíváncsiság. Mindenesetre, ilyen könnyen, megerőltetés nélkül még sohasem komponáltam. Mert munka közben állandóan éreztem Isten valóságos jelenlétét, biztatását, folyamatos bátorítását, s egy pillanatig sem volt bizonytalanság bennem arra nézve, hogy vajon holnap is fog menni a munka, vagy pedig, hogy fölösleges a fáradozásom.”[8]

A *Cor meum* ősbemutatójának plakátja

A kantátát a Károli Gáspár Református Egyetem fennállásának százötvenedik évfordulójára, felkérésre írta. Az ősbemutatón, 2005. október 10-én, a Zeneakadémián a szerző vezényletével a Református Egyetemek Egyesített Énekkara, a Debreceni Filharmonikus Zenekar, valamint Basky István tenor szólista és Bánffy György színművész működött közre.[9] (A zeneakadémiai előadást megelőzően főpróba jellegű, sajtónyilvános előadást rendeztek a debreceni Bartók Teremben, október 7-én.)

Az öttételes, szimfonikus zenekart, vegyes kart, tenor szólistát, valamint narrátort foglalkoztató zenemű Károli Gáspár: *Két könyv* című írásának szövegkivágásaira épül. „Ebben a munkájában bibliafordítónk azon elmélkedik, hogy országunk, amely »fényes, hatalmas és erős«, hogyan válhatott ennyire nyomorulttá és szerencsétlenné. Ennek okát abban leli meg, hogy magyar népünk elfordult Istentől, és a »fösvénység, kevélység, irigység, részegeskedés, uzsoraság, tolvajság, paráznaság« bűnében él, amely nem tetszik Istennek: »Ezért rabolják ki országunkat és ezért veretett el országunk határa«[10] – foglalja össze a zeneszerző a Károli kantáta alapjául szolgáló textus mondandóját.

A mű sok tekintetben – különösképpen a formai megvalósítás kereteit nézve – hagyományos zeneszerzői eszközöket használ. Az első tétel egyfajta bevezetésnek, nyitánynak tekinthető, míg az utolsó, a finálé egy szerkezetében és harmonizálásában is klasszikus korál, melynek előadásába a hangversenyen jelenlévő közönség is – mint egykor Bach passióiban – bekapcsolódhat. Ez utóbbi tehát az első funkcionális „tükörképe” – kissé olyan a kettő, mint az istentiszteletek apostoli köszöntése, valamint a záró áldás. A második tétel felirata szerint: *Invocatio*, azaz Isten nevét segítségül hívó könyörgés. Ennek az imádságnak a negyedik tételben találjuk meg a párját, amely pedig felhívás bűnbánatra, valamint könyörgés bocsánatért. E kettő szintén tekinthető a református istentiszteleti liturgia prédikációt keretező imádságainak, ugyanakkor a második tétel bibliai idézete egyúttal az igehirdetés textusának is beillik. A mű gerince és mondanivalójának is centrális tere a harmadik tétel; zeneileg a narrátor és a zenekar párbeszéde, liturgiai értelemben pedig – és címfelirata szerint is – prédikáció. A komponista ezzel a formai szerkezettel eleget tesz a református hagyományoknak, amennyiben kantátájának – mint énekelt istentiszteletnek, melyben imádság, igeolvasás és gyülekezeti ének is helyet kap – középpontjába az igehirdetést helyezi, ugyanakkor zenei értelemben egy hídforma jellegű szerkezetet valósít meg.

I. Preambulum: Fanfár és előszó – Az első tétel fanfárszerű indítása hangzásában és hangulatában a *Budavári Te Deum* felütését juttathatja eszünkbe. Az üstdobon felhangzó asz tremoló után a teljes zenekar négy együttesre osztva szólal meg. 1. kórus: vonósok

(+zongora); 2. kórus: négy kürt (tom-tomokkal); 3. kórus: fafúvósok (+ cimbalom); 4. kórus: három trombita + három harsona (pergődobbal). A négy különböző hangszínű fanfár mintegy a négy égtáj felé trombitálja szerte Magyarország tragédiáját. A vonósok és a fafúvósok kórusa alapvetően az üstdob asz hangjára épített dó-pentaton rendszerből építkezik. A tétel motivikus témája csupán a három szomszédos hangon való lépegetés: r–d–r–m–r–d–r. A vonósok és fafúvósok kórusában a basszus ezt a minimál-motívumot tükörfordításban, ellenmozgás-szerűen követi le, ilyen módon az alsó szólam – az ellenmozgás következtében – a gesz megszólaltatásával kilép az eredeti pentaton rendszerből. Ezzel egy időben a belső szólamok a pentaton hangfürt hangjait használva, pár hangból álló kis dallamokat ismételgetnek. Ezzel a zenei anyaggal szemben a másodikként megszólaló kürtök kara – kvartra, illetve tercre (értelmezhető hiányos dúr akkordokként: hangzó F, illetve D-dúr) –, majd a fafúvók után negyedikként felhangzó trombita–harsona kar – teljes C, illetve Cisz-dúr – akkordokra épülő módon, mixturálisan szólaltatja meg a fenti minimál-témát. Mindkét rézkar önmagában is bitonális[11] rendszert követ.

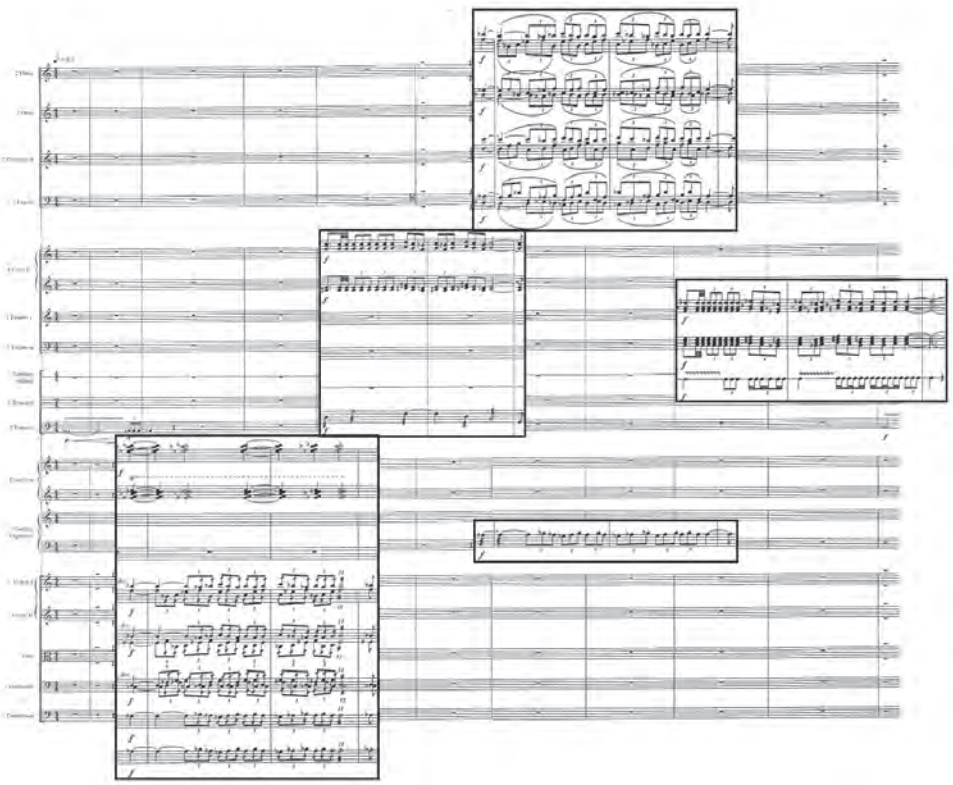

Draskóczy László: *Károli kantáta* – I. tétel első ütemei

A négy fanfár a második megszólaláskor már sűrűbben felel egymásra, sőt a vonósok és a fafúvósok játéka összeolvad, míg a tizenhetedik ütemre érve teljesen beérve egymást, tutti-hangzás jön létre. A narráció – a szerző által több ízben is megindokolt módon – nem a zenei megjelenítéssel egy időben hangzik fel, hanem a tizennyolcadik ütemnél

a zenekar játékát megszakítva hallhatjuk Károli szavait. Ebben a szövegben két önmagában logikus gondolatmenetet vezet egymással szemben. Egyrészt a bibliai örök igazságot: az egyénnek és az országnak sorsát is Isten tartja kezében, aki ma is létező valóság – „minekünk tudnunk kell azt, hogy vagyon Isten, ki szorgalmatos gondot visel ez világra…" –, másrészt korának tapasztalati valóságát: az ország szerencsétlen voltát – „az mi nyomorult országunk és nemzetségünk ilyen szerencsétlen…" Hogyan lehet mindkettő igaz? Miért engedi, miért *akarja* Isten a mi romlásunkat? Draskóczy László zenéjével ugyanazt reprezentálja, mint Károli. Világgá kiáltja egyrészről az ősi pentaton anyaggal a magyar sorskérdést, másrészről a rézfúvósok dúr akkordjaival az isteni igazságot. Ha egyelőre nem tudjuk is bajaink okát, csak keressük, de az bizonyos, hogy Isten léte és gondviselő volta megkérdőjelezhetetlen: bármilyen hangos legyen is a vonósok és fafúvók hangja, a tétel végére sem hallgattatja el a rézfúvók győzelmes fanfárját.

II. Invocatio: Isten szent nevének segítségül hívása – A második tételben a szöveg a kórusnál van, ezúttal nincs narráció. A lírai, ám sötét tónusú tételkezdés – ha az első tétel kapcsán Kodályt emlegettük – ezúttal inkább Bartókot idézi; elsősorban a *Concerto* elején mélyvonósokon megszólaló unisono pentaton dallamra gondolhatunk, de asszociálhatunk a *Cantata Profana* kezdőhangjaira is. A cselló és a bőgő által bemutatott téma deklamáló volta miatt szöveg nélkül is vokális jelleget ölt; újra meg újra indulva tör egyre magasabbra, míg harmadik nekirugaszkodásra eléri csúcspontját, s – mint egy négysoros, kupolás dallamvonalú népdal – újabb megállás nélkül hanyatlik alá a kezdő G hangra. A népdal-analógia több szempontból is ide kívánkozik:

- Az első „dallamsor" egy tiszta, pienhang[12]-mentes pentaton dallam – F–G–B–C–D hangokból felépítve.
- A második „dallamsor" motivikusan nem imitálja ugyan az elsőt, viszont hangrendszere mintegy domináns transzpozíciója az elsőnek: C–D–F–(G)–A, ezúttal azonban már nem tiszta a rendszer, hiszen a G helyett Esz hangot alkalmaz.
- A harmadik sorindítás megerősíti az A, A^5, A^5, A szerkezetre való asszociációnkat, hiszen az első sor kvintjén indul, sőt az első sor dallami vázát (l,–m–s,) kvázi tonális kvintválaszként (m–l–di) követve építi fel a dallamsort.
- A negyedik sor kromatikussá válik, ám az első sor témafejét rákfordításként magában rejtve tér vissza a kezdőhangra.

A fúgaszerű szerkezet második belépő szólama a brácsa, ami D-ről indítja a fúgatémát.

Témabelépések:
G (cselló-bőgő) → D (brácsa+fuvola, klarinét) → A (hegedűk) → E (szóló kürt) → H (vonós tutti)

Draskóczy László: *Károli kantáta* – II. tétel fúgatéma

A szólamot a fafúvók erősítik, egy-egy sorindítás erejéig bele-beleszólva a dallamvezetésbe. A mély fekvésben megszólaló klarinét és fuvola csupán átsejlik a brácsa játékán, ezáltal a második témaindítás, a Comes hangszíne sejtelmessé válik. A rövid átvezetés után belépő Dux[13] ezúttal az első és a második hegedű szólamában, A hangon indul. A negyedik témaindítást – hangzó E-n – a kürt hangján hallhatjuk. Az előző témamegszólalásokkal párhuzamosan sem alkalmazott a szerző szokványos kontraszubjektumot, de itt, a kürttel együtt már csupán akkordszerű kísérettel, a vonósokon és harsonákon hangoztatott – többnyire dúr-szext – akkordokkal operál. A kvintenként emelkedőn felhangzó témák a negyedik megszólalás végéig lassan fokozzák a feszültséget, mígnem a téma negyedik dallamsorát pillanatnyi csönd után kánonszerűen imitáló brácsa–fagott kettős – már-már a *Sacre*-t idéző – különös színű lecsengéssel viszi tovább a második átvezető részhez, melyet ezúttal is a vonósokra bíz a szerző. Az ötödik témabelépésnél már számítunk a H-ra, ám az, hogy a vonós tutti fúgatéma fölé egy másik tolakszik, váratlanul ér. Ez az ellentéma mind a kezdő H, mind a téma közepén megszólaló Fisz hangon találkozik a fúgatémával, s belőle nő ki az a motívum is, amely a tétel további részében kísérőmotívumként meghatározóvá válik. E két dallam vetélkedése újabb feszültségpontot teremt, melyet a kórusbelépés old fel.

A kórus azonban nem a fúgát folytatja, hanem új témát keres magának, mintegy a szöveget erősítendő: „Keressétek az Istennek országát és az ő igazságát…” Az unisono[14] hömpölygő kórusdallam során érjük el a tétel talán legnagyobb csúcspontját: „…és mindenek megadatnak néktek.” A kórus szöveg nélküli éneklésbe vált, egyúttal visszatér a fúgatéma ötödik, ellentémával kísért megszólalásához, keretbe foglalva ezzel az igei textust. A vonósokkal kísért, majd az ellentémából kinövő motívummal csendesedik le végleg a tétel, hogy utolsónak a szordinált[15] trombitán már csak a fél-fúgatéma szólaljon meg elhaló sóhajként.

III. Praedicatio: Igehirdetés a magyar nemzet bűneiről – A harmadik tétel az igehirdetés, az istentisztelet központi része. A prédikáció nem nevezhető zenei műfajnak, és ezt Draskóczy László is érvényesíti művében. A tétel a narrátor és a zenekar párbeszéde. A szöveg tételesen veszi sorra a magyarság bűneit – melyek nagyjából egybeesnek a római egyház szerinti hét főbűnnel. Károli nem áll meg a bűnök puszta említésénél, hanem a következményt is hozzáfűzi. A zeneszerző pedig a szakaszok után rendre egy-egy allegóriaként is értelmezhető, madrigalizmusoktól[16] sem visszariadó zenei illusztrációt illeszt. Ahogy a lelkész, aki parabolákkal teszi szemléletesebbé mondanivalóját.

Narrátor: „Az mi országunkban felette igen nagy az kevélység. Annakokáért Isten meggyalázott minket. De nem szűnik meg az kevélység! Azért az Isten haragja is nem lassódik, hanem naprúl-napra gerjed, mindaddig, mígnem az mi kevély szarvunkat letöri.”

Interludium 1.: A mindössze ötütemes közjáték során mind a tizenkét hang csak egyszer szólal meg. Az első nyolc hang egymás után:

1. hegedű			2. hegedű			brácsa			cselló	
c‴	e″		disz″	g′		fisz′	b		a	cisz
K6		K2	B5		K2	B5		K2	K6	

Majd a maradék négy a nagybőgőkön, üveghangos akkordként:

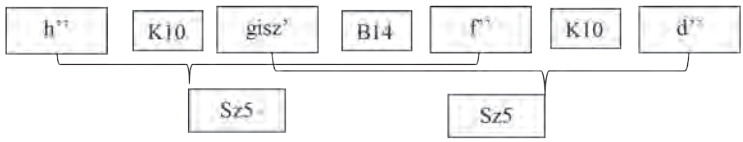

Az egymás után, majd egyszerre megszólaló hangok alkotta hangközökből látható, hogy nem csupán a Reihe[17] szabályosságainak betartására ügyel a szerző, hanem egyfajta disszonáns szimmetriát is követ (saját törvényeit tisztelő bűn). Végül a felhangokból (a kevélységből, a nagyképűségből, a fennhéjázásból) nem összhang, hanem kellemetlen, széttartó hangzás – szűkített szeptimakkord – jön létre.

Narrátor: „Jaj annak, az ki fösvénységgel gyűjt gazdagságot, akinek házában sok álnoksággal gyűjtött kincs vagyon. Jaj annak, aki várost épít vérrel és álnoksággal.

Az fejedelmek hagyják el az kegyetlenséget, telhetetlenséget, fösvénységet; ne rontsák az szegénységet, ne prédálják el marháját, ne ontsanak ennyi sok ártatlan vért, ne keressenek gazdagságot hamisan."

Interludium 2.: Aleatorikus[18] zene fafúvósokra. Mind a nyolc hangszer konkrét, megírt szólamot játszik, ám ezeknek a – nem egyenlő hosszúságú – „dallamoknak" az ismételgetéséből véletlenszerű együtthangzások keletkeznek. Mintha azt mondaná ezzel a zeneszerző, hogy a saját érdek erőszakos előtérbe helyezése, sem vezet harmóniához, hanem *„hamisan"* szól.

Narrátor: „Jaj tinéktek, kik reggel felkeltek, hogy részegeskedjetek és igyatok mind estvéig. Az részegség, az tobzódás, mely igen uralkodik az magyar nemzetségben, mindennél nyilván vagyon. Mert föld kerekségében nem lehet vitézebb nemzetség az boritalra, részegségre, tobzódásra az magyar nemzetnél."

Interludium 3.: A harmadik közjáték az ütősöké. A Károli által részegségben „vitéz"-nek titulált magyar nemzetről katonai zenére asszociál a szerző. A dobok pontos kánonban követik egymást, mégis repetitív hatású zenét hallunk. Sűrű, repetált akkordokkal belép a zongora is, majd a tam-tam és a cintányérok. Ismét szabályos rendben követik egymást a belépések, a hatás azonban az, hogy egyre nagyobb a lüktető hangzavar – mint a részeg ember fejében –, mígnem végül csengeni kezd a fülünk is.

Narrátor: „Az irigység is mondhatatlan igen uralkodik. Az pedig az irigység, mikor bánjuk, hogy más ember nevekedik gazdagságában, és azt kívánjuk elveszni. Ha az Isten valamely embert méltóságra emel, csuda mely igen irigykedik az többi reája. Hogyha az ilyenek közül, kiket az Isten felemelt, valamely veszedelembe esik, az többi nem segíti meg, sőt inkább az többi ugyan hízik annak nyomorúságával."

Interludium 4.: Az irigységet (sárga)rezekkel mutatja be a komponista. Ez is aleatóriára[19] alapozó zene. Az első kürt és az első harsona ugyanazt a hangot ismételgeti változó ritmusban, a többiek nagy szekundokon trilláznak, lépegetnek oda-vissza, a trombiták pedig kromatikus meneteken futkároznak. Később minden szólam fokozatosan átvált a repetált hangokra, s végül a kürtök és a harsonák egy-egy klasztert[20] tartanak ki, a trombiták pedig kromatikusan tágulva egy szűkített hármashangzatra érkeznek meg. Ez is egy fülsértő befejezés, mikor a közeli hangok, a szomszédok surlódnak – mint ahogy az irigység is leginkább a környezetünk ellen irányul.

Narrátor: „Vannak még ezeknél több és különb vétkek és bűnök is, melyekért az Isten az pogányoknak fegyvere alá adott, mint az uzsoraság, melyet az Isten felette igen megtilt, mikor azt mondja: Kölcsönt adj az te felebarátodnak, és ne kívánj semmit reája."

Interludium 5.: Az ötödik közjáték egy cimbalomszóló. A dodekafon[21] szakasz érdekessége, hogy ha felosztjuk tizenkét hangú sorokra, akkor azt vesszük észre, hogy valahonnan hiányzik két hang: negyvennyolc helyett csak negyvenhat hangból áll. De nem a végéről hiányzik az a két hang, hanem a második sorból. A második sor csak akkor lesz teljes, ha az első sor „kölcsönadja" az utolsó két hangját, ha *ide is, oda is* beleszámítjuk a H és B hangokat. Pont úgy, mint egy direkt elkövetett könyvelési „hiba", pénzügyi manőver. Vagy úgy, mint amikor a kölcsönt valaki duplán kéri vissza.

Draskóczy László: *Károli kantáta* – III. tétel – Interludium 5. (cimbalomszóló)

Narrátor: „Ennek felette vagyon országban tolvajság, paráznaság, hamis esküvés, hiábavaló esküvés, mely az magyarokban felette igen uralkodik. Mindezekért országunk szerencsétlen. Ezért rabolják ki országunkat, és ezért veretett el országunknak határa. Valamely ország és nemzetség Istennek nem szolgál, el kell annak pusztulni."

Interludium 6.: A hatodik közjáték az előző Interludiumok zenei anyagának quodlibet[22]-je. Egyszerre halljuk a fafúvós és rézfúvós aleatorikus szakaszok anyagát, majd a vonósok dodekafon akkordjának kivágása is hozzákerül. Ahogy Károli is immár egyszerre emleget többféle nagy bűnöket. (A hangzás helyenként Messiaen: *Oiseaux exotiques*-jére emlékeztet, az őserdő kakofóniájára[23].) Végül a zongora hangja bontakozik ki a totális öntörvényűségből. Érdemes ennek a zongoraszólónak is egy kis figyelmet szentelnünk.

Draskóczy László: Károli kantáta – III. tétel – Interludium 6. (zongoraszóló)

Beszédes a ritmika: a mechanikusan zakatoló kvintolákból előbb nyolcadok, majd triolák lesznek, aztán negyed, fél és egész értékekké lassul, haldoklik a ritmus – mint az ország, melynek a bűnei miatt végül *„el kell pusztulnia”.*

A hangok rendje is érdekes: H–C–A–D–E–G hangok szólalnak meg először. A következőkben ebből a hat alaphangból képzett három hangpár szólal meg újra és újra, de különböző sorrendben. A sorrend variálódik, sőt az alaphangok is fokozatosan alteráltakká alakulnak, ám a hangpárok sosem szakadnak el egymástól (ragaszkodnak egymáshoz, mint bűnös a bűnhöz): ha az egyik alterálódik, akkor a másik is, és mindig ellenkező irányba, (a felfele módosítást nem kereszt jelzi, hanem olyankor az enharmonikus[24] hangot használja, mintha a módosítás csak lefelé vihetne), és a kettejük közötti sorrendiség is állandó. (Pl. HC-ből idővel BéDesz lesz, EG-ből pedig EszAsz vagy FGesz.) Az alterációkkal létrejövő hangközök azonban gyakorlatilag megegyeznek az eredeti három hangpár egy másik hangközével. (HC – N7, AD – T5, EG – N6 / BéDesz – N6, EszAsz – T5, FGesz – K2=N7)

H	*N7*	C		A	*T5*	D		E	*N6*	G
A	*T5*	D		E	*N6*	G		H	*N7*	C
A	*T5*	D		E	*N6*	G		H	*N7*	C
BÉ	*N6*	DESZ		E	*N6*	G		A	*T5*	D
ESZ	*T5*	ASZ		H	*N7*	C		BÉ	*N6*	DESZ
A	*T5*	D		ESZ	*T5*	ASZ		E	*N6*	G
F	*K2*	GESZ		BÉ	*N6*	DESZ		H	*N7*	C
ESZ	*T5*	ASZ		F	*K2*	GESZ		BÉ	*N6*	DESZ
ESZ	*T5*	ASZ		F	*K2*	GESZ		BÉ	*N6*	DESZ
F	*K2*	GESZ		ESZ	*T5*	ASZ		F	*K2*	GESZ
BÉ	*N6*	DESZ		F	*N7*	GESZ		ESZ	*T5*	ASZ

A táblázatban a szakasz hangjait olvashatjuk balról jobbra. Jól látható, hogy a módosítások hogyan „veszik át az uralmat”. Az is kiderül belőle, hogy a hangpárokhoz kezdetben használt három hangköz a variációk és a módosítások ellenére ugyanannyiszor (tizenegyszer) szerepel, amennyiben a K2-ot és a N7-et azonos hangköznek vesszük. De ebből az is következik, hogy a dinamikus, majd lassuló szakasz összesen hatvanhat hangból áll. Ezután újra megszólal – immár egymásra felépült kvintoszlopként – a hat hang. A bibliai számszimbolikában a hatos a tökéletlenség és az ember száma, a hatszázhatvanhat pedig az Antikrisztusé. Mintha id. Pieter Brueghel rézkarcai elevenednének meg; szinte látjuk magunk előtt a bűn hatására eltorzult arcokat és személyiségeket…

Narrátor: „Annakokáért, ha azt akarjuk, hogy országunkban békesség legyen, hogy országunkat Isten megáldja, térjünk Istenhez teljes szívünk szerint.”

Postludium: Három triangulum-tremolo szólal meg. A bűnök részletezése után Károli Istenre mutat. De ezt teszi a zeneszerző is, mikor a nevében is „hármast” hordozó hangszert háromszor szólaltatja meg. A bűnökből Őhozzá – a háromszor szent Istenhez – kell térnünk!

IV. Adhortatio et oratio: Intelem és könyörgés – A kantáta negyedik tétele kétségtelenül a legösszetettebb. Az első és a második egynemű zenei anyagától eltérően itt a tételen belül több gyökeresen eltérő tempót, hangvételt, kompozíciós technikát alkalmaz a szerző. És a harmadiktól is alapvetően különbözik a negyedik. Ott ugyanis a különböző karaktereket és technikákat teljesen elválasztotta egymástól a narrátor szövege, míg itt ezek egymásból következő szerves egységet alkotnak.

A tétel első szakasza egy – minden tekintetben klasszikus – da capo[25] ária. A szokatlan csupán annyi, hogy a recitativo[26] itt a zárt ária-egységet követi, amely után ismét visszatér az ária fő része. A forma tehát: A–B–A–rec–A lesz. Különös, élénk színfolt a kantáta amúgy is heterogén zenei szövetében. A népszerű hangvételű, már-már fülbemászó dallamon szólal meg a kantáta talán legfontosabb mondata, a megoldás: „Vessünk le mindeneket, úgymint világosságnak és Istennek fiai!" A szerző az általa is *„populárisnak"* titulált hangot azzal indokolja, hogy szerette volna, ha „majd ezeket a szavakat hazavinné, és a szívébe rejtené a közönség."[27]

Draskóczy László: Károli kantáta – IV. tétel tenor ária eleje (zongorakivonat)

Az ária-recitativo egy meglepő utalást is hordoz. A már idézett mondat után a tenor szóló így folytatja: „…Hallgassuk és böcsüljük az Istennek igéjét. És az mi életünket igyekezzünk melléje rendelni. *(ária B része)* Vessük le a bálványimádást, haragot, irigységet, gyűlölséget, kevélységet, fösvénységet, telhetetlenséget, kegyetlenséget, részegséget, és adjunk helyet a Szentlélek Istennek." (recitativo) Az utolsó félmondatra a szólista kilép a hagyományos recitativo keretei közül, és – a Bach-recitatívók egyes kiemelt pillanataihoz hasonlóan – melizmatikusan fejezi be.

Draskóczy László: Károli kantáta – IV. tétel 74-75. ütem (tenor szóló)

A melizma[28] nem véletlenül juttatja eszünkbe a *Cantata Profana* zárószakaszát. Hasonló a környezet, a kadenciaszerűen egyedül maradó tenor szóló; a melizma központi részének hármas szekvenciális hangcsoportjai; a „Szentlélek", illetve „forrás" szavakat megjelenítő akusztikus skála; az ugyancsak ezeken a szavakon hármasával csoportosuló hangokból épülő, szekvenciálisan lefelé haladó Szentlélek-motívum; a zárlati e'–c'–d' motívum.

Bartók Béla: Cantata Profana – III. rész, 72–79. ütem (tenor szólista szólama)

Az utalás egyértelmű: Isten Szentlelkének, mint az igazi Élő Víz forrásának kell a levetett bűnök helyébe lépnie, és újra élővé tennie életünket, országunkat.

Pár szót szólnék az ária hangszereléséről is. A bevezető témabemutatás az oboáé. Az ária A részét a cimbalom arpeggio[29] játéka kíséri. Kissé emlékeztet a hangzás a barokk recitatívok continuo-csembalójára, de a lírai tenorszólót kísérve még a szerenádok gitárja is felrémlik előttünk. Az ária középrészét a vonós és fafúvós kar festi alá, sőt a szólista csúcsponti A hangjára érve már a kürtök is dúsítják a hangzást. A recitatívóban újra a fúvósok kapnak szerepet, most azonban a rézfúvósok teszik még keményebbé a megszólalást – ebben a szakaszban ugyanis újra sorolja a szerző az elvetendő bűnöket. Az egyre erősödő kitartott, majd repetált disszonáns fúvós-akkordok végül a szólóének fölébe nőnek.

A tétel második szakasza szervesen kapcsolódik az eddigiekhez. Károli szövege itt is a bűn és a Szentlélek szembeállítására, ősi harcára épít: „Az test ne uralkodjék az Szentléleknek felette. Ne uralkodjék mibennünk az bűn, hanem az igazság, ártatlanság és feddhetetlen élet. Mert teremtettünk Istentől az jó cselekedetekre, hogy azokban járjunk.” A szöveg először a narrátor szavai által kel életre. A teljes mű során először és utoljára itt engedi rá a szerző a zenekart a narrációra, ezúttal csak a D felhangjaival operáló, aláfestő kíséretet bízva a vonósok, a zongora, valamint a cimbalom játékára.

A „test” szót a kórus veszi át, és ismétli jól érthetően deklamálva, minden női- és férfiszólam külön-külön és együtt is, mintha a szerző még inkább konkréttá akarná tenni, hogy az emberi testhez kapcsolódnak a bűnök. Első indulásra nagy szekundok dominálnak a kórus szólamaiban, másodikra kis tercek. Ezt követi egy fúvós közbekiáltás (kvartokkal), aztán újra a kórus következik kvintekkel, majd szextekkel: mint vízbe dobott kő körül tágul egyetemessé a bűn köre. A tágulás végül kis szekund – mint a nagy szeptim fordítása – lépegetésben hal el.

Draskóczy László: Károli kantáta – IV. tétel
(részletek: 93–95. és 110–112. ütem felütéssel)

A szöveg kibontásának szakasza új zenei egységbe torkollik. Mintha az utolsó ítélet trombitáinak figyelmeztető hangjait hallanánk. A hangzás hasonló az első tétel fanfárjaihoz. Itt is két – önmagában harmonikus – rendszer (ezúttal kis terc) hangzik fel, ám egymástól kis szekund távolságra, egy disszonáns klaszterré ötvöződve. Ennek a szignálnak a hangzatait veszi át a kórus a „ne uralkodjék mibennünk az bűn" szövegre, olyan módon, hogy az első tételből már ismert minimál-téma és ellenmozgás kombinációját használja. Ahogy az imént a „test", most a „bűn" szó „ragad be": a kórus ezt ismételgeti. A zenekar a teljes tizenkét fokú hangsort bejárja, a kórus pedig a glissandók[30] és a Sprechgesang[31] eszközeinek használatával ennek is sokszorosát: a bűn mindent betölt! A folyamatnak azonban még itt sincs vége: a totális kakofónia egy unisono cisz-re fut ki. Egységessé válik a hangzás, de ez a cisz itt már a bűnben való egységességet jelképezi, amikor már a norma tagadása válik normává, amikor már „egy igaz sincs". Elkeserítő állapot!

Mielőtt a tétel második nagy szakasza az előbbiek „tartalomjegyzékével" – melyben a szerző a kórus segítségével hat ütemben összefoglalja a szakasz címszavait – lezárulna, egy Generálpausát[32] követve ismét a „Szentlélek"-é lesz a főszerep. A recitatívóból már ismert 3 hangú, szekvenciálisan ismétlődő motívumot halljuk kánonszerűen, szoprán–alt–tenor–basszus belépési sorrendben ereszkedve alá, ahogy Bach *Magnificat* „Gloria et Spiritui Sancto" szövegén történik.

Draskóczy László: Károli kantáta – IV. tétel (144–149. ütem felütéssel)

A tétel harmadik szakaszában a narráció, a recitativo, valamint a Sprechgesang után az énekbeszéd újabb fajtáját emeli be eszköztárába a szerző: a harmonizált gregorián éneket. Egészen pontosan egy gregorián zsoltártónusok stílusában komponált háromsoros dallamot illeszt a már egyszer elhangzott szövegre. A dallam indítómotívuma a jól ismert r–d–r–m–r – három hangból álló minimál-motívum. Az a capella[33], homofon módon, világos harmóniákkal alátámasztott dallam háromszor hangzik el, a szöveget ezzel három részre osztva. A tagolást aláhúzza egy-egy hatütemes, háromnegyedes közjáték – első ízben két fuvola + két oboa, másodízben négy szólóhegedű játékán –, mely ismét a három hangú, szekvenciálisan ereszkedő Szentlélek-motívum egy-egy variánsa. A szakaszból kicsendülő „tisztaság, ártatlanság" és harmónia, valamint a szentháromságra utaló hármasokkal való játék egyértelművé teszi, hogy a szerző a bűn hosszas taglalása után elérkezettnek látja az időt arra, hogy megmutassa, milyen életre számíthat, aki „helyet ad a Szentlélek Istennek". A szakaszt – és egyúttal a tételt is – egy gregorián utánérzésű négy soros, egy szál kürtre komponált, gyönyörűen megformált dallam zárja, hasonlatosan a második tétel trombitaszólójához, megerősítve ezzel is a hídforma ívét.

V. Sursum corda: Bízzatok! Ne csüggedjetek! – Az utolsó ítélet – már több alkalommal hallott és emlegetett – trombitái után, immár a győzelem fanfárja szól. A klasszikus eszközöket felvonultató – Mendelssohn-reminiszcenciát sőt filmzenei hatásokat is hordozó – tétel ezúttal a korszakformáló *Luther-korál*t idézi. A korál – az eddigiek értelmét kiterjesztve – már nem a bűnökről, hanem azok okáról, az Ős Ellenségről szól. Ám abban is túlmutat az eddigieken, hogy a bűnök legyőzéséhez Isten Szent Fiának, Jézus Krisztusnak a segítségét ígéri.

„Erős vár a mi Istenünk,
Jó fegyverünk és pajzsunk.
Ha Ő velünk, ki ellenünk?
Az Úr a mi oltalmunk.
Az ős ellenség
Most is üldöz még,
Nagy a serege,
Csalárdság fegyvere;
Nincs ilyen több a földön.
Erőnk magában mit sem ér,
Mi csakhamar elesnénk,
De küzd értünk a hős vezér,
Kit Isten rendelt mellénk.
Kérdezed: ki az?
Jézus Krisztus az,
Isten szent Fia,
Az ég és föld Ura,
Ő a mi diadalmunk.”[34]

Nehéz választani az elénk rajzolt portrék közül, ki volt igazán Draskóczy László. Tanár, zenepedagógus? Himnológus, zenetudós? Karmester, karvezető? Vagy zeneszerző? Nyilván mindegyik volt. Saját magát leginkább kántornak vallotta. És valóban kántor volt ő abban a magasabb rendű értelemben, hogy tanári, hangszeres és zeneszerzői tudását annak szolgálatába állította, hogy az Istennek szóló zenei áldozat minél tökéletesebb legyen.

MELLÉKLET – VÁLOGATÁS DRASKÓCZY LÁSZLÓ MŰVEIBŐL

Népi kísérőzenék:
Koreográfus: Novák Ferenc
Erdélyi táncok
Cigányszvit
Három tánc gyermekeknek
Karikázó és kanásztánc
Esthajnali csillag
Rábaközi parasztverbunk
Bagi táncok
Három magyar parasztánc
Karikázó
Három erdélyi tánc

Koreográfus: dr. Osskó Endréné Magda
Ugrós variációk
Évszakok I-II-III-IV
Dús
Madocsai táncok
Fergeteges
Székely táncok
Perlekedők

Koreográfus: Kelemen József
Arass, rózsám, arass

Koreográfus: Somogyi Tibor
Leánytánc

Koreográfus: Molnár István
Kun verbunk
Kunsági botoló

Koreográfus: Péterffy Attila
Kónyi verbunk

Népdalcsokrok:
Most jöttem Erdélyből
Két dalcsokor
Széki dalok
Madárka, madárka…
Túl a Tiszán…
Három székely népdal

Dalok, kamara- és zenekari művek az életmű első feléből:
Három dal József Attila verseire (ének + zongora) – 1961
Száz éjszakán / Ének, hajolj ki ajkamon / Talán eltűnök hirtelen
Nyitány (szimfonikus zenekarra) – 1963
Concertino zongorára és kamarazenekarra – 1963
Leánysirató (ének + zongora; ének + kamarazenekar) – 1964
Bemutató: Magyar Rádió (Tokody Ilona + vez. Bolberitz Tamás; Lukács Gyöngyi + zong. a Szerző)
Lidérc (szoprán hangra zongorakísérettel, Weöres Sándor versére) – 1965
Négy tétel vonósnégyesre – 1965
Epitaphium / Kánon / Scherzo / Adagio
Suite (5 tétel szóló fuvolára) – 1966
Epitáf (Kepes Sára verse basszus énekhangra zongorakísérettel) – 1968
Que tu es belle, mon amie – Epithalamium (alt hangra zongorakísérettel) – 1969
Magnificat (ének + zongora)
Ballo Ongaro (táncsorozat a lőcsei tabulatúrás gyűjteményből – kamarazenekarra) – 1970
Arioso és rondó (zongorára) – 1971
Megjelent: Szerzői kiadás, 2005
Állatmesék – táncjáték négy képben Ezópusz meséi nyomán (szimfonikus zenekarra) – 1973
Öt gyermekdal két brácsára – 1978
Énekeljünk mindnyájan (karácsonyi népdal – ének + zongora) *Bemutató: Magyar Rádió*
Korondi táncok (klarinét + zongora) – 1981
Megjelent: Editio Musica Budapest, 1981 (Z. 12 064)
Bemutató: Magyar Rádió (Horváth László + Körmendy Klára)
Hungarian Dances From Transylvania (for Alto saxophone and Piano),
Megjelent: Edition Darok, 1992 (EDL 1103)
Korondi táncok tárogatóra és cimbalomra,
Megjelent: szerzői kiadás – 2005,
Bemutató és hanglemezfelvétel: Nagy Csaba + Herencsár Viktória

Hanglemez kiadása: Kuruc idők zenéje (Hungaroton HCD 32339) /8'/
Népdal-Szonatina (két klarinétra)
Megjelent: Editio Musica Budapest, 1981 (Z. 12 063)
Old Hungarian Dance Suite (Flute and Harpsichord or Piano)
Megjelent: Edition Darok, 1992 (EDL 3101)
4 Hungarian Folk Songs (two flutes, two oboes, two clarinets, two saxophones)
Megjelent: Edition Darok, 1992

Egyházi kórusművek az életmű második szakaszából:
Áldjon meg téged (ötszólamú kánon bibliai szövegre) – 1979
Az Úr Istent magasztalom (két hegedűre és háromszólamú vegyes karra) 1979
52 egyszerű kórustétel háromszólamú vegyes karra – 1981
Győzhetetlen én kőszálom (vegyes kar) – 1985
Jövel, Szentlélek Isten (háromszólamú vegyes karra kiszenekari kísérettel) – 1985
Adjunk hálát mindnyájan (vegyes karra) – 1995
Rajta, ifjak – a Református gimnáziumok indulója (vegyes karra, Vizi I. szövegére) – 1999
Jöjj, élő víz (vegyes karra és orgonára, Gerzsenyi Sándor szövegére) – 2005
Amint vagyok (négyszólamú női karra) – 2006
Józsué hitvallása (vegyes karra szóló kvartettel) – 2007
Jézus szeret (vegyes karra) – 2007
Bonhoeffer éneke (vegyes karra) – 2007
Jelige (vegyes karra, bibliai szövegre Mt 11: 28) – 2007
A nagy mélységből szüntelen (vegyes karra)
Három szakrális tétel (vegyes karra) – 2008
Kyrie; Sanctus; Agnus Dei
Cor meum (vegyes karra szóló kvartettel)
Cor meum; Soli Deo gloria; Amen
Tehozzád jövünk már Istenünk (vegyes karra) – 2009
Kész a szívem, Istenem (hatszólamú kánon az 57. zsoltár szavaira) – 2009
Szent Ferenc Naphimnusza (vegyes karra és szimfonikus zenekarra) – 2009
Fogadj el, Jézusom (vegyes karra) – 2017

IRODALOM

Berkesi Sándor*: Draskóczy László emlékezete. Országút,* 2020. 04. 21. sz.
Bódiss Tamás: A Károli kantáta bemutatója elé. *Református Lapja,* 2005. 40. sz. 4. o.
Draskóczy László: *Korondi táncok.* Bp., 1981, EMB.
Draskóczy László: *Népdal-szonatína két klarinétra.* Bp., 1981, EMB.
Holló Péter – Vájsz Balázs: „Az Ige kőszálként megáll": Interjú Draskóczy Lászlóval. *Sola Sriptura,* 2006. 3. sz. 5–41. o.
Kocsár Balázs: A Debreceni Filharmonikus Zenekar 2005–2006 évi terveiről. *Zenekar,* 2005. 4. sz. 21–22. o.
Tárkányi Botond: Énekeljetek az Úrnak! *Református Lapja,* 2014. 11. sz. 12. o.
Thaly Loránt: *Eolhárfa.* Bp., 1926, Vita.

JEGYZETEK

1 A Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézete (MMA MMKI) 2021. november 8-án *Az egyházzene történetei* címmel konferenciát rendezett – In memoriam Dobszay László alcímmel – a Magyar Művészeti Akadémia székházában, a Pesti Vigadóban. Jelen tanulmány a szerző ott elhangzott előadásának írott változata.

2 Holló Péter – Vájsz Balázs: „Az Ige kőszálként megáll". Interjú Draskóczy Lászlóval. *Sola Sriptura,* 2006. 3. sz. 37. o.

3 Vö.: Tárkányi Botond: Énekeljetek az Úrnak! *Református Lapja*, 2014. 11. sz. 12. o..

4 Berkesi Sándor: Draskóczy László emlékezete. *Országút*, 2020. április, 21. sz.

5 Thaly Loránt: *Eolhárfa*. Bp., 1926, Vita.

6 Draskóczy László: *Népdal-szonatína két klarinétra*. Bp., 1981, EMB.
7 Draskóczy László: *Korondi táncok*. Bp., 1981, EMB.
8 Bódiss Tamás: A Károli kantáta bemutatója elé. *Református Lapja*, 2005. 40. sz. 4. o.
9 Vö.: Kocsár Balázs: A Debreceni Filharmonikus Zenekar 2005–2006. évi terveiről. *Zenekar*, 2005. 4. sz. 21−22. o.
10 Bódiss Tamás: A Károli kantáta bemutatója elé. *Református Lapja*, 2005. 40. sz. 4. o.
11 két hangnem egyidejű jelenléte az adott zeneműben
12 az ötfokú hangrendszeren kívüli, átmeneti jelleggel megjelenő, színező szerepű vendéghang
13 a fúga főtémája, mely előbb az alaphangnemben szólal meg (ez esetben a Dux elnevezést viseli), majd a domináns hangnemben hangzik fel (ilyenkor Comes-nek nevezzük); a későbbi megszólalások esetében is a Duxot mindig a Comes követi
14 egyszólamú
15 hangfogóval tompított
16 a szavak értelmét kifejező zene, elsősorban a reneszánsz madrigálokra jellemző kompozíciós eszköz, mikor a szerző a szöveg egy-egy szavának értelmét a zene nyelvén ábrázolja
17 12 különböző hangból képzett sor, amely ebben a kötött rendben többször visszatér a mű során
18 kísérleti zene aleatorikus, aleatória: a véletlent, az esetlegességet is bekalkuláló kompozíciós technika
19 klaszter: hangfürt
20 a kromatikus skála valamennyi hangját egyenrangúnak tekintő, tizenkét fokú hangrendszer
22 diszharmonikus hangzás
23 egyformán hangzó, de különböző nevű módosított hangok
24 az elejétől adott pontig megismételt, A-B-A szerkezetű zenemű
25 énekbeszéd, a beszéd deklamációját utánzó, a barokk kort idéző éneklési mód
26 Bódiss Tamás: A Károli kantáta bemutatója elé. *Református Lapja*, 2005. 40. sz. 4. o.
27 zenei díszítőelem, egy szótagra énekelt hangok csoportja
28 az akkord hangjainak felbontása, egymást követő „hárfaszerű" megszólaltatása
29 csúszás
30 az énekbeszéd Arnold Schönbergtől származó elnevezése és megvalósítása, ahol a szerző által a hangok pontos magassága sincs megadva
31 minden szólam elnémul, egységes szünet, csend
32 hangszeres kíséret nélküli, énekelt zene
33 Martin Luther: Ein feste Burg (Payr Sándor fordítása) – *Énekeskönyv a magyar reformátusok használatára* – Bp., 1948, A Magyarországi Református Egyház kiadása, 390. ének.

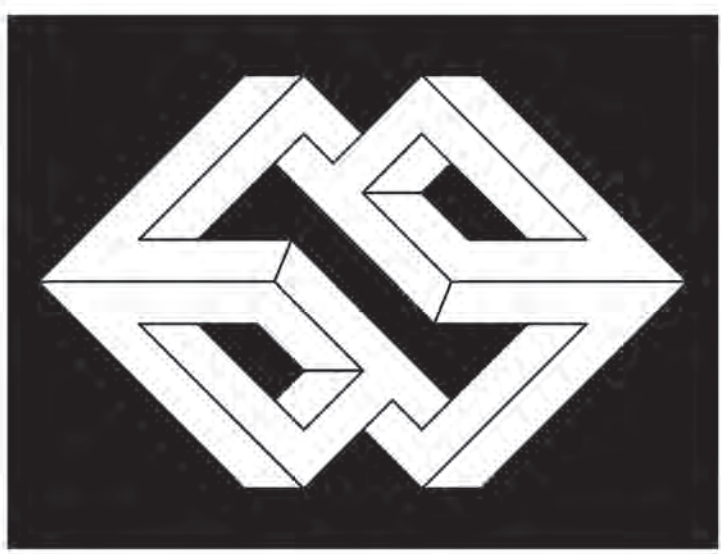

TÓTH DALMA

A szociális reprezentációk narratív szerveződése az élettörténetekben

(Bevezetés) Az elmúlt évtizedekben nem csupán a pozitív pszichológiai irányzat mint új megközelítési mód bontakozott ki a pszichológia tudományterületén. Kétségtelen, hogy hatása nemcsak a pszichológia berkein belül észlelhető, hanem egyéb tudományterületeken és határterületeken is (szociológia, szociálpszichológia, antropológia). A narratív pszichológia új paradigmája a klasszikus kognitív pszichológia szemléletével szembeállítható, amely az affektív forradalom egy velejárójaként olyan ajtókat nyitott meg a kutatások terén, melyek – noha korábbi próbálkozások történelmi hátterével, de – új irányvonalat jelentettek. Sabrin (2001) a két irányzatot detektálja kontrasztként a jelenségek modellezésének és értelmezésének analógiája alapján. Amíg a kognitív pszichológia a környezet értelmezését és a jelentésadás folyamatait nem konstruktív módon képzeli szigorú oksági viszonyoknak alárendelve, addig a narratív pszichológia az emlékezés, gondolkodás és percepció folyamatait a történetkonstruálás folyamatai segítségével közelíti meg. Feltételezése szerint az egyének narratív struktúrákba szövik tapasztalataikat. Az időben és térben összefüggő eseményeket cselekmények mentén lehet detektálni a narratívában, melyekben az események összefüggéseit a szándékok, döntések és érzelmek határozzák meg. Ennek megfelelően a cselekvések értelmezési kerete magukban foglalja az események jelentéstartalmát és értelmét.

Írásomban azt kísérlem meg, hogy az említett narratív irányvonal berkein belül melyek azok a tényezők, amelyek a narratívumot befolyásolják. A referencialitás szerepének tárgyalásakor kitérek a társadalmi helyzetek és időszakok meghatározó voltára, miközben az idői strukturáltságot is a narratívum lényegi ismérveként írom le. A narratív sémákat a múlt eseményeinek szerveződéseként értelmezem. A munka célja, hogy a narratív pszichológiai megközelítés alkalmazhatóságának kereteit meghatározzam a szubjektív jóllét szociális reprezentációkon keresztüli elemzése érdekében.

(A narratívák értelmezésének keretei) A narratívák mindig is jelen voltak az ember mindennapjaiban, hiszen az egyéni és társadalmi cselekményeink nyelvi, vizuális és auditív megformálásai az emberiséggel egyidősek. Narratív történeteinket számtalan módon közölhetjük, azonban a társadalomkutató számára más perspektíva szükséges. A narratívákban egy tágabb és mélyebb világértelmezés nyílik ki, amely nemcsak azt mutatja meg, hogy mi az egyén vagy a csoport érdeklődési köre, illetve annak tárgya, hanem azt is, hogy milyen kontextusban, milyen interakciók mentén, milyen cselekvésekhez kötve értelmezi azt. Az ember narratív megnyilvánulásaiban a világról, a társadalomról alkotott szubjektív tapasztalatait hozza felszínre, melyek az élményeken keresztüli bemutatásakor lehetnek látensek is – azaz nem tudatosak. Ennek megfelelően a narratívák értelmezésekor az egyik kiemelkedő szempont a kognitív és affektív tartalmak elkülönítése (Hardy 1968).

Bruner (2001) a gondolkodás két alapformáját írja le, amikor a narratív irányvonal mellett áll ki. Ezek a pragmatikus és az elbeszélő módok, melyek egyike sem vezethető vissza a másikra. A pragmatikus móddal kapcsolatban azt írta le, hogy az események megfigyelésekor általánosan érvényes oksági viszonyokra lehet következtetni. Az absztrakt fogalmi eszközök segítségével az oksági viszonyok leképezése a valóság objektív

képének megértéséhez járulhat hozzá az elemzés során. Az elbeszélő mód sajátossága, hogy eszközeit tekintve más természettel rendelkezik. Az eseményekből ebben a módban nem az objektív valóság, hanem egy értelmezhető történeti keret megfogalmazása mehet végbe. Az emberek szándékai és cselekedetei ilyenkor előtérbe kerülnek, melyek a pszichológiai realitás megértéséhez járulhatnak hozzá.

Ahogyan azt az affektív és kognitív tartalmak elkülönítése is sugallja, a „narratív tudás" interszubjektív tapasztalatok összessége, hiszen akár egyéni vagy csoportos valóságértelmezésről legyen szó, a differenciált szemléletmód a tartalmak mélyebb megértését szolgálja. A közlésekben objektiválódó gondolati és érzelmi tartalmak értelmezését Thomas és Znaniecki a társadalmi élet objektív összetevőiként azonosította, hiszen az egyén vagy (társadalmi) csoport tagjainak vannak olyan szubjektív jellemzői, amelyben osztoznak – közös valóságuk konstruálásának egyik pillére ebben fedezhető fel. Két perspektíva lehet a kutató segítségére a jelenség feltárása során, melyek a komplementer elméleti, illetve az „eidetikus" perspektívák. A komplementer elméleti perspektívák a szubjektív nézőpont kontextuális értelmezéséhez, míg az „eidetikus" perspektíva a társas tudás elképzelt bázisára utal, ami kiegészíti a konkrét, valóságos s egyben észlelt valóságot (Pászka 2009).

A következőkben olyan értelmezési kereteket mutatok be, melyek a narratív kontextusok feltárásához adhatnak támpontot. Az egyik ilyen megközelítést a narratív sémák adják, amelyek a valóság funkcionális egyszerűsítésével mutatják meg az egyének és csoportok működési módjait. A másik kontextus az idő szerepét emeli ki, mely a narratíva-elemzésekben kiemelkedő szerepet kap. Ezen két nézőpont beemelésével a szociális reprezentációk értelmezését járom körbe.

(A narratív sémák elemzési módjai) A séma fogalma a kognitív pszichológiában hosszú múltra nyúlik vissza. A valóság változó természete és az emberi tapasztalatok rendszere közötti episztemológiai jellegű szakadék áthidalására hivatott. A séma a múltban megjelenő reakciók és tapasztalatok aktív szerveződése. A múlt felidézésekor használt narratív csomópontoknak a jelen tapasztalásainak formálása révén újrastruktúráló szerepük van az események értelmezési keretének meghatározásakor. Az aktív szerveződés során változások jelenhetnek meg a konstruktumokban az absztrahálás és beolvadás folyamatai segítségével (Szokolszky 1998).

Az eseményekre való emlékezés során a kontextusbeli információk módosításokon eshetnek át az interpretálhatóság érdekében. Az életrajzi emlékezésben az interpretációnak az a célja, hogy az értelmező koherencia megtartásához a múlt és a jelen összeegyeztetése megtörténjen. (Kolosai 2012). A történetek ebben az olvasatban emlékezeti szervezőerőként hatnak, amely a narratívum sémajellegét adja. Ez a nézet a narratív elvnek felel meg, amely az elbeszélésekből való építkezést az egyén keretrendszerében értelmezi.

A séma elemeit László János (2008) írta le, mely során arra helyezte a hangsúlyt, hogy a történetiség és az oksági összefüggések az időbeliségben nyernek értelmet. Az egyén személyes koherenciája a referenciacsoportjával való szerepintegrációban, illetve az egyénre ható ideológiák meghatározzák az egyén önértelmezését mind a jelenben, mind a múltra való emlékezés során (Erikson 1991). Hardy (1968) szerint a narratívumok lehetőséget adnak számos kogníció és érzelem kifejezésére. Többek között az álmokat, a reményeket, a hitet és az emlékezést hozza fel példának. A séma jellegzetessége, hogy van kezdete, tetőpontja, mélypontja és vége is. Az említett időbeliséggel kapcsolatban más kutatók is megfogalmazták, hogy a narratívák nem mindig tekinthetők lineárisnak,

mert a legtöbb esetben a ciklikusság jellemzi őket. A sémákról mint társas viszonyrendszerben lévő jelenségekről beszélhetünk, a közös tudás összegzéseként. A narratív séma elméletein belül Bluck és Habermas (2000) az elméleti séma tanait alkották meg. Szerintük az önéletrajzi emlékek kapcsán nem minden esetben élettörténeti emlékezetről van szó, mivel az élettörténethez olyan emlékeket társíthatunk, amelyek érzelmi töltettel rendelkeznek, és vagy az egyén fejlődésére hatnak, vagy a fejlődés motivációit magyarázzák. Ezek nem csupán önmagukban álló jelentős életesemények, hanem struktúrába szerveződnek, ahol a kontextus olyan jelentést hordoz, mely az élettörténet egészére kiterjed. A szerzők ezt nevezik élettörténeti sémának. Ez alapján elmondhatjuk, hogy az élettörténetek mentális reprezentációinak elemeihez a kognitív, az affektív és a motivációs komponenseket társíthatjuk. A koherencia szervezőereje az időbeliség, a tematikusság, a kulturális és az ok-okozati viszonyok mentén írható le.

(A referencialitás és az idő szerepe a narratívumban) A narratívum megközelítési módjaihoz mind a referencialitás, mind az idő szerepe kulcsfontosságú. Bruner (1996) egy korábbi munkájában azt fogalmazta meg, hogy a narratívum saját realitásának konstruálására képes. Leírja, hogy léteznek olyan társadalmi helyzetek, melyek előre kijelölhetik a tartalmak struktúráját. Ilyenek lehetnek például a korrupciótörténetek megjelenése az egyének elbeszéléseiben. Vannak azonban olyan esetek, melyek a narratív igazság feltételéhez kötöttek. Ezekben az esetekben a pozitív kimenetelű történetek megküzdési módok aktiválásához segíthetik az egyént (László 1999).

Az idő és a referencialitás metszetében a történelem narratívája állhat, hiszen a történelemről alkotott elbeszélésekben nemcsak a narratív igazság feltétele teljesülhet, hanem a fiktív valóságok is megjelenhetnek. White (1997) három történetírási formát különböztet meg, ezek az annales, a krónika és a történelmi szöveg. Az annalesben és a krónikában az időrendi sorrendiség mellett nem jelenik meg kapcsolat az események között. A krónika annyiban más az annalestől, hogy vannak központi fogalmai, amely köré a tartalmat fűzi. Ellenben a történelmi szöveg az összefüggéseket is feltárja. László (1999) szerint a narratívák intencionális állapotai bármilyen formát is öltsenek, nem tartalmaznak oksági összefüggéseket, mivel a múlt leírásaiban nem jelenhetnek meg az események okozójaként az időbeliség miatt. Ennek értelmében, ha a narratívumok hermeneutikai kompozícióját akarjuk meghatározni, nem beszélhetünk egyértelműségről, csak az alkotóelemek ellentmondásosságáról vagy összhangjáról. A hermeneutikai elemzésben éppen ezért az lehet a fő kérdés, hogy mi az oka annak, hogy az elbeszélő éppen azt a történetet említi meg.

A narratívumok idői strukturáltságát az események alakítják, ezért *a narratív idő relatív* ebben az értelemben (Ricoeur 1884). A sűrítés és kihagyás eszközeivel a kalendáriumi idő értelmezhetőségén csorba esik, ugyanakkor Labov és Waletzky (1967) szerint a *narratív csomópontok* által válhat világossá az elbeszélés. Ez azért is lehetséges, mert a múlt és a jelen kapcsolata nem egyirányú. A múlt eseményei hatást gyakorolnak az egyén vagy a csoport elbeszéléseire, miközben a jelenben megfogalmazott tartalmak újraértelmezése is megtörténik. Connerton (1989) megfogalmazta, hogy a múltról alkotott tudásunk alakító tényezőként jelenik meg a jelenünk percepciójában, ugyanakkor a múlt értelmezésekor válaszokat kaphatunk a jelen események interpretálásának módjaihoz. A történelmi események reprezentációiban így az objektívnek tűnő csoportszintű narratívák szubjektív olvasatai érhetők tetten (Liu, László, 2007). A funkcionális szelekció által a múlt társas konstrukciója

a jelen érzelmi és kognitív szükségleteit tükrözi (László 2003), mely lehetővé teszi a múlt újraírását. Az új konstruktumok alkotása nemcsak az idő perspektívájára lehet igaz, ha a nemzedékekre gondolunk (Rimé et al. 2015), hanem olyan társadalmi csoportokra is, amelyek szegregáltságuk miatt a többségi társadalomból kiszorulva az interakciók hiánya miatt saját értelmezéseiket nem igazítják a többségi társadalom társas valóságaihoz.

A történelem szociális reprezentációja nem csak csoportszintű folyamatként értelmezhető, mivel az individuumok azonosulása a csoporttal előfeltétele a társas valóság megalkotásának (Liu, Hilton 2005). Volpato és Licata (2010) a büszkeséget mint az azonosulás lehetőségét nevezi meg a csoport konstruktumainak befogadásához. A negatív tartalmú érzelmek pedig ezzel ellentétes viszonyt képeznek (Kurtiş, Adams, Yellow-Bird, 2010). Ha nem az egyének, hanem a csoport szempontjából vizsgáljuk a folyamatot, akkor az azonosulásról elmondhatjuk, hogy az észlelés és értelmezés a pozitív érzelmek megjelenésekor csoportidentitáshoz és a társas valóság adaptációjához vezethet. A negatív töltetű érzelmek miatt pedig sokszor a narratívában való megjelenésük marad meg az adott eseményeknek (Baumeister. Hastings 1997; Kurtis, Adams, Yellow-Bird 2010; Roccas, Klar, Liviatan 2006).

(A narratív megközelítés alkalmazása az SR-kutatásokban) A narratív gondolatmenet és módszertan a szociális reprezentációk hagyományában is felfedezhető. A narratívumok szerepéről, a társas tapasztalatok nyelvi formába öntésének fontos szerepéről Halbwachs (2021) írt – eszerint történeteket konstruálunk és osztunk meg egymással, mely közösségi érzést, identitást kölcsönözhet.

Ha a szociális reprezentáció elméletének gyökereihez visszatérünk, Lévi-Strauss mítoszokról alkotott elméletrendszerében is felfedezhetők a narratíva olvasata iránti igények. A mítoszok mint narratívumok normatív tartalma meghatározhatja a társadalmat foglalkoztató konstruktumokat. Osztályozási sémaként is felfoghatók, mert a társadalom, a világ megértését biztosíthatják. Az integritást és a kontinuitást a társadalom szintjén biztosítják (László 1999).

A narratíva diskurzusjellegét írja le Bahtyin (1981). Interszubjektivitását abban látja, hogy történetmondási képességein túl élményeik nyilvános hordozóiként is funkcionálnak a narratívák. Egy másik szerző szerint a narratívák szociális jellege abban fedezhető fel, hogy a társas tudás elemeit hordozzák, és nem az egyéni élményeket. A narratívák csoporton belüli és csoportközi cseréi a reprezentációk epidemiológiájával kapcsolatos elméletek következtetéseit tükrözik. A reprezentációk természete jelenik meg a cserefolyamatokban. Az oda-vissza irányban történő alakítás jellemzi az egyének és csoportok közti folyamatotokat.

A szociálpszichológiában az attitűd fogalmát emeli ki László (1999). Thomas és Znaniecki (1918) a tények megközelítésében a durkheimi alapokkal szembeni álláspont mellett érveltek, mivel az objektivista alapok elutasításával a kognitív folyamatok és a viselkedés irányító tényezőiként fogták fel az attitűdöt. Ez a nézőpont közös metszetet jelent a szociális reprezentáció elméletével. Napjainkban a narratívumokat főként azon etnográfiai jellegű vizsgálatokban használják, melyek módszere az interjú (Jodelet 1989). Az interjúkat álnarratívumokként is szokták azonosítani. A módszertani ortodoxia onnan ered, hogy az interjúkészítő is hatással van a narratíva megfogalmazására. A szociális reprezentációkkal foglalkozó kutatók körében nem egységes ez az álláspont, mivel egyes irányzatok képviselői elismerik az interjú narratív műfaji jellegét, mások pedig a pozitivista megközelítés híveiként teszik le voksukat.

A szociális reprezentáció elmélete azt feltételezi, hogy a kategóriákban való gondolkodás, a konstruktumok értékekkel való felruházása, illetve lehetséges sztereotípiák használata adott. A valóság megértését egy másik síkon is megjelenítik a szociális reprezentációk, mivel egyszerre tudástartományokként is jelen vannak (Moscovici 1984).

(Az élettörténetekben rejlő szociális reprezentációk) A narratív történetekben rejlő szociális reprezentációkhoz kötődő elméleti háttér bemutatása után arra vállalkozom, hogy két élettörténet felhasználásával vázoljam fel azokat az elemzési egységeket, amelyeket a szakirodalom kijelölt. A két élettörténet számos hasonlósággal bír, amelynek potenciálját a tudástartományokban és az érzelemtartományokban teszem láthatóvá.

A hanganyagok felvételére 2023 nyarán került sor. A monológok hossza 2–2,5 órát jelentett. A módszert tekintve, életútinterjúról van szó, melynek feltárásához egyetlen kérést intéztem az egyének felé: *Kérlek, meséld el az életed!* Mind a két interjúalany egy Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyei községben él. Kutatásomban azért fontos a lakóhely szempontja, mert a (társadalmilag és földrajzilag pejoratíve) szegregált társadalmi csoportba tartozó egyének múlt-értelmezésére voltam kíváncsi. Az elemzés fő dimenziójaként a munkát határoztam meg, melyet két aldimenzió mentén vizsgálok: az első állás betöltése és a munkahelyváltás. Ezek az életesemények az átmenet rítusaiként értelmezhetők, amelyek a társadalmi cselekmények, interakciók által válnak láthatóvá. Az analitikus eszköztárat McAdams (2001) identitás élettörténet-modellje adta, amelynek megfelelően az ideológiai háttér, az imágók, a nukleáris epizódok és a generativitás forgatókönyvek alapján elemzem az interjúkat.

(A soha nem fáradó munkás) Az első interjúalany (Z.) 61 éves férfi, aki élete jó részét a szóban forgó településen töltötte. Első állása betöltésének sikerét a szakmájához kötötte történetében, mely a kor ideológiai hátteréről is árulkodik. A rendszerváltás előtti időben ugyanis a szakmunka társadalmi státusz-kijelölő szerepe más értelmet nyert, mint napjainkban. Első munkájának leírása tudástartományának bemutatását tükrözi kognitív folyamatok mentén, amely a szociális reprezentáció nyelvi megformálását jelenti (Halbwachs 1925). A szakmunka pozitív címkével való ellátása pozitív érzelmekkel való társulását jelenthetné, azonban a szövegre tekintve nem látunk mást, csak az események szigorú időbeli sorrendjében való felsorolását. Ezek a nukleáris epizódok funkcionális szelekciói a múlt felidézésének (László 2003). A szövegrészben a munkavégzés helyének időszakos változása kapcsán vehetünk észre McAdams-i imágót a vidék-főváros ellentétpárjában. Forgatókönyv-szerűként értelmezhető továbbá, hogy a felsorolással azt próbálja meg érzékeltetni az egyén, hogy egyre többféle feladatot bíztak rá, egyre több munkafolyamatba vonták be, amely a büszkeség egy látens attribútumaként értelmezhető (Volpato, Licata 2010).

„Én géplakatos szakmát elvégeztem. Elhelyezkedtem Mátészalkán a MOM-ban mint gépbeállító. A gépbeállító az arról szólt, hogy egy présgépnél voltam gépbeállító, de dolgoztam is présgépen, tehát alumíniumokat öntöttünk. Onnan továbbképzésre felküldtek a budapesti MOM-ba betanulni. A MOM-ból egy évig voltam fent Pesten. Hazajöttem mint melegsajtoló. Visszamentem a munkahelyemre. A melegsajtolót hazahozták Pestről, akkor lettem melegsajtoló. A melegsajtoló után voltam galvalizáló."

Z. munkahelyváltással kapcsolatos emlékképei sokrétűnek bizonyultak, s egy elég nagy részét tették ki a visszaemlékezésének. A munkahelyváltás említése során először is arra hívja fel a figyelmet, hogy élethelyzetének javítása érdekében változásokat kellett tennie, amely negatív érzelmeket sugall, s így a távolodás folyamatát mutatja be (Kuris,

Adams, Yellow-Bird 2010). A mobilitás ebben a narratívaszakaszban is megjelenik szervezeti és földrajzi értelemben, amely ugyancsak imágóként jelenik meg a McAdams-i kategóriák szerint.

„Galvánban dolgoztam. És a legutolsó munkahelyem, tehát a MOM-ban… Jaj, bocsánat. Még a MOM-on kívül kevés volt a munkabérünk. Elmentünk egy öntödébe Kocsordra. Ott Kocsordon ott voltam egy évig, 9 hónapot. Mert ott nagyon rossz körülmények voltak, és visszajöttem a MOM-ba, visszahívtak. Akkor lettem hőkezelő."

A földrajzi mobilitás az élettörténet további részeiben is megjelenik a pozitív érzelmek, s azon belül is a büszkeség kontextusában. Míg a földrajzi munkavállalás céljából történő mobilitás pozitív tartalommal bír, addig a betegség hátráltató tényezője az életkor előrehaladtával egyre hangsúlyosabb lesz. Így egy egyénen belüli imágó rajzolódik ki, mely ellentét középpontjában az egészség-betegség áll, tárgya pedig a földrajzi mobilitás és a munka pozitív kontextusbeli összekapcsolása. A belső konfliktus feloldására azonban egy megküzdési stratégia rajzolódott ki, amely a szabadidős tevékenységeken keresztül volt tetten érhető: a néptánc. A néptánc az interjúalany életében az egyik leghangsúlyosabb helyet foglalta el pozitív tényezőként, mert a későbbiekben ezen keresztül ismert meg barátokat, társakat, illetve utazott.

„Két hónapot a Király György Műszaki Főiskolán voltam betanulni repgépszerelőként. Utána Kecskeméten voltam. Ott töltöttem le a katonaidőmet. Utána 2000-ben beteg lettem. Rengeteg gőz, meg szag, hogy melegüzemben dolgoztam, meg ezek az öntödések. És hát úgy vagyok most, mint asztmásként… Asztmás és allergiás vagyok. 3-4 keresztes allergiás vagyok. Mindenre allergiás vagyok. A porra meg pláne. Kihagytam még belőle, hogy amikor hazajöttem Pestről '80-ban, a '80-as években, angolt szerettem volna tanulni. Hát mán úgy kell egy kis lefoglaltság. Pesten úgy unatkoztam úgymondva. Eljártunk angolra. Ment egy hónapig. Jártunk egy hónapig, de nem volt se könyvünk, semmink nem volt. Így láttam, hogy a nagy teremben táncolnak. Néptáncos volt. Na mondom, akkor megpróbálom azt."

A munka általi önértékelés az interjúalany esetében a *kreativitás* szóval jellemezhető. Míg élete első szakaszában a mennyiségi tényezőket vette figyelembe megannyi tevékenységi kör elvégzésére való alkalmassága által, addig napjainkban a kreatív munkák a büszkeség forrásai. Ugyanakkor a büszkeség forrásaihoz ebben az esetben hozzáfűződnek olyan gyermekkori emlékek, amelyek az édesapjához köthetők. Ez az emlék a kronológiai sorrend megszakításával arra hívja fel a figyelmet, hogy az értékdimenziók formálásában, s így az érzelemtartomány alakulásában is fontos szerepet tölt be a szülő attitűdje.

„Én tizen… A nyolc általános után én akkor mán amikor mán megszereztem a géplakatos szakmát, akkor mán én attúl. '89 óta… Ó, '89! '79 óta. '79 óta én mindég dolgozok. Tehát nekem nem volt olyan, hogy nem lett volna munkahelyem. Most is van munkahelyem, meg munkám is van, mert filagóriát csinálok. Tehát így szabadidőmben megyek másnál. Ma is voltam dolgozni. Hát ilyen kis apróságok munkákat megcsinálok. De inkább fával. Hiába lakatos a szakmám, géplakatos a szakmám, csak én édesapámmal, mikor kicsi voltamm, mindég vitt magával háztetőt csinálni. Úgyhogy maradt bennem ez az ács szakma inkább (...) *Hát a legbüszkébb az, hogy hogy mondjam? Én mindegyikre büszke vagyok, csak az, hogy valahol a fejem felett egy lakás, és mondjuk rá, hogy a tetőt mi csináltuk meg. A tetőt mi csináltuk meg. Tehát a kezem munkája. Szegény apósommal. Most eszembe jutott. Szegény apósommal, kokasülőt szereltük felfele. Az tudod micsoda? Tehát nyeregtetős, és a nyeregtetőnél van egy ilyen összekötő elem. Azt szereltük fel. Biztos volt 35 fok kint. Akkor szereltük."*

(A fotóriporter) A második interjúalany (Cs.) egy olyan 66 éves férfi, aki ugyan évek óta a településen lakik, élete nagy részét a megyeszékhelyen töltötte. Első állásának betöltését Z.-hez hasonlóan, a tanulmányainak befejezéséhez mérten idézte fel. A koherenciát így az időbeliségben teljesítette be, melyhez ok-okozati viszonyok is társultak. A későbbiekben látni fogjuk, hogy ezen struktúrák jelenléte a narratív komplexitás szempontjából egy sokkal összetettebb és integráltabb képet fest le, amely az egyéni referenciakeretre reflektál (Loevinger 1976).

A fizetés felidézése több funkciót tölt be a történet kontextusának értelmezésében. Egyrészt a pontos információkkal olyan támpontokat ad az elbeszélő magának, amelyek kognitív és affektív síkon is érvényesülnek. Mivel a kezdő fizetést pozitív kontextusba helyezte az interjúalany, annak mennyiségi szemléltetése kognitív síkon a mai fizetésekkel való, illetve az akkori rendszerben való elhelyezését tette lehetővé, másrészt az érzelemtartomány is pozitívként jelenik meg, mivel a sorok mögött a keresőtevékenységre való képesség jelenik meg. Látens imágó a másokhoz való viszonyítás, amely az egyén kiemelését teszi lehetővé, főként a múltbéli közösségben.

Ebben az élettörténetben is megjelenik a másodállás szükségessége, mely az ideológiai háttérről tanúskodik, s azon belül is a munka és a megélhetés normatív értékéről. Felsorolásszerűen ismertette az interjúalany, hogy mennyi mindent tett meg azért, hogy jobb élethelyzetet teremtsen magának, amely olyan generativitás-forgatókönyvet fest le, amely a kor megküzdési mechanizmusaira enged következtetni. A korra jellemző cselekményeket és azok módját az teszi különlegessé, hogy a folyamat, tehát a cél elérése milyen úton ment végbe. Az egyéni felelősségtudat és tenni akarás jelenik meg ebben a narratívában is mint motivációs tényező.

„A lényeg az, hogy két év után, 20 évesen megkaptam a fényképész szakmunkási bizonyítványt. De közben én már dolgoztam a megyei lapba, a Kelet Magyarországba. Emlékszem, 79 forintot adtak egy megjelent képért. Az körülbelül tíz korsó sör ára volt. Hogyha átszámítjuk most az arányát. Most az olyan 4500 Forintnak felelne meg, vagy 4900-nak. Most hagyjuk az anyagiakat. Lényeg az, hogy Kolka János főszerkesztő behívatott, és fölvettek újságíró gyakornoknak 20 évesen. 1977. augusztus 1-től dolgoztam… Kezdtem el dolgozni helyesebben a Kelet Magyarországban. Hát jártuk a megyét, nagyon sok ismerősöm volt. Közben én vendéglátóztam, mint dobos, mert a bátyám együttesébe kellett egy dobos. Hát egy B kategóriát megszereztem az OSZK-nál. És a Hotel Szabolcsba játszottunk vagy két évig. Előtte a Dominóban. Aztán a Krúdy szálló. Aztán kitaláltuk, hogy jobb, haknizni, mert jobban fizet, és akkor nem szombat-vasárnap kell dolgozni, meg a bárban hajnal négyig. Az esküvő az jövedelmező volt, vagy egy bál vagy akármi. És akkor majdnem minden hétvégén hakniztunk. Aztán mit ad Isten? Hát megnősültem.”

A munkahelyváltás mint az átmenet rítusa egy, az egyénen kívül álló ok miatt következett be, amelyet a „szaktudásának elévülése” okozott. Az előző idézetben fellelhető érzelmi töltettel rendelkező emlékképek, amelyek a zenéléshez (mellékállás) kapcsolódtak, a következő interjúrészletben ellentétre találnak a fegyveres biztonságiőr állásban. Ez az imágó az egyén kiteljesedésének érzelmi alapjához köthető, amely a munka élvezetét a szórakozáshoz és a mások szórakoztatásához rendeli. A sorok mögött megbúvó anyagi szükség olyan narratív csomópontot hozott létre (Labov, Waletzky 1967), amely az idő relatív jellegére hívja fel a figyelmet. A rövid ideig fennálló kényszer negatív konnotációja a távolítás eszközeként szolgál. Bemutatja, hogy az életben fellelhető hullámhegyek és hullámvölgyek megléte funkcionális mind a tudástartományok, mind az érzelemtartományok szempontjából.

„Amikor nem ment már úgy nagyon a fotózás, mert minden háztartásban volt már készülék, és fénykészítő készülék, vagy hogy kell azt mondani. Na az a lényeg, hogy beírtak a Group Securit-ában. Ez már a rendszerváltoztatás után volt, '91-ben. Mivel én voltam katona is, meg volt fegyverviselési engedélyem. Így a Group Securita, egy holland-magyar Kft. volt. Akkor ott felvettek csoportvezetőnek. Mi megvédtük a gumigyárat. Akkor még 3500 dolgozója volt. Akkor volt a Nyírségi Nyomda. Meg hát különböző ilyen objektumokat mi védtük. Csak az elég egy nagyon jól fizető szakma volt, mert többet kerestem, mint édesapám meg édesanyám együtt, a nyugdíjjal együtt. És hát ugye 12 órás szolgálat, meg hát ugye a felelősség. Ott milliárdokat, meg milliókat védtünk tulajdonképpen. És meg hát nem volt egy népszerű, mert a rendészeket mi váltottuk le. Ez a Kft. A rendészeket elbocsátották a gyárakból, üzemekből, és akkor ez a Kft. a Group 4. Az védte a vagyoni tárgyakat, meg az embereket, meg mindent. Na és hát ott vagy két-három évig dolgozgattam, és akkor kiváltottam, hát a szabadúszó, de ki kellett váltani az ipari engedélyt fotóriporter, reklám- és műsorszervező. Ez volt a… Meg hát az engedélyszámom, meg a lakcím, meg mi egymás. És akkor azt csináltam vagy hat-hét évig."

(Összegzés) A tanulmányban arra vállalkoztam, hogy a szociális reprezentációk narratív szerveződését mutassam be két élettörténet munkával kapcsolatos életeseményeinek példáján. A narratív pszichológia alapvető célkitűzéseként azt lehet megfogalmazni, hogy a gondolkodás és cselekvés elbeszélő természetének vizsgálatában azokat a narratív rendszereket hivatott feltárni, amelyek az élményeket tapasztalatokká transzformálják.

A McAdams-féle identitás élettörténet-modell változói mentén három konklúzió rajzolódott ki az élettörténetekből, amelyek összhangban vannak az eredeti műben felsorolt elméleti hipotézisekkel. Az első szerint azok, akiknek a McAdams-i elsődleges tényezők közül magas az intimitás-motivációjuk, tehát társas kapcsolataik kiemelt szerepet játszanak a pozitív életeseményeik megfogalmazásában, a személyiség imágóját mutatják. Az első interjúalany életeseményei mentén látható volt, hogy a pozitív érzelmek, így az azonosulás bázisát a néptánc adta, s annak is a közösségi élet élésére adott lehetősége. A szakmához kapcsolódó büszkeség a kreativitás értékelésében mutatkozott meg, amelyet a földrajzi mobilitáshoz kapcsolt remények tükrében mutatott meg.

A McAdams-féle másik hipotézis a hatalom-motivációjú egyének imágójára vonatkozik, amely a hatékonyság központjával operál, s annak is az önérvényesítő jellegét hangsúlyozza. Ez a fajta önérvényesítés egy másik fajta mechanizmust igényel, amely inkább jellemző egy szabadúszó fotóriporterre, mint egy gyári munkás munkaerőpiaci boldoguláshoz szükséges stratégiájára. A narratív komplexitásban megjelenő különbségek ebben az értelemben is megmutatkoztak, hiszen az önértelmezés a két egyén példáján keresztül jól körülhatárolható. A tudás- és érzelemtartományok a tudatosság és büszkeség által váltak láthatóvá a narratívában. A kognitív mezőben a valaminek a megléte (jó munkahely, méltó munkakörülmények, jó fizetés), illetve annak hiánya mutatta a tudástartományok értékét. Az affektív mezőben a pozitív és negatív érzelmek, tehát a büszkeség és a szükség rajzolódtak ki, amelyek az érzelemtartományokat írták le.

Összességében elmondható, hogy a White-féle (1997) történetmódok közül a történelmi szöveg kategóriája jól megfigyelhető volt mind a két egyén élettörténet-részleteiben, hiszen a munkavállaláson keresztül azokat az értékeket, motivációkat és társas interakciókat mutatták be, amelyek mind a rendszerváltás előtti, mind a rendszerváltás utáni fordulatot értelmezték a jelen perspektívájából.

IRODALOM

Bakhtyin, M. M.: *The Dialogic Imagination. Four Essays*. Austin, 1981, University of Texas Press.

Baumeister, R. F., Hastings, S.: Distortions of collective memory: How groups flatter and deceive themselves. In Pennebaker, J. W., Paez, D. Rimé, B. (Eds.): *Collective memory of political events*. 2013, Psychology Press. 277–293. o.

Bluck, S., Habermas, T.: The Life Story Schema. *Motivation and Emotion, 24*(2), 2000, 121–147. o.

Bruner, J.: A gondolkodás két formája. In: László, J., Tomka, B. (szerk.): *Narratívák 5*. Budapest, 2001, Kijárat Kiadó. 27–57. o.

Bruner, J.: Frames for thinking: Ways of making meaning. In: Olson, D. R., Torrance, N. (Eds.): *Modes of thought: Explorations in culture and cognition*. 1996, Cambridge University Press. 93–105. o.

Connerton, P.: *How societies remember*. 1989, Cambridge University Press.

Erikson, K.: Notes on trauma and community. *American Imago, 48*(4), 1991, 455–472. o.

Halbwachs, M.: *Az emlékezés társadalmi keretei*. 2021, L'Harmattan Kiadó.

Hardy, B.: Towards a poetics of fiction: An approach through narrative. 1968, *Novel: A forum on fiction 2*(1), 5–14. o.

Jodelet, D.: *Las representaciones sociales: un campo en expansión. Les representatios sociales*. 1989, Presses Universitaires de France.

Kolosai, N.: *Kisiskoláskor és történeti idő – Az 1950-es évek kisiskolás korára vonatkozó narratívák tartalomelemzése*. 2012, PhD-értekezés, Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar.

Kurtiş, T., Adams, G., Yellow Bird, M.: Generosity or genocide? Identity implications of silence in American Thanksgiving commemorations. 2010, *Memory, 18*(2), 208–224. o.

Labov, W., Waletzky, J.: Narrative Analysis: Oral version of Personal Experience. In Helm, J. (ed.): *Essays on the Verbal and Visual Arts.* 1967, American Ethnological Society. 12–44.o.

László János: *A történetek tudománya. Bevezetés a narratív pszichológiába*. 2005, Budapest, ÚMK.

László János: History, identity and narratives. In: László, J., Wagner, W. *Theories and Controversies in Societal Psychology*. Budapest, 2003, New Mandate. 180–192. o.

László János: *Társas tudás, elbeszélés, identitás. A társas tudás modern szociálpszichológiai elméletei*. Budapest, 1999, Kairosz Kiadó.

László János: *The science of stories: An introduction to narrative psychology*. Routledge, 2008.

Liu, J. H., Hilton D. J.: How the Past Weighs on the Present: Social Representations of History and their Role in Identity Politics. 2005, *British Journal of Social Psychology, 44*(4), 537–56. o.

Loevinger, J.: Origins of conscience. 1976, *Psychological Issues, 9*(36), 265–297.

Pászka Imre: *Narratív történetformák: a megértő szociológia nézőpontjából*. Belvedere Meridionale, 2009.

Ricoeur, P.: *Time and narrative.* 1984, University of Chicago Press.

Rimé, B., Bouchat, P., Klein, O., Licata, L.: When collective memories of victimhood fade: Generational evolution of intergroup attitudes and political aspirations in Belgium. 2015 *European journal of social psychology, 45*(4), 515–532. o.

Roccas, S., Klar, Y., Liviatan, I.: The paradox of group-based guilt: modes of national identification, conflict vehemence, and reactions to the in-group's moral violations. 2006, *Journal of Personality and Social Psychology*, (91), 698–711. o.

McAdams, D. P.: The psychology of life stories. 2001, *Review of general psychology, 5*(2), 100–122. o.

Moscovici, S.: The phenomenon of social representations. In: Farr, R., Moscovici, R. (eds.): *Social representations*. 1984, Cambridge University Press, 3–70. o.

Sarbin, T. R.: Az elbeszélés mint a lélektan t-metaforája. In László J., Thomka B. (szerk.): *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. Budapest, 2001, Kijárat Kiadó. 59–76. o.

Szokolszky Ágnes: A séma fogalma a kognitív pszichológiában. Régi és új értelmezések. 1998, *Pszichológia, 18*(2), 209–235. o.

Thomas, W. I., Znaniecki, F.: *The Polish peasant in Europe and America*. Boston, 1918, Badger.

Volpato, C., Licata, L.: Introduction: Collective memories of colonial violence. 2010, *International Journal of Conflict and Violence, 4*(1), 4–10. o.

White, H.: *A narrativitás értéke a valóság megjelenítésében.* Budapest, 1997, Osiris.

PAÁR ÁDÁM

Kirándulás Közép-Európa havasi legelőin

„Polak, Węgier, dwa bratanki / I do szabli, i do szklanki / Oba zuchy, oba żwawi / Niech im Pan Bóg błogosławi." Azaz: *Magyar, lengyel, két jó barát, / Együtt harcol s issza borát / Vitéz s bátor mindkettője / Áldás szálljon mindkettőre.* A 16. századtól elterjedt, s a két nemzet nemessége közötti kulturális és politikai párhuzamok fölismerésén alapuló, számos változatban terjedő mondás kifejezi azt, ahogyan a kora újkorban, egészen a fölvilágosodásig, a magyar és lengyel nemesség látni és láttatni kívánta magát és egymást. A vidámság, a derű és vitézség állnak az értékpiramis csúcsán. Ám a két országban a nemességnek mindinkább föl kellett ismernie, hogy nem elegendő a kard, a régi dicsőség argumentációja. Lengyelországban a háromszoros fölosztottság, Magyarországon a Habsburg-abszolutizmussal szembeni védekezés kényszere, s mindkét területen a polgárosodás kihívása és feladata átértékelésre késztette a nemesi elitet.

A nemesség legjobbjai, a Kölcseyk és Mickiewiczek, a Czartoryskik és Széchenyiek, Wesselényik, Kossuthok kezdték meg a jövőre vonatkozó társadalmi programok kidolgozását. A 19. század végén pedig az új eszme, a pozitivizmus már nem a lengyel katonai virtust, hanem a racionális gazdálkodást, önművelést és az iparosítást hirdette. Érdekes párhuzam a magyar és lengyel történelem között: Magyarországon a Jászi Oszkár által képviselt polgári radikalizmus a pozitivizmust a századelő baloldali reformmozgalmának ideológiai tartalmává fejlesztette, míg a fölosztott Lengyelországban ugyanez az eszme egy konzervatív-liberális alapállást eredményezett, de mind a magyar, mind a lengyel irányzat közös volt abban, hogy kihívást és kritikát intézett a régi dicsőségre hivatkozó magyar dzsentri és lengyel pán értékrendjével szemben. A romantikus lengyel emigráció alakjainak vagy a 17. századi nemesi Lengyelország romantizált katonaalakjainak helyét a pozitivista módon racionális üzletember foglalta el a nemzeti mitológiában. Henryk Sienkiewicz lovagi hőse, Michael Jerzy Wolodyjowski átadta a stafétát Władysław Stanisław Reymont Az ígéret földje című regénye főszereplőjének, Borowieckinek, az új, kapitalista kor hősének, aki Łódźban, a manchesteri méretű textilgyártás központjában épít új gyárat két barátjával, egy német és egy zsidó fiatalemberrel.

Aztán a 20. században újabb divathullám vette kezdetét a fiatalság körében: a falu, a parasztság fölfedezése. A nemesi származású lengyel liberális és demokrata forradalmárok 1863 után elfeledkeztek a parasztságról, amelynek konzervativizmusa, mozdulatlansága, és olykor brutális nemességellenes indulatkitörései (Galícia, 1846) kiábrándították őket (erős jelkép a „véres szűr" Stanisław Mateusz Ignacy Wyspiański *Menyegző* című drámájában). Ahogyan a nemzetiségi kérdés és a társadalmi kérdés összefüggései (a túlnyomórészt paraszti sorban élő ukrán, litván és fehérorosz lakosság nagy száma, s az első kettőnél föltűnő önálló nemzeti aspirációk) is nyugtalanították a lengyel elitet, megint csak párhuzamként a korabeli magyar helyzettel.

A századelő fiataljai, negyedszázaddal az orosz narodnyikok mozgalma után, visszatérnek a paraszthoz, mint a nemzeti megújhodás jövőbeli reménységéhez. Újabb érdekes párhuzam a magyar történelemmel: ekkoriban, 1905-ben Széchenyi Szövetség néven agrárius egyesület alakult, a falvak tudományos föltérképezésének, falumonográfiák írásának célkitűzésével, míg a politikai spektrum túloldalán, a Galilei Kör

fiataljai szintén meghirdették a falvak népének megismerését. Ha a célokban nem is, a problémák föltárásának igényében közösek voltak. 1918–20-ban megvalósult a függetlenség, de nemzetiségi problémákkal, egyenlőtlen területi fejlődéssel, és a parasztság nagy részének továbbra sem volt földje. Majd jöttek a nemzetiszocialista és kommunista diktatúrák, amikor megint az írók vállalták – a hivatalos politikával szemben – a társadalmi önszerveződés propagálásának szerepét.

Ha a sok párhuzamot összenyaláboljuk, akkor rábukkanhatunk nemcsak a lengyel és magyar fejlődés hasonlóságára, hanem a közép- és kelet-európai sorsdrámák lényegére. Nemesi társadalom volt a cseh is, amíg a Habsburgok le nem fejezték, s el nem németesítették az elitet. A hirtelen iparosodás és polgárosodás feszültségeket szült Romániában éppúgy, mint Oroszország valóban orosz nemzetiségű nagyvárosaiban. A falujárást egyformán művelték román poporanisták, orosz és ukrán narodnyikok, német Wandervogelek, és még a litván, ukrán, lengyel kisvárosok jiddisül beszélő haszid-zsidó kisembereinek néprajzi, folklorisztikus hagyományföltárása is ekkor kezdődött a zsidó értelmiség részéről (gondoljunk Sólém Áléchem Tevje, a tejesember történeteire). Horthy Magyarországa, Pilsudksi Lengyelországa, Bratianu Romániája egyformán a nagybirtok védelmén alapult, új lökést adva a népi, falukutató mozgalmaknak. S végül, a kommunista rendszer egyformán maga alá gyűrte a népeket (miként megelőzőleg megtették már a nemzetiszocializmus és helyi mutánsai) a Volga és az Elba vonulata, a Balti-tenger és az Al-Duna közötti ötszögű területen. Vagyis, nagyon leszűkítő lenne csak lengyel–magyar sorsközösségről beszélni, mert az, ami a két népet összefűzi, megtalálható (volt) mindenütt szerte a szomszédoknál.

Ilyen tanulságra juthat az olvasó, aki kezébe veszi Kiss Gy. Csaba Széchenyi-díjas irodalomtörténész könyvét, és elolvassa a tizennyolc tanulmányt, amely áttekinti egy évszázad lengyel irodalmát. Olyan alkotók tolmácsolásában, mint Reymont, Stanisław Vincenz, Witold Marian Gombrowicz, Zbigniew Herbert és Czesław Miłosz. Kiss Gy. Csaba jó ismerője a közép-európai népek irodalmának, kultúrájának, és ezenkívül elkötelezett annak a missziónak, hogy a régió népei ismerjék meg jobban egymást, leszámolva azzal a szokással, hogy (egyébként érthetően) egymást a saját nemzeti mitológiájuk tükrében szemlélik. A szerző szándékát hitelesíti, hogy Kiss Gy. 2011-től 2018-ig tanított a Varsói Egyetemen, miközben oktat az ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszékén, tehát első kézből van tapasztalata arról, mit tudnak és nem tudnak egymásról magyar és lengyel diákok. A tizennyolc tanulmány különböző időpontokban jelent meg, az 1980-as évek elejétől 2000-ig. Az olvasó tehát két évtized Lengyelország-kutatásának esszenciájával szembesülhet. Nem lehet kitérni minden tanulmányra, ezért csak néhányat mutatok be, fölfűzve arra a gondolatra: hogyan birkózott a lengyel irodalom a nemzeti mítoszokkal, lengyelek és más népek együttélésével – ami gyakran nemesség és parasztság együttélésében jelentkezett.

Az első tanulmány mindjárt Kiss Gy. egyik kedvelt témájáról, a nemzeti mitológiákról, valamint ezek kölcsönhatásáról szól, Franciszek Ziejka irodalomtörténész *Lengyel mítoszok között* című munkájának azon részét elemezve, amely górcső alá veszi Stanisław Mateusz Ignacy Wyspiański *Menyegző* című drámáját, illetve a dráma egyes karaktereit. A festőként és grafikusként is dolgozó Wyspiański drámája gazdag szimbólum- és metaforarendszerével reflektál parasztság és nemesség, lengyelség és ukránság felemás viszonyára. Az ukrán nemzeti emlékezet a dráma megírásakor, 1901-ben éppúgy szemben állt a lengyel, mint az orosz emlékezettel. Míg a lengyeleknek a soknemzetiségű Lengyel–Litván Unió a nemesi „arany szabadság” biztosításával az „aranykor” ígérete volt, addig az ukrán emlékezetben a rabság földje. Ugyanakkor élt

az emlékezésben az egymásrautaltság is, amit Wyspiański művében Wernyhorának, az ukrán sztyepp lantosának állítólagos jóslata jelképez. 1807-ben született meg a történet, miszerint Wernyhora megjósolta 1768-ban a lengyelek és ukránok közös bukását, rabságát, majd együttes fölszabadulásukat. Wyspiański költői képekkel hozza honfitársai tudomására: a jóslat beteljesítetlen marad, az ukránok (pontosabban az ukrán parasztok!) nem kívánnak harcolni Lengyelországért. Ezt jelképezi, hogy Wernyhora nem tér visszza az arkangyallal a menyegzőre. Mihály arkangyalról van szó, a kozákok, és így az ukrán nép egészének védelmezőjéről. E ponton egyébként érzékelhető, hogy a keresztény szimbolika milyen mélyen meghatározza a nemzeti és proto-nemzeti mítoszokat, és hogy ezt a keresztény szimbolikát az attól független magas kultúra – például Wyspiański színműve – tovább élteti, popularizálja. Ugyanakkor a menyegzőn megjelenik Jakub Szela, az 1846-os galíciai parasztfelkelés vezetője, akit Bécs fölhasznált a felkelő lengyel nemesség kiirtására, és akinek neve ezért rémmé nőtt a nemesség számára.

Hasonló szerepet töltött be Szela, mint a román Avram Iancu az Erdélyi-érchegységben: mindketten népi jelszavakkal, a nép érdekében hirdettek felkelést, de ezzel – tudtukon kívül – az elnyomó hatalom céljait szolgálták. Szela felkelői mintegy 1000 nemest és – jellemző módon – tízszer annyi nem nemest (a megtámadott kastélyok, kúriák személyzete) öltek meg. Majd, amikor a lengyel nemességet parasztkaszákkal leverték, az osztrák hatóság letartóztatta Szelát, és deportálta Bukovinába, a parasztvezér ott is halt meg – de kapott egy medált a császár részére nyújtott szolgálatáért, amit egyaránt lehetett értelmezni jutalomként és a cinizmus jeleként. Szela alakja a századvégi népmozgalmakban nem volt teljesen negatív, még ha sokakat meg is rettentett a színdarab polgári és nemesi születésű nézői közül: a karakter figyelmeztetett a társadalmi problémák megoldatlanságára. Itt eszünkbe juthat Ady Endre Dózsa-verse, amely szintén fenyegetés és figyelmeztetés volt a korabeli elit számára, egy parasztfelkelés megidézésével.

Kiss Gy. Csaba fölidézi Reymontot, akinek alakja *A komédiásnő*, *Az ígéret földje* és különösen a *Parasztok* írójaként, a második lengyel irodalmi Nobel-díjasként ismertebb Magyarországon, mint Wyspiański. Kalandos, csavargó élete az orosz Gorkijt és az amerikai Jack Londont idézi. Egyébként mindhárman rendelkeztek „narodnyik" indulattal, erős társadalmi érzékenységgel. Reymont személyével újdonságot hozott a lengyel irodalomba. Föltűnéséig a lengyel írók többsége nemesi születésű volt, elég olyanokra gondolni, mint Miczkiewicz, Bolesław Prus és Sienkiewicz. De még a későbbi lengyel írónemzedékben is sok a nemes születésű, mint Vincenz és Gombrowicz. Reymont fél-paraszt, fél-értelmiségi miliőből jött. Ez a határhelyzet többszörösen érzékennyé tette a társadalmi konfliktusok érzékelésére. A *Parasztok* című nagy ívű regénye, amely akár a nép eposzának is tekinthető (Kiss Gy. fölsorolja a hasonlóságokat a motívumok és karakterek terén az eposzokkal), akkor jelent meg, amikor a lengyel értelmiség és diákság érdeklődése a parasztság felé fordult. Reymont majd egy évtizedig írta a művet, amely végül 1904 és 1909 között jelent meg. Eposz, családregény, nemzedékregény és szociográfia egyszerre ez a monumentális mű, amelyben ember és táj szerves egységet alkot, minden egyéni törekvés a közösségből származik és oda tér vissza. Jogosnak érezzük az összevetést Móricz Zsigmonddal, noha Kiss Gy. Csaba figyelmeztet a két író közötti különbségre. Ám a legfontosabb, hogy mindketten elindítói voltak a parasztság realista ábrázolásának hazájukban. Előttük az írók kicsit fölülről tekintettek a parasztságra: elég összevetni Sienkiewicz parasztábrázolását Reymont-éval (például a *Szénrajz*ban vagy akár a *Tűzzel-vassal* lapjain) és Jókaiét Móriczéval, hogy lássuk a szemléleti különbséget.

Ha Wyspiański és Reymont a lengyel elit és a nép kapcsolatára, kölcsönösségére igyekeztek fölhívni a figyelmet, akkor a Kelet-Galíciában született Stanisław Vincenz a hucul (az egyik ruszin népcsoport), áttételesen az ukrán, valamint a magyar, és tágabban a közép-európai sorsközösség gondolatát ápolgatta. Vincenz dajkája hucul volt, így kisgyermekként már két nyelvet sajátított el a Kárpátok bércein: jellemző módon a hucul szolgálólány a lengyelt „úri nyelvnek", a hucult „emberi nyelvnek" nevezte, szépen kifejezve társadalmi és nemzetiségi helyzet összecsengését. Lengyel, hucul és zsidó környezetben élve magába szívta a sokféle kárpáti nép kultúráját. Egy svájci filozófus, Rudolf Maria Holzapfel hatására nekikezdett élete nagy vállalkozásának: meg akarta írni szülőföldje történetét. 1936-ban jelent meg az első kötet, *Havasi legelőn* címmel.

Vincenz élete végéig írta a folytatásokat. Szabó Zoltán és Németh László fölfogása a népeket kiengesztelő tájakról, a tájhazákról közeli rokonságot mutat azzal a természetbe ágyazott lengyel–hucul–ukrán–zsidó közös szülőföld-fölfogással, amely jellemezte Vincenz látásmódját. Egy tanulmányban Kiss Gy. párhuzamot von Vincenz és Németh László haza-fogalma között. 1939-ben a német és szovjet hadseregek támadásának hírére Vincenz Magyarországra költözött – miként a szívének kedves hucul pásztorok egyik erdőségből a másikba. Néhány évig „Budapest havasi legelőjén" élt, ahogyan egy lengyel újságíró írta. Végül sok hányattatás után a franciaországi Grenoble-ba költözött, de nem mondott le a Huculföld leírásáról. 83 éves volt, amikor kézbe vehette a *Havasi legelőn* újabb kötetét.

Ezeken kívül a kötetben számos tanulmány olvasható még, amelyek árnyalják a lengyel (magyar, ukrán stb.) etnikai haza-fölfogást, és a lokálpatriotizmus, regionalizmus, közép-európaiság gondolatához vezethetik el az olvasót. Kiss Gy. Csaba műve nemcsak a lengyel irodalom jobb megismerését eredményezi, de segít megérteni a lengyel–ukrán, lengyel nemes–lengyel paraszt, lengyel nemes–ukrán paraszt konfliktusok és egymásrautaltságok okait. És talán a könyvet olvasva többek érzékennyé válnak arra, hogy a magyar történelmet se csak magyar nemzetiségi szemüvegen át szemléljék, és végképp ne valamiféle megtévesztő (ráadásul mások által éppoly jogosan hivatkozott) kultúrfölény magaslatáról, hanem elmélyedjenek a magyarok és az egykori Magyarországon élő szlovákok, románok stb. sokszövetű kapcsolatrendszerében.

(Kiss Gy. Csaba: A 20. század lengyel irodalmából. Írók, művek, magyar kapcsolatok. Bp., 2023, Nap Kiadó Kft., 209 pp.)

ZSEBŐK CSABA

A vidék hagyományos megtartó erői elleni bolsevik sajtóhadjárat

Németh László – történész, egyetemi oktató, tanszékvezető, továbbá újságíró, szerkesztő – kötetében górcső alá veszi a magyarországi kommunista hatalomátvétel időszakának a vidékkel kapcsolatos sajtópropagandáját. A szerző által vizsgált években vált egyértelművé, hogy a szovjet megszállás alá került országban a sajtó nem lehet szabad, a hatalom eszköze annál inkább.

A központi kommunista lapként működő Szabad Nép akkoriban egyébként már meghatározta a többi sztálinista beállítottságú lap irányvonalát, hírközlési gyakorlatát. A negyvenes évek derekától a sajtót ugyan a bolsevik párt irányította, ám eközben szerves részét is képezte a hatalmi szerkezetnek.

Érdekes maga a vizsgált időszak is, azaz az 1947 és 1949 közötti évek. A szerző emlékeztet rá, hogy a Szabad Nép 1945-ös újraindulása utáni negyedik lapszámának a vezércikkében nyomatékosították: „az új magyar demokrácia nagy harcának főfrontja ma a falu”.

A kommunista pártlap munkatársa a földosztás kérdésére utalhatott. Ekkoriban már az egyházközségek ugyancsak Rákosi Mátyásék célkeresztjébe kerültek. Sőt, az egyházak megtörése 1947-ben, a parasztságé 1948-ban indult. Nem volt véletlen a sztálinista célrendszer: a földműves családok és az egyházi szolgálatban lévők jellemzően igazi közösséget alkottak a falvakban, a vidék hagyományos megtartó erőiként.

A Szabad Nép a Magyar Kommunista Párt (MKP), később a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) lapjaként működött, így 1947-re immár a hatalom legfontosabb orgánuma lett. A sztálinista párt szellemisége és irányvonala természetesen mindvégig érvényesült.

Már 1945-től ahogyan a kormányt, úgy a sajtó jó részét is valójában a kommunisták irányították, így a Szabad Nép szerepe ugyancsak változáson ment keresztül. Immár Magyarország legnagyobb hatású lapja, cikkei az egész társadalmat megcélozták. Ugyanakkor az agitációs feladatokhoz külön muníciót biztosított.

A kommunista napilap rendszeresen lehozta – nem is tehetett mást, persze – Rákosi Mátyás, Révai József és más pártvezetők beszédeit, írásait. Utóbbi lett a főszerkesztő is, így a – Rákosi, Révai mellett Gerő Ernő és Farkas Mihály alkotta – „négyesfogat” egyik tagja értelemszerűen tudta, mely párttársa gondolatainak a propagálása múlhatatlanul fontos feladat.

Természetesen a pártot, majd az országot vezető „négyesfogat” is csak Moszkva helytartója lehetett, így a szovjet pártelit üzenetei gond nélkül a magyar nyilvánosság elé kerülhettek. Sőt, a honi kommunista vezetők és pártújságírók a szovjet stílust jórészt átvették, igaz, visszanyúltak a korábbi magyar sajtó egy részének meglehetősen szenzációhajhász tónusához is. A szinte bulvárosan hatásvadász elemek használata mellett az állandó szajkózás, sőt, hazugságok, álhírek tudatos és gyakori terjesztése szintén jellemző lett.

A mindinkább erősödő bolsevik hatalmi központ célul tűzte ki az iskolák államosítását, az egyházak tönkretételét, és – ugyancsak szovjet mintára – termelőszövetkezetek szervezését. A Szabad Népben túltengő propaganda a negyvenes évek második felében mindezt totálisan kiszolgálta.

A valós ellenféllel vagy vélt ellenséggel szemben folytatott agitációs propaganda egyrészt az olvasók gondolkodásának teljes irányítását célozta meg, másrészt félelemkeltésként is szolgált. Az olvasók és a célkeresztbe kerültek egyaránt érezhették a kommunista figyelmet. A Szabad Nép tematizáló szándéka különös erővel jelent meg a sztálinista-rákosista pártközpont terveinek megfelelően.

A kiépülő pártállam és annak sajtója tudatában volt a nyelve erejének: új kifejezéseket alkotott, régieket átlényegített. Így még hatékonyabban tudta kijelölni az aktuális és eltiprandó ellenséget. Márpedig abból egyre több lett a bolsevik logika és működési módszer alapján: 1947-től az egyházak vezetői és a parasztság reprezentánsai egyaránt a kiiktatandók közé kerültek. Ám szovjet mintára bárkivel lehetett bővíteni a „listát".

Tudatos döntés, hogy Németh László munkájának a legfőbb forrása a Szabad Nép, hiszen az központi napilapként az elvárt irányt mutatta a többi kommunista és társutas napi-, hetilapnak. A szerző ezért nem is végez összehasonlító vizsgálatot, ami talán enyhe hiányérzetet kelthet az olvasóban, mégis érthető választás a történész részéről, hiszen – a rákosista hatalomátvétel közepette – a korszak honi sajtója mind homogénebbé vált.

Egy másik forráscsoportként a szerző a vizsgált korszakban született pártoktatási anyagokat és elméleti munkákat vett górcső alá. Mindezek nehezen megkerülhetők, mivel tökéletesen szemléltetik az indoktrinációt.

Lényeges forrásoknak bizonyultak egyes korabeli meghatározó egyházi vagy politikai vezetők visszaemlékezései, így Mindszenty Józsefé, Ravasz Lászlóé, Rákosi Mátyásé és Sulyok Dezsőé.

Németh László ugyanakkor pártiratokat is kutatott. Mindez elengedhetetlennek bizonyult, hiszen a Magyar Kommunista Párt, majd a Magyar Dolgozók Pártja különféle bizottságainak és osztályainak – így az Agitációs és Propaganda Bizottságnak vagy a Sajtó Osztálynak – a dokumentumai hűen mutatják meg a pártpropaganda működését, mi több, a sajtó teljes leuralását.

Mindehhez szervesen kapcsolódott a sajtó nyelvezetének az átalakítása. Új fogalmak kezdték uralni a szövegeket, például a „kulák" vagy a „klerikális reakció". Ezek ugyan hamisan csenghettek, mégis hatásosnak bizonyultak. Igaz, hozzátehetjük, már maga a napilap címe – a Szabad Nép – is tömény hazugság volt, hiszen a magyar nép (vagy nemzet) a legkevésbé sem volt szabad.

Az ellenségnek kikiáltott csoportokkal, közösségekkel – a korábbi vezető rétegekkel, a különböző pártokkal, majd az egyházakkal és a parasztsággal –, sőt, személyekkel szemben az agitációs propaganda teljes tárházát felhasználták. A szerző által kutatott források jó része a bizonyság, hogy az MKP, majd az MDP különböző szervei egyértelműen kijelölték a célokat a közélet minden szintjére elhelyezett kommunisták számára. Így a bolsevik típusú pártot szolgáló újságíróknak is. A pártsajtó azonban nem csupán követte, hanem formálta is a politikai irányvonalat.

(Németh László: Vidéki ellenségképek a Szabad Népben. Budapest, 2022, L'Harmattan Kiadó – Károli Gáspár Református Egyetem, 226 oldal)

David J. Siegel[1]

Lekapcsolódás

A modern élet minden energiánkat felemészti. Ezért érdemes elgondolkodnunk azon, hogy mit jelent kilépni mindebből.

Eric Pickersgill *Removed* (Eltávolítva) című fotókiállításán olyan emberek is szerepelnek, akik szeretteik társaságában ülnek, és valamennyien úgy vannak lencsevégre kapva, hogy közben üres tekintettel merednek saját kezükre, ahol normális esetben az okostelefonok lennének, de azokat eltávolították onnan, hogy közösen is egyedül lévő embereket ábrázoljanak a fényképek. A művész a következőképpen írja le, hogy mi ihlette projektjét:

A mű akkor kezdett megszületni, amikor egy reggel egy kávéházban ültem. Ezt írtam le a megfigyeltekről: *A (New York állambeli) Troy város kávéházában úgy ül mellettem egy család, mintha semmi közük nem lenne egymáshoz. Alig beszélnek. Az apánál és a két lánynál ott a telefon. Az anyának nincs vagy nem akarja elővenni. Bámul ki az ablakon, szomorúan és egyedül legszűkebb családja társaságában. Az apa néha felnéz, hogy tudasson egy-egy furcsaságot, amelyet a neten talált. Kétszer valami nagy halról beszél, amelyet kifogtak. Senki sem válaszol. Elszomorít az, ahogy a technikát használjuk interakcióra azért, hogy cserébe ne történjék interakció. Ez előtte soha nem fordult elő, és nem vagyok benne biztos, hogy ennek az új élménynek társadalmi kihatását tekintve a felszínnél mélyebbre hatoltunk. Most már az anyának is ott a kezében a telefon.*

Pickersgill műve nagyon is egybecseng a kultúránkban meglévő és attól való lekapcsolódás jelenségét övező szélesebb körű társadalmi és gazdasági aggodalmakkal. Nemrégiben az Egyesült Államok tisztifőorvosa közegészségügyi figyelmeztetést adott ki; itt az elszigeteltség és magányosság terjedő járványát részletezte, amelynek ugyan nem kizárólagosan, de főként az az okozója, hogy személyes találkozások helyett egyre többen folyamodnak a digitális technológiákhoz. Ez a tendencia már azelőtt kialakulóban volt, mielőtt a Covid-19 pandémia arra kényszerített bennünket, hogy tömegesen elhagyjuk a közös tereket és a közös élet megszokott mintáit, és csak most kezdjük megérteni annak az időszaknak a hosszú távú hatásait közérzetünkre és közjóllétünkre. Mindeközben a nagy felmondási hullám, a csöndes kilépés és munkahelyi zavarok más (akár szelídebb) formái miatti erkölcsi és menedzseri pánik a világjárvány utóhatásaként megmutatja, hogy milyen mértékben lettek betegessé nyilvánítva önkéntes szabadságolási szokásaink. Úgy tűnik, hogy kötelesek vagyunk megjelenni – megbízhatóan jelen lenni, elérhetőnek és érthetőnek lenni – saját magunk és a közösség érdekében.

Ritkán árulunk el nagy intellektuális kíváncsiságot az ügyben, hogy mit is tesznek értünk – nem csak velünk – ezek a lekapcsolódási szokások. A közbeszédben az effajta cselekedeteket rendszeresen szkepticizmussal, ítélkezéssel és visszautasítással kezelik. Mi lenne, ha ehelyett a nyílt kutatás lehetőségének tekintenénk őket, és megkérdeznénk, hogy mit nyerhetünk általuk? Ennek szellemében egy olyan bővített lexikont javaslok, amely a bérért végzett munka korlátai közül való (akár átmeneti) kiszabadulás, a modern lét kötöttségeiből való kiszakadás, valamint a szemlélődésre szánt időszakok megragadásának előnyeiről szól egy olyan világban, amely tele van elvárásokkal és zavaró tényezőkkel.

1 David J. Siegel az oktatásvezetés-tudomány egyetemi professzora az East Carolina Universityn Észak-Karolinában. Legutóbb megjelent könyve: *The Interlude in Academe: Reclaiming Time and Space for Intellectual Life* (Közjáték a tudósvilágban: Az idő és a tér visszahódítása az intellektuális élet számára), 2023.

A világjárvány első időszaka (amely sok tekintetben egyfajta általános munkabeszüntetésre emlékeztetett) néhányunknak ízelítőt adott abból, hogy milyen lehet az élet, ha munkaidőn kívül éljük, amikor a munkának nevezett dolog nagy részét felfüggesztik vagy lelassítják és – Gilles Deleuze francia filozófus kifejezésével élve – „az egyedüllét és a csend" drága „kicsi szünetei" jutnak osztályrészünkül, hogy olyan értékes tevékenységekben merüljünk el, amelyek rendes körülmények között elkerülik a figyelmünket. Páratlan személyes szabadságra, a gazdagodás és kiteljesedés új lehetőségeire leltünk szokásos működési folyamataink megszűnésével.

Aztán, ahogy emlékszünk rá, visszahívtak minket az irodába. Miután azonban megtapasztaltuk ezt az új létformát, szinte elképzelhetetlenné vált a régi rendhez való visszatérés lehetősége – hogy alávessük magunkat a korábbi szürke életünket jellemző ellenőrzésnek, rendszabályozásnak és felügyeletnek –, különösen a krónikusan munkahelyi bizonytalanságtól szenvedő munkaerő tagjai számára, akik kénytelenek voltak elviselni az alacsony fizetést, a karrierlehetőségek hiányát, a rugalmatlan időbeosztást és a mindennapi sértések és megaláztatások tömkelegét. Talán a legnagyobb sértés mindannyiunk számára az az alapfeltevés, hogy munkánk legjobb elvégzése érdekében össze kell terelni – vagy össze kell válogatni – bennünket, annak ellenére, hogy a legnehezebb körülmények között is bebizonyítottuk: képesek vagyunk otthonról (vagy más magánlakásból) önirányított módon termelékenyek lenni.

Mindenesetre, az adminisztrációs eszközöket nagy erővel vetik be szinte mindenütt, hogy letörjék mozgolódási kedvünket. Egyre nagyobb mértékben felügyelik a távmunkát és figyelik meg billentyűzetfigyelő szoftverrel és más technológiákkal, hogy nyomon kövessék, mennyi időt tölt a feladattal az alkalmazott. Az Amazon, a Google és a Zoom is szerepelnek az olyan növekvő számú cégek listáján, amelyek újra berendelik munkahelyükre a dolgozókat, hogy tüntetően kihasználjanak mindenféle véletlenszerű szerencsés interakciót, amely pénzzel kecsegtető új ötletekhez és innovációhoz vagy egyszerűen csak a bérleti díj kifizetéséhez vezethetnek. Amerikában a Kormányzati Ellenőrzési Hivatal (Government Accountability Office, GAO) nemrégiben született felmérési adatai szerint a GAO vizsgálatában szereplő legtöbb szövetségi ügynökség átlagosan heti 25 százalékos vagy ennél is kisebb kihasználtságról számolt be 2023 első három hónapjában, amely aggodalomra ad okot az iparági megfigyelők körében, akik nehezen viselik ezt a sok kihasználatlan teret [az épületekben]. Világszerte riadalmat váltanak ki a kihasználatlan vagy üresen álló irodák. Azt mondják, hogy újra a munkahelyünkön a helyünk, amivel mintha azt mondanák, hogy odatartozunk a munkahelyhez.

Az utóbbi közel egy évtized során az „odatartozás érzése" voltaképpen hívószóvá vált az emberierőforrás-irodákban. Szinte minden hely, ahol munkavégzés történt – az egyetemi kampuszoktól a vállalatokig –, magáévá tette a jelmondatot, miszerint ki kell alakítani a helyhez való kötődést. Az odatartozás érzéséről szóló irodalom egyértelműen a munkavállalók oldaláról jelentkező előnyökről szól: növeli a teljesítményt, a motivációt és az elkötelezettséget, ahogy fokozódik a biztonság és a védettség érzése is. Sok tekintetben azonban a végső nyertes maga a szervezet, amelynek elemi érdeke, hogy fenntartsa a bennünket összetartó kötelékeket – vagy éppen béklyókat. Apró lépés vezet el az összekötöttségtől a fogva tartásig, ahol az odatartozás érzése azt jelenti, hogy a szervezet úgy érzi, „alattvalói" hozzátartoznak.

Mindazok közülünk, akik szeretnék kétségbe vonni ezt az alávetettséget, természetesen összehangolt kampányokban egyesíthetik erejüket és hivatalos reformokat követelhetnek. Csendesebb, kevésbé látványos taktikákat is magunkévá tehetünk, ha fogjuk magunkat, és egyszerűen elmenekülünk. Dimitris Papadopoulos, Niamh Stephenson és Vassilis Tsianos *Escape Routes: Control and Subversion in the 21st Century* (Menekülési útvonalak:

Ellenőrzés és felforgatás a 21. században) című, 2008-ban kiadott könyvükben úgy érvelnek, hogy „a menekülés nem a száműzetés egy formájaként jelentkezik, sem pedig puszta ellenállásként vagy tiltakozásként, hanem egy, a rendszabályozást megszakító szünetként".

Byung-Chul Han [dél-koreai születésű, katolikus svájci filozófus, kultúrteoretikus] *Az idő illata: Filozófiai esszé* az elidőzés művészetéről című könyvében (2009) azt sugallja, hogy a szünetekről való tapasztalatunk „megsemmisül a célból, hogy totális közelség és egyidejűség jöjjön létre". Amikor minden (és mindenki) állandóan elérhető, akkor elveszítjük annak az érzetét, hogy mit jelent benne lenni – sőt akár megízlelni – a köztesség átmeneti állapotait. Ellenszerként Papadopoulos, Stephenson és Tsianos azt javasolják, hogy „múlassuk az időt" és „engedjünk teret a céltalan semmittevésnek".

Más szóval újra birtokba vehetjük a tőlünk elvett idő és tér egy részét. Visszanyerhetjük őket azokban a futó pillanatokban, amelyeket a naptártól csenünk el, vagy visszakaphatók az „időleges autonóm zónákban", ahogy az anarchista Hakim Bey 1985-ben hívta őket: felfedezetlen titkos enklávék, amelyeket mindennapjaink tömegéből faragunk ki, hogy megtaláljuk vagy felszabadítsuk magunkat. Ezzel egy időben a lekapcsolódási praktikák megfoszthatják a szervezeteket (köztük mindenekelőtt a munkahelyeket) attól a rendkívüli hatalmuktól, hogy létezésünk és tapasztalataink megannyi aspektusában közbenjárjanak – diktáljanak és irányítsanak. Ha arra szavazunk, hogy lemondunk bizonyos – ravaszul ott-tartásunk céljára kitervelt – munkahelyi szolgáltatásról és kellemetességről, úgymint a büféről, az edzőteremről, a gyorstisztítóról vagy a helyben található orvosi rendelőről, ez nem tűnhet kifejezetten lázadási taktikának, de megteszi a hatását abból a szempontból, hogy csökkenti a lelemények, segítőkész, mindenre gyógyírt tudó főnökünktől való függőségünket.

Bizonyos értelemben a lekapcsolódás abbéli törekvésként értelmezhető, hogy kicsúszszunk a kontrollálás „berendezései" alól, találkozzunk velük bárhol. Tekintsük ezt úgy, mintha a dolgozók energiájának felszabadításáért sztrájkolnánk. Fogósabb kérdés ugyanakkor, hogy sikerül-e valaha tényleg örökre megszabadulni a küszködéstől és a gondoktól. Úgy tűnik, mintha arra lennénk ítélve, hogy fenntartsuk azokat a rendszereket és struktúrákat, amelyek a fáradtság, kimerültség vagy nyomorúság körforgásában tartanak bennünket.

A rövid pihenő természetes válaszadásként igazodik egy olyan világhoz, amely túl sok velünk együtt, vagy ahogy William Wordsworth romantikus költő mondta, egy olyan világhoz, amely jobb lehetne, ha kevesebb lenne belőlünk (nem kevesebben lennénk) benne. Ha az emberek kimerültek, a lekapcsolódás időszakos megkönnyebbülést nyújt az agyonhajszoltság állandóan kínzó érzésétől és áldott szabadulást fárasztó ügyes-bajos dolgainktól. A társadalom azonban nem nézi jó szemmel tartós kivonulásunkat, amely összemosható az aláhanyatló polgári szellemmel vagy a közömbösséggel.

Ritkán számolunk azzal, hogy mibe kerül az állampolgári szerepvállalás, sőt, ritkán tekintjük ezt önmagában is problémának. Holott ha lépést tartunk az aktuális eseményekkel állampolgári kötelességünk teljesítésének ürügyén, ez nemcsak tájékozott (és esetenként tévesen vagy szándékosan félretájékoztatott) polgárokat eredményez, hanem az információs fáradtság szindróma dokumentált eseteivel is járhat. Az Éghajlatváltozási Kormányközi Testület (Intergovernmental Panel on Climate Change) 2022-ben megállapította, hogy a szélsőséges időjárási események, amelyek egyre inkább uralják a nemzetközi hírciklusokat (ahogyan az rendjén is van), nagy valószínűséggel károsan hatnak mentális egészségünkre. A közösségi média, amelyhez sokan közülünk ösztönösen nyúlnak hírek és nézőpontok begyűjtéséhez, egyre inkább uralja a figyelmünket, gyakorlatilag kiirtva a lehetőséget az önálló gondolkodásra. Röviden, sok olyan dolog van, ami miatt aggódnunk kell, és a thoreau-i kivonulás pillanatai, amikor lekapcsoljuk magunkat a[z elektromos]

hálózatból, lehetővé tehetik, hogy némiképp megőrizzük önmagunkat és értelmünk épségét.

Ez azonban nem csak arról szól, hogy kiutat keresünk a mai, összekötött létezés zűrzavarából, és nem is pusztán arról, hogy újratöltsük energiakészleteinket, hogy még nagyobb adagban legyünk képesek elviselni a politikai szembehelyezkedést, a toxikus közösségi médiát vagy az éghajlati katasztrófa[híreket]. Ez arról is szól, hogy bekapcsolódjunk a nemnövekedésről (degrowth) szóló társadalompolitikába, amely helyre akarja billenteni a bolygó tönkretételét, politikai életünk túlfűtését, a közös és egyéni egészségünket megviselő gyakorlatokat.

A *Big Issue* (Nagy kérdés) hírlapban David Graeber antropológus és aktivista 2020-ban a következőképpen fogalmazott: „Ha meg akarjuk menteni a világot, abba kell hagynunk a munkát". Megfigyelése Bertrand Russell filozófus gondolatait visszhangozza, aki A lustálkodás védelmében (1932) című esszéjében az alábbiakat állította: „Azt gondolom, hogy túlontúl sok munkát végeznek a világban, hogy rendkívül ártalmas az a nézet, hogy a munka erkölcsös, és hogy a modern ipari országokban egészen mást kell prédikálni, mint amit mindig is prédikáltak."

Az ehhez hasonló kijelentések elismerik saját szerepünket a sémák fenntartásában – a hustle culture, azaz a túlhajszolás kultúrájában, az időszegénységben, a fogyasztói kapitalizmusban, a végtelen növekedésben – amelyek fajunk fennmaradását veszélyeztetik vagy más módon teszik tönkre egy boldogítóbb életre való kilátásainkat.

Gyakran csak az intermezzókban jövünk rá, hogy eseményteli életünk épp azon dolgok ellen dolgozik tevékenyen, amelyek állítólag mélyebb értelmet és célt adnak létezésünknek. A szokásos menet apró megszakításai meghívást jelenthetnek arra, hogy szünetet tartsunk és elgondolkozzunk, ritka lehetőséget kínálnak a mélyebb megfigyelésre és a felfokozott tudatosságra, amelyeket gyakran elhomályosítanak a szertartások és a szokványosság.

A lekapcsolódás jelenségének egy alábecsült értelmezése, mely szerint ez az, amit teszünk – vagy ahová megyünk –, hogy kényeztessük magunkat azzal, amit A. D. Nuttall a *Dead from the Waist Down* (Deréktól lefelé halott) című művében (2003) „láthatatlan életnek", „az elme életének" nevezett. Ez a nyelv eltűnőben van kultúránkból, ahol a vállalat halandzsája és mintái egyre inkább gyökeret vernek; a megfigyelhető eredmények, a mérhető hatás és a performatív termelékenység számítanak igazán (és számolják is őket), mint ahogy mostanra ez mindenki számára világossá vált. Mindazonáltal, és azok nem kis bánatára, akik úgy képzelik el a világot, hogy az emberi törekvések mindig és egyértelműen elsősorban a közérdeket szolgálják, megkerülhetetlen tény, hogy a szellemi munka nagy része alapjában véve magánügy, amely lényegében a visszavonulás cselekedetében (és idejében és terében) rejlik.

A visszavonulásnak a közéletben szinte általánosan negatív konnotációja van, ahol azt a legvégső kihágásként kezelik, és visszalépésként vagy vereségként értékelik – az elkötelezettség ellentéteként. A visszavonulás azonban – és ez a lényeg – helyreállítást is jelent: elmenni egy helyre és meggyógyulni. Ebből a szempontból a visszavonulás nem pusztán vereségbe való belenyugvást jelentő taktika; inkább közvetlen cselekvés, vagy ennek a lehetősége egy olyan fajta szellemi élet helyreállítására, amely szabadon tehet fel pimasz kérdéseket (hogy teljes mértékben beléjük bonyolódjon) – olyan környezetben, amely gyakorlatilag száműzte, elérhetetlenné tette ezt az életet, vagy megpróbálja ellenőrizni és pénzzé tenni olyan feltételek szerint, amelyeket nem mi választottunk.

A szellemi életet a szabadidőben (leisure) éljük, de nem a szabadidőnek abban a változatában, amely kikapcsolódásnak vagy pihenésnek tűnik. Ahogy Sebastian de Grazia politikai filozófus írta *Of Time, Work and Leisure (Az időről, a munkáról és pihenésről)* című könyvében (1962): „A görögök felfogása szerinti a szemlélődés olyan közel áll a szabadidőhöz, hogy az egyik és a másik

leírásakor az ismétlés elkerülhetetlen.”. Majd így folytatta: „a szabadidő klasszikus eszményét [a] szabadság érzet, a felsőbbrendűség és az önmagáért való tanulás” jellemezte. Ahogy Susan Neiman filozófusnő emlékeztet bennünket a *Why Grow Up?* (*Miért nőjünk fel*?) című 2014-es könyvében: „Platón és Arisztotelész úgy vélte, hogy a szemlélődésnek szentelt élet a létezés legmagasabb rendű formája”.

„A szabadidő … kívül van a munkán és kívül van a tétlenségen” – magyarázza Byung-Chul Han. – Ez nem a „pihenés” vagy a „kikapcsolás” gyakorlata. Majd így folytatja: „Ily módon, Szent Ágoston megkülönbözteti a szabadidőt (*otium*) a passzív tétlenségtől: A szabadidő [leisure] jegyében eltöltött élet vonzerejének nem abban kell lennie, hogy kilátás nyílik a lusta tétlenségre, hanem hogy lehetőséget ad az igazság kutatására és felfedezésére”.

Azon kérdések között, amelyeket néhányan közülünk a lekapcsolódás, visszavonulás, eltávolodás, elvonulás vagy kimenekülés szemlélődő pillanataiban vizsgálunk – nevezzük bárhogy is ezeket a „szabadidőt csenő” alkalmakat, a következők merülnek föl: mikor, vagy milyen mértékben betegítenek meg bennünket a szervezeti, munkahelyi hovatartozás és kötődés normái, vagy súlyosbítják más módon azokat a problémákat, amelyeket épp ezek a kapcsolódási formák hivatottak megoldani? Milyen módon javíthatnák időnkénti távolléteink a munkával és általában véve az élettel kapcsolatos magányos, sőt akár együttes tapasztalatainkat?

Igen, eljátszadozhatnánk azzal a gondolattal, hogy jelentősen javítana a helyzetünkön (és a telítettségünkön), ha néhányan nem lennénk benne. De van egy komolyabb felvetés is, amelyet meg kell fontolni. Ahogy az ókori kínai filozófus, Lao-ce tanít a *Tao Te King*-ben, *Az Út és Erény könyvé*-ben: „A házon ajtót-ablakot nyitnak, mert belül üresség rejlik: a ház ezért használható.” Másképpen úgy is mondhatjuk, hogy a hiány egy affordancia – valamit elérhetővé tesz. A közéletben azt alakították ki bennünk, hogy az ürességet vagy a távollétet hibának, hiányosságnak tekintsük. Ennek nem kell így lennie.

Döntő fontosságú, hogy a magány pillanatai – „az ámító, tiltott gyümölcs, amely elcsábít bennünket az otthoni kötelességekkel és örömökkel járó tisztességes házasságból vagy a polgári lét állampolgári kötelességeitől”, ahogy Patricia Hampl fogalmaz *The Art of the Wasted Day* (Az elpazarolt nap művészete) című 2018-as könyvében – lehetővé teszik számunkra, hogy úgy lássunk bele a dolgok természetébe, mintha először tennénk. Az ilyen felismerések természetesen szinte mindig veszélyt jelentenek a kialakult rendre, ezért az adminisztrációval foglalkozó osztályoknak gátat kell szabniuk nekik vagy gyengíteni kell hatásukat, mielőtt bomlasztó új szokásokat venne fel boldog-boldogtalan.

A világjárvány alatt bizonyos időközönként, amikor talán megcsillant a lehetőség, hogy vége szakad – a közös életterekről [kitiltó]– nem önkéntes szabadságolásunknak, hallottuk, hogy barátok, családtagok és kollégák azt mondták, hogy hiányozni fog nekik a leállások által kikényszerített más életritmus; hiányozni fog nekik a lehetőség, hogy lelassuljanak, gondolkodjanak, hogy hobbijaiknak és kedvteléseiknek hódoljanak vagy hogy megtapasztalják az élet sok olyan részét, amely az állandó elfoglaltságaink miatt rejtve marad. Senki sem akarta ezzel azt állítani, hogy előszeretettel választaná a halált és a betegségeket vagy a megélhetés elvesztését, amelyek a világjárvány nemkívánatos velejárói voltak, de szinte kézzel tapintható volt az érzés – amelyet gyakran csöndben és fenntartásokkal osztottak meg, mintha nem akarnák, hogy félreértsék őket – hogy ez sok szempontból egy jó kis intermezzo volt (a létezés egy emberibb és humánusabb módja), amelyet most új intézkedések hozásával kellene fenntartanunk és megőriznünk. Sokan közülünk továbbra is különböző módokkal kísérleteznek, hogy függetlenítsék magukat a felőrlő és kimerítő hétköznapoktól.

Természetesen nem kívánunk tömeges áldozatokkal járó eseményt, hogy időt és teret kapjunk életünk tudatosabb és szándékosabb megéléséhez. A magunk számára megragadott szünetek – legyenek bármilyen hosszúságúak a pillanatnyitól a tartósabbig – pontosan ilyen alkalmak. Ez megkövetelheti tőlünk, hogy – a David Graeber *Revolution in Reverse* (Fordított forradalom) című esszégyűjteményében (2007) használt kifejezéssel élve – „lázadó pillanatokat" szakítsunk ki mindennapjaink szövedékéből.

Meg kell dolgozni azért, hogy idáig eljussunk, de vannak alternatívái mostani életmódunknak, a szünetek pedig megteremtik azt a távolságot, amelyre szükségünk van e lehetőségek felismeréséhez. Egy jó kis intermezzo sok olyan dologra ráébreszthet bennünket, amiről eddig lemaradtunk. Hampl megfogalmazásában: Micsoda meglepetés annak felfedezése, hogy nyilvánvalóan végig a szabadidőről szól ez a tovaillanó Valódi Élet, amelyet annyi éven keresztül a „határtalan munkabírással végzett küszködésnek" engedtünk át.

(AEON Magazine)

E SZÁMUNK SZERZŐI

Draskóczy Balázs egyházzenész, gimnáziumi tanár, Kunszentmiklós

Hermann Szabolcs karmester, egyházzenész, Budapest-Csomaköz (Románia, Szatmár megye)

Horváth Ágnes tudományos munkatárs, egyetemi adjunktus, Budaörs

Keresztes Csaba kutató jogász, doktorandusz, Budapest

Paár Ádám történész (PhD), politológus, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest

Pap Krisztián újságíró, Budapest

Rigó Balázs történész doktorjelölt, alpolgármester, Tata

Tóth Dalma PhD-hallgató, Humán Tudományok Doktori Iskola, Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program, Debrecen

Dr. Varga Csaba jogfilozófus, professor emeritus, Budapest

Dr. Zsebők Csaba (PhD), főiskolai tanár, KRE BTK, Budapest

Áprilistól mindenki számára elérhető a fizetési kérelem

100 éve Magyarország gyarapodásáért

Három év sikeres működést követően új szintre lép az Azonnali Fizetési Rendszer, és 2024. április elsejétől minden pénzforgalmi szolgáltatónál elérhetővé válik a fizetési kérelem. Az új fizetési megoldás olcsó és egyszerű elektronikus elfogadást biztosít a kereskedőknek, és teljesen ingyenes a vásárlóknak. Használata biztonságos, mert jóváhagyáshoz kötött, és rendkívül gyors is, mivel a tranzakcióról másodpercek alatt visszajelzést kap mindkét fél.

A Magyar Nemzeti Bank (MNB) 2020 tavaszán indította el az Azonnali Fizetési Rendszert (AFR), amelynek köszönhetően az év minden napján, hétvégén és munkaszüneti napokon is a nap 24 órájában indíthatunk és fogadhatunk fizetési megbízásokat. A szolgáltatás lehetővé tette, hogy bármikor egyszerűen utalhassunk egymásnak, az átfutási idő pedig minden esetben maximum 5 másodperc – ennyi idő alatt jut el a fizetési művelet összege a kedvezményezett számlájára. A korábbi 10 millió forintos fizetési értékhatár időközben 20 millióra emelkedett, amely lehetővé teszi, hogy a 20 millió forint alatti elektronikus belföldi átutalások az év minden napján, néhány másodperc alatt teljesüljenek.

A hazai Azonnali Fizetési Rendszer bevezetése nemzetközi összehasonlításban is sikeresnek mondható, amely egyrészt annak a magyar sajátosságnak köszönhető, hogy a szolgáltatást minden belföldi bank kötelezően biztosítja. A rendszer indulása óta több mint 640 millió átutalás teljesült kevesebb mint 5 másodperc alatt. Az ügyfelek a tranzakciók 43 százalékát már a normál banki üzemidőn kívül, azaz este vagy hétvégén indítják, amely azt mutatja, hogy kihasználják az új technológia előnyeit.

Mivel a rendszer már három éve hibamentesen és biztonságosan működik, az MNB úgy döntött, hogy továbbfejleszti ezt, és egy új, kényelmes fizetési alternatívát teremt a bolti, a személyek közötti és a számlafizetésekre is. Az AFR-re épülő, áprilisban induló fizetési kérelem, valamint a szeptembertől elérhető új fizetési módok (QR-kód, NFC stb.) mögött álló rendszerek tervezésekor és megvalósításakor az MNB kiemelt hangsúlyt fektetett az elérhető legmagasabb szintű biztonságra. Ennek eredményeképpen egy új központi hitelesítési megoldást is bevezet, amely magas szintű, kriptográfián alapuló titkosítási megoldással biztosítja a tranzakciók hitelességét és sértetlenségét. Ez garantálja, hogy a fizetéshez kapcsolódó adatokhoz ne férhessenek hozzá illetéktelenek.

Az új fizetési megoldások olcsó és egyszerű elektronikus elfogadást biztosítanak a kereskedőknek, és teljesen ingyenesek a vásárlóknak, mindemellett használatuk gyors és biztonságos. A fizetési kérelem már 2024. április elsejétől elérhető minden hazai ügyfél számára minden egyes pénzforgalmi szolgáltatónál, míg a QR-kódos, NFC-s, deeplinkes fizetés 2024. szeptember 1-jén lép életbe.

Az áprilistól minden hazai bank között működő fizetési kérelem lényege, hogy nem az állítja össze az átutalás adatait, aki fizet, hanem a kedvezményezett. Így megsürgethetjük és kényelmesebbé is tehetjük a feladó számára az utalást azzal, hogy előre összekészítjük az utaláshoz szükséges adatokat, amelyet neki már csak jóvá kell hagynia. Jóváhagyás után a pénzt azonnal megkapjuk.

Hogyan működik a fizetési kérelem szolgáltatás?
A fizetési kérelem működése egy egyszerű, mindennapi példával illusztrálható. Mindenkivel előfordult már, hogy társasággal ment el ebédelni vagy vacsorázni, ahol egy valaki fizetett, majd a társaság további tagjai összeadták a pénzt a számlát kifizetőnek. Ez gyakran nehézkes, körülményes. A fizetési kérelem szolgáltatással mindez leegyszerűsödik. Amennyiben egy társaság tagjai közül egy személy fizet, ő ezt követően a telefonja segítségével elküldi mindenkinek a számlából rá eső részt. Akinek fizetnie szükséges – amennyiben rendelkezik mobilbanki alkalmazással –, kap egy „fizetési kérelme érkezett" üzenetet a telefonjára. Erre rákattintva, a személyes azonosítást követően, a kérő félhez másodpercek alatt meg is érkezik a pénz.

Az MNB célja, hogy megteremtse az Azonnali Fizetési Rendszerre épülő új típusú szolgáltatások lefedettségét annak érdekében, hogy ezek teljes értékű fizetési megoldást kínáljanak minden fizetési helyzetben. Ennek érdekében az MNB minden pénzforgalmi szolgáltatónak kötelezővé tette az újítások bevezetését, így az áprilisban induló fizetési kérelem minden hazai banknál elérhető lesz.

További információkért látogasson el a Magyar Nemzeti Bank által működtetett *Azonnali Fizetés* felületre.

TARTALOMJEGYZÉK

Varga Csaba: Következetesség kormányzatban, biztos mércetalálás a jogban
Avagy az egész és a rész felfogásmódjai 1

SZÁZADOK
Pap Krisztián: Nagy-Britannia szerepe az I. világháború kirobbantásában *3. rész* . . 14

Rigó Balázs: „Bürokratikus vízfej volt”
Az 1956-os forradalom és szabadságharc következményei
az állami sportirányításban 38

MŰHELY
Keresztes Csaba: Élet és halál a születés előtt. 57
Hermann Szabolcs: A Szatmári Római Katolikus Egyházmegye népénekeinek
gyűjteménye: Téged, Isten, dicsérünk. 65
Horváth Ágnes: Liszt-barát karnagyok a pesti belvárosi főtemplomban –
Bräuer Ferenc (1799–1871) 72
Draskóczy Balázs: Draskóczy László, a református egyházzene hűséges
alkotómunkása 88
Tóth Dalma: A szociális reprezentációk narratív szerveződése
az élettörténetekben 106

NAPLÓ ÉS KRITIKA
Paár Ádám: Kirándulás Közép-Európa havasi legelőin. 115
Zsebők Csaba: A vidék hagyományos megtartó erői elleni bolsevik sajtóhadjárat . 119

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL
David J. Siegel: Lekapcsolódás (120)

Áprilistól mindenki számára elérhető a fizetési kérelem 127

KÉPEK
F. Farkas Tamás grafikái (56, 64, 105)

Felhívás

A BME által művelt tudományterületek legfrissebb eredményeinek népszerűsítésére a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem (továbbiakban: BME), a Pro Progressio Alapítvány és az Élet és Tudomány közös ismeretterjesztő cikkpályázatot hirdet. *A pályázaton indulhat:* minden olyan tudományos kutató vagy egyetemi oktató, aki a BME-vel alkalmazottként jogviszonyban áll vagy az Egyetem nyugalmazott oktató-kutatója; vagy minden, a BME teljes idejű alapképzésében, mesterképzésében, egységes osztatlan képzésében, valamint doktori képzésében aktív, nappali tagozatos hallgatói jogviszonnyal rendelkező hallgató. A pályázatra olyan pályaműveket várunk, amelyek ismeretterjesztő megközelítéssel készülnek. Választható kategóriák:

- *Önálló kutatás:* a BME által művelt tudományterületek legfrissebb eredményeinek és kérdésfelvetéseinek széles körű megismertetése és népszerűsítése – *oktatói-kutatói és hallgatói kategória.*

- *Fenntarthatóság:* körforgásos gazdaság, környezettudatos megoldások témában várunk ismeretterjesztő cikket – *oktatói-kutatói és hallgatói kategória.*

- *ÚNKP:* az Új Nemzeti Kiválóság Program keretében folyó kutatási projektekhez kapcsolódó ismeretterjesztő írásokat várunk. – *Oktatói-kutatói pályázói minőségben saját kutatással lehet kéziratot benyújtani. Témavezetői minőségben nem nyújtható be pályázat. Hallgatók is pályázhatnak.*

- *Tudománytörténet:* olyan tudomány- és egyetemtörténeti írásokat várunk, melyek ismeretterjesztő megközelítéssel mutatnak be a 2023-24-es évekhez kapcsolódó évfordulós kutatást, kutatót, tudományos eseményt vagy eredményt – *oktatói-kutatói kategória.*

- *TDK:* a TDK keretében folyó kutatási projektekhez kapcsolódó ismeretterjesztő írásokat várunk – *hallgatói kategória.*

A cikkek terjedelme 10 000 – 11 000 karakter (szóközök nélkül számítva) doc formátumban, 3-4 illusztrációval (az utóbbiakat külön fájlban, képformátumban), képaláírásokkal ellátva.

A díjazott írásokat az Élet és Tudomány megjelenteti. A díjazottak ösztöndíjban részesülnek, melyekre a kiírók díjalapokat hoznak létre. *Oktatói-Kutatói pályázati díjalap: 500 000 forint. Hallgatói pályázat díjalap: 400 000 forint.* Az írások díjazására szakmai zsűri alakul, melynek tagjai a Műegyetem oktatói és az Élet és Tudomány szakemberei. A zsűri tesz javaslatot a díjak megosztására vonatkozóan. Mind a díjazásban részesült, mind a nem díjazott, de közlésre érdemes írásokat az Élet és Tudomány szerkesztett formában, ellenszolgáltatás nélkül fogja megjelentetni.

A pályázat benyújtása a BME honlapján található Forms pályázati űrlapon lehetséges. *A pályázatok beküldésének határideje* 2024. május 15. szerda. A pályázók írásbeli értesítést kapnak a pályázat eredményéről. A díjak ünnepélyes átadására a Kutatók éjszakája keretében kerül sor.

A 2020. évi és az azelőtti lapszámaink kedvezményesen, 250 forintos áron vásárolhatók meg a szerkesztőségben.

Ára: 2000 Ft • Előfizetéssel: 1650 Ft

9 770324 722322 24004